

INGER STORLI

HÅLØYGHØVDINGER

OM GRUNNLAGET FOR OG VEDLIKEHOLDDET
AV HØVDINGMAKT I JERNALDEREN, MED VEKT
PÅ SØR-SALTEN

MAGISTERGRAD I ARKEOLOGI UNIVERSITETET I TROMSØ 1985

INGER STORLI

HÅLØYGHØVDINGER

OM GRUNNLAGET FOR OG VEDLIKEHOLDET

AV HØVDINGMAKT I JERNALDEREN, MED VEKT

PÅ SØR-SALTEN

Tromsø, oktober 1985

Inger Storli

INNHOLD

FORORD	I
INNHOLD	II
LISTE OVER FIGURER	VI
LISTE OVER TABELLER	VIII
	SIDE

KAPITTEL 1. INNLEDNING

1.1.	Jeg vil med dette rette en takk	I
1.2.	Forskelingshistorie	3
1.2.1.	- til førsteamanuensis Olav Sverre Johansen, ISV, Universitetet i Tromsø, for den faglige veiledninga.	5
1.2.2.	- til førstekonservator Dagfinn Moe, Botanisk Institutt, Universitetet i Bergen, for nyttige kommentarer i forbindelse med bruken av pollenanalyser som kildemateriale.	5
1.2.3.		
1.2.4.		
1.2.5.		
	- til tegner Olga Kvalheim, IMV, Universitetet i Tromsø, for hjelp til den tekniske delen av arbeidet.	13
2.1.		
2.1.1.	- til Britt Sandstedt og Inger Helene Nilsen for hjelp til maskinskriving og tekstbehandling.	11
2.1.2.		
2.1.3.	- til Arkeologisk avdeling, IMV, Universitetet i Tromsø, der jeg har hatt arbeidsplass i studietida.	13
2.2.		
2.2.1.	- til venner og bekjente, som gjennom diskusjoner og kommentarer har bidratt til fullførelsen av avhandlinga.	13
2.2.2.		
2.3.	Distribusjonsanalyse	17

Tromsø, oktober 1985

Inger Storli

KAPITTEL 3. HENVISNINGER	18	
3.1.	Sosiale og kulturelle forutsetninger	18
3.1.1.	Hendelsesforløp	20
3.2.	Bevægelser og i eldre århundrer	22
3.3.	Kartlegging	23
3.3.1.	Forsøking	23
3.4.	Arkeologiske undersøkelser utført av den arkeologiske avdelinga	24
3.4.1.	"Den kulturelle utviklingen på ved er ikke tilfeldig, men sammenhengende og uttrykksfull"	25

	I N N H O L D	
FORORD		I
INNHOOLD		II
LISTE OVER FIGURER		VI
LISTE OVER TABELLER		VIII
		SIDE
KAPITTEL 1. INNLEDNING		1
1.1. Problemstillinger		1
1.2. Forskningshistorie		3
1.2.1. Innvandringshypotesen		3
1.2.2. Tidlig jordbruk		5
1.2.3. Etnisk dualisme i Nordland og Sør-Troms		6
1.2.4. Kombinasjonsøkonomi		7
1.2.5. Organisasjon		9
KAPITTEL 2. KILDEMATERIALE - METODE		10
2.1. Kildematerialet		10
2.1.1. Trykte kilder		10
2.1.2. Utrykte kilder		11
2.1.3. Anvendelse av kildematerialet		11
2.2. Kildekritikk		13
2.2.1. Sammenlignbarhet		13
2.2.2. Representativitet		14
2.3. Distribusjonsanalyse		17
KAPITTEL 3. HØVDINGSENTRA		18
3.1. Sosiokulturelle integrasjonsnivåer		18
3.1.1. Høvdingdømmet		20
3.2. Sørvest-Norge i eldre jernalder		22
3.3. Nord-Norge		23
3.3.1. Tun-anlegg		23
3.4. Jernaldersentra belyst ut fra arkeologisk materiale		28
3.4.1. "Den kulturelle reaksjonen på død er ikke tilfeldig, men menings- og uttrykksfull"		29

3.4.2.	Store gravminner og tunanlegg	32
3.5.	Territoriell inndeling i jernalderen	39
3.5.1.	Skipreider og leidang	39
3.6.	Forutsetninger for sentrumsdannelser	42
3.7.	Sammenfatning	43
KAPITTEL 4. SØR-SALTEN: NATUR- OG RESSURSGRUNNLAG		45
4.1.	Topografiske forhold	47
4.2.	Klima	48
4.2.1.	Lokalklima	49
4.3.	Soner	53
4.4.	Ressursgrunnlag	55
4.4.1.	Jordbruk	55
4.4.1.1.	Korndyrking	55
4.4.1.2.	Fehold	60
4.4.2.	Utmarksressurser	63
4.4.2.1	Fiske	63
4.4.2.2.	Sjøpattedyr	68
4.4.2.3.	Sjøfugl	69
4.4.2.4.	Vilt	70
4.5.	Sammenfatning	70
KAPITTEL 5. JERNALDERBOSETTINGA I SØR-SALTEN		74
5.1.	Matrikelgården som enhet	74
5.2.	Jernalderbygdas utbredelse	74
5.2.1.	Jernalderbosettinga og de naturgeografiske sonene	76
5.3.	Bosettinga i et kronologisk perspektiv	77
5.3.1.	Graver med formelement	80
5.3.1.1.	Bautastein	80
5.3.1.2.	Fotkjede	81
5.3.1.3.	Steinkiste	81
5.3.1.4	Fotgrøft	82
5.3.1.5.	Oppsummering	83
5.3.2.	Gravtyper	83
5.3.2.1.	Steinlegninger	84
5.3.2.2.	Langhauger og skipsforma hauger	85
5.3.2.3.	Rundhauger og storhauger	87

5.4.	Bosettingsutviklinga	90
5.4.1.	Eldre jernalder	90
5.4.2.	Pollenanalyse fra Arstad i Beiarn	93
5.4.3.	Gårdsbosettingas utvikling i jernalderen	96
5.5.	Jernaldersamfunnets opprinnelse	100
5.5.1.	Det tidligste jordbruket	100
5.5.2.	Etablering av gården og oppkomst av høvdingorganisasjon	104
5.6.	Sammenfatning	109
KAPITTEL 6. REDISTRIBUSJON SOM INTEGRERENDE ØKONOMISK PRINSIPP		110
6.1.	Økonomisk spesialisering	110
6.2.	Økonomibegrepet og primitive økonomiske systemer	112
6.2.1.	Økonomiske strukturer	113
6.3.	Politisk lederskap og økonomisk kontroll	115
6.3.1.	Sentrum i Sør-Salten	116
6.3.1.1.	Arkeologiske indisier	119
6.3.1.2.	Lokalisering av høvdingens og aristokratets gårder	125
6.3.2.	Norrøn ideologi - gavebyttets ideologi	129
6.3.3.	Grunnlaget for høvdingmakt	133
KAPITTEL 7. ENDRING I ØKONOMISKE MØNSTRE		136
7.1.	Sosial tilstramming	136
7.1.1.	"Blund-Ketil og Hønse-Tore"	139
7.2.	Pels-handelen	141
7.3.	Forholdet nordmenn - samer	143
7.3.1.	Samisk materiale	144
7.3.1.1.	Begravelser i steinur	144
7.3.1.2.	Boplassmateriale	147
7.3.1.3.	Rekkebranngraver, "stallotuffer" og fangst- anlegg	149
7.3.2.	Sosialt "stress" i det samiske samfunnet og mellom nordmenn og samer	150
7.4.	Sammenfatning	152

REFERANSER	161
APPENDIX	180
1. Slantere 11 - 30 m/length 30 - 45m	181
2. Slantere 15 - 20 m/length 30 - 35m	182
3. Slantere 9 - 14m/length 15 - 17m	183
4. Gårder med ventrommehuller i jernalderen	184
5. Forsøk på rekonstruksjon av skipstid i jernalderen	185
6. Sør-falton	186
7. Data for 6 grader normaltemperatur en vinter	187
8. Antall dager i 6 - 8 grader perioden	188
9. Naturgeografiske soner	189
10. Dagegradert i Lofoten og Salten	190
11. Korabruk i 1664	191
12. Arlige svigninger i bevaringsforhold	192
13. Gårder med graver og funn fra jernalderen	193
14. Daterbare funn fra eldre og yngre jernalder	194
15. Funn fra de ulike periodene i jernalderen	195
16. Pollenanalyse fra Lofoten, Salten	196
17. Gårder med graver og funn fra eldre jernalder	197
18. Gårder med graver og funn fra yngre jernalder	198
19. Sør-Skandinaviske Importfunn	199
20. Skandinaviske Importfunn i Nord-Norge	200
21. Lokaliteter der det har vært foretatt pollen-undersøkelser	201
22. Skandinaviske Importfunn	202
23. Skandinaviske Importfunn	203
24. Gårder i Salten med graver og funn med graver med diameter 11 - 30m/length 30 - 45m	204
25. Gårder med graver og funn med graver med diameter 15 - 20m/length 30 - 35m	205
26. Gårder med graver og funn med graver med diameter 9 - 14m/length 15 - 17m	206
27. Gårder med graver og funn med graver med diameter 11 - 30m/length 30 - 45m	207
28. Gårder med graver og funn med graver med diameter 15 - 20m/length 30 - 35m	208
29. Gårder med graver og funn med graver med diameter 9 - 14m/length 15 - 17m	209

LISTE OVER FIGURER:

SIDE:

1.	Kildegrunnlag	12
2.	Tunanlegg	25
3.	Gårder i Nord-Norge med graver med diameter 21 - 30 m/lengde 30 - 45m	34
4.	Gårder i Nord-Norge med graver med diameter 15 - 20 m/lengde 20 - 29m	35
5.	Gårder i Nord-Norge med graver med diameter 9 - 14m/lengde 15 - 19m	36
6.	Områder med sentrumsdannelser i jernalderen	37
7.	Forsøk på rekonstruksjon av skipreider i middelalderen	41
8.	Sør-Salten	46
9.	Dato for 6 grader normaltemperatur om våren	52
10.	Antall dager i 6 - 6 grader perioden	52
11.	Naturgeografiske soner	54
12.	Døgngradkart i Lofoten og Salten	59
13.	Kornbruk i 1664	59
14.	Årlige svingninger i kornproduksjonen	60
15.	Gårder med graver og funn fra jernalderen	75
16.	Daterbare funn fra eldre og yngre jernalder	79
17.	Funn fra de ulike periodene i jernalderen	92
18.	Pollendiagram fra Arstad, Beiarn	94
19.	Gårder med graver og funn fra eldre jernalder	98
20.	Gårder med graver og funn fra yngre jernalder	99
21.	Sør-Skandinaviske importfunn	102
22.	Neolittiske importfunn i Nord-Norge	103
23.	Lokaliteter der det har vært foretatt pollenundersøkelser	103
24.	Bronsealderfunn	106
25.	Raud den rammes heimgård?	118
26.	Gårder i Sør-Salten med graver med diameter 21 - 30m/lengde 30 - 45m	121
27.	Gårder med våpen - og smykkegraver	122
28.	Gårder med graver med 3 våpen eller fler/spenner og perler	123
29.	Gårder med gull - sølvfunn	124

30.	Gårder i Sør-Salten med graver med diameter 15 - 20m/lengde 20 - 29m	127
31.	Gårder i Sør-Salten med graver med diameter 9 - 14m/lengde 15 - 19m	128
32.	Funnsteder for skålvecter og vektlodd	137
33.	Funnsteder for gjenstander av østlig opprinnelse	138
4.	Temperatur og nedbørforhold	31
5.	Skipsgrav	84
6.	Langsøkte huller, gravens lengde og datering	87
7.	Skjæret - funn - fortellinger - Graver i Sør-Salten	88
8.	Skjæret - funn - fortellinger - Materialer fra Hvaldresens undersøkelse i Nord-Egge 1883 - 1911	89
9.	Graver og lokaliteter	97

LISTE OVER TABELLER:

SIDE

1. Nord-Norske tunanlegg	26
2. Rundhauger i Sør-Salten	30
3. Langhauger i Sør-Salten	30
4. Temperatur og nedbørsforhold	51
5. Skipsforma graver	86
6. Sammenhengen mellom gravminnenes lengde og datering	87
7. Diameter - funn - formelement. Graver i Sør-Salten	88
8. Diameter - funn - formelement. Materiale fra Nicolaissens undersøkelser i Nord-Norge 1883 - 1912	89
9. Graver og lokaliteter	97

KAPITTEL 1: INNLEDNING.

1.1. Problemstillinger.

Motivet for avhandlinga springer i første rekke ut av ønsket om å trenge dypere inn i spørsmålet om politiske og økonomiske forhold i Nord-Norge i jernalderen.

Tidligere forskning har i grove trekk vært konsentrert omkring spørsmål om befolkningas herkomst, bosettingsmønster og ressursutnyttelse. Begreper som høvdingdømmer og redistribusjon har stort sett vært kasta fram som appendix, mens en i mindre utstrekning har gjort systematiske forsøk på å knytte dem til et arkeologisk materiale.

Analysen er foretatt i to stadier; for det første identifikasjon av høvdingsentra og høvdingterritorier, og for det andre en analyse av grunnlaget for, og reproduksjonen av høvdingmakt.

I første rekke ønsker jeg altså å undersøke hvorvidt det nord-norske jernaldermateriale kan sies å avspeile redistributive enheter, og i hvor stor grad en på grunnlag av materialet kan trekke slutninger om enhetenes utstrekning. Denne delen av analysen bygger på en studie av distribusjonen av tunanlegg og av graver av ulik størrelse i Nord-Norge, fra grensen mellom Nordland og Nord-Trøndelag i sør og så langt nord i Troms en finner spor etter norrøn bosetting i jernalderen.

Deretter prøver jeg å avdekke grunnlaget for en slik organisasjon ved å gjøre "Sør-Salten" til gjenstand for en mer detaljert naturgeografisk, bosettingsarkeologisk og økonomisk analyse. Dette området omfatter her kommunene Bodø, Fauske, Saltdal, Skjerstad, Beiarn og Gildeskål.

Ved å foreta en analyse av mere bosettingsarkeologisk karakter, håper jeg for det første å kunne fange opp prosessene ved tidspunktet for etableringa av gårdssamfunnet og oppkomsten av høvdingdømmet. I denne forbindelsen vil jeg i tillegg til arkeologisk materiale fra jernalderen også trekke inn enkelte funnkategorier fra stein- og bronsealderen. Dessuten har jeg tillagt resultater fra vegetasjonshistoriske undersøkelser i området relativt stor vekt.

Sjøl om det ikke har vært foretatt noen systematiske arkeologiske undersøkelser av grunnlaget for høvdingmakt i jernalderen, har spørsmålet vært diskutert, og både arkeologer og historikere begynte på et tidlig tidspunkt å framheve handelen med fangstprodukter som den viktigste kilden. For å kaste lys over spørsmålet om hva som avgjorde sentraenes lokalisering og hva som var høvdingmaktas viktigste kilder, har jeg her foretatt en distribusjonsanalyse (se kap. 2.3.) av gravmaterialet fra jernalderen og relatert dette til naturgeografiske soner. I tillegg har jeg funnet sagatekster som sammenholdt med det arkeologiske materialet kan belyse de problemstillingene som her reises.

Jeg vil også rette søkelyset mot karakteren av samhandling mellom den norrøne og den samiske befolkninga, og har derfor trukket inn samisk materiale. I den grad samisk materiale er integrert i avhandlinga, er dette tilpassa norrøn kronologi. Etter denne omfatter jernalderen perioden 500 f. Kr. - 1050 e. Kr.

Gård betegner faste bosettinger basert på jakt/fangst, fiske og fehold, med eller uten åkerbruk. Når det i avhandlinga er tale om jernaldergården, omfatter dette, med mindre noe annet er presisert, en bosettingsform som er knytta til den norrøne befolkninga.

1.2. Forskningshistorie.

Jeg vil i det følgende gi ei sammenfatning av diskusjonen i forbindelse med de temaene som har vært mest sentrale i nordnorsk jernalderforskning helt fra ca. 1930 fram til begynnelsen av 1980-åra.

1.2.1. Innvandringshypotesen.

Den første som stilte spørsmål om befolkningas herkomst, var Gutorm Gjessing (1929). I folkevandringstid (300-600 e.Kr.) ser Gjessing ei kraftig økning i antall funn som tilhører den norrøne jernalderen. Økningen er så kraftig at den må forklares som noe mer enn en tilfeldighet, og Gjessing ser et tilskudd av fremmede befolkningselement som eineste forklaring (op.cit.: 37).

Ved en gjennomgang av gravmateriale fra folkevandringstid, i første rekke de korsforma spennene samt spannforma leirkar, påviser Gjessing en sterk forbindelse med Vestlandet. (Op.cit.: 38).

I et seinere arbeid slutter Gjessing hovedsaklig på basis av en særegen type nåler, fuglenåler, at ei innvandringsgruppe fra Rogaland slo seg ned i Steigen i slutten av 400-tallet - begynnelsen av 500-tallet (1930: 100-101).

Bakgrunnen for koloniseringa må ifølge Gjessing søkes i den oppblomstringa sjøfangsten, særlig fisket, hadde i seinromersk tid (1930: 101).

Gjessings teori fikk seinere sterk støtte av Th.Petersen i avhandlinga "Problemer i det nordenfjeldske Norges bosetningshistorie" (1930). Så tidlig som i 1931 satte imidlertid A.W.Brøgger fram et sterkt avvikende syn (1931).

Det blei her hevda at jernalderkulturen i Nord-Norge, som i landet forøvrig, var et resultat av ei gradvis intern utvikling fra bronsealderen. I motsetning til tidligere arbeider blei det videre hevda at ressursutnyttelsen i vesentlig grad var basert på jordbruk, særlig husdyrhold. Det finnes imidlertid indikasjoner på at Brøgger seinere ga si tilslutning til innvandringshypotesen (1940:21).

Det neste store arbeidet om nord-norsk jernalder var Th.Sjøvolds arbeid fra 1962, der han gjennomgår alt materiale fra eldre jernalder. Sjøvold hevder at nordmenn nok ferdes lang kysten av Nord-Norge i bronsealderen, muligens så langt nord som til Trondenes og Vesterålen, og at deres aktiviteter til en viss grad kan ha hatt karakter av fast bosetting. Imidlertid mener Sjøvold at dette i hovedsak var tale om handelsekspedisjoner og midlertidige opphold; det er nemlig ingenting i materialet som tyder på kontinuitet i bosettinga fra bronsealder til romertid (Op.cit.: 226). Igjen settes det fram en hypotese om ei norrøn befolkning som koloniserte kysten av Nord-Norge og dermed fortrenget ei opprinnelig jeger- og fiskerbefolkning, samene. (Op.cit.: 227).

Sjøvold hevder også at det var ei bosetting som hovedsakelig var basert på fiske og fangst av sjøfugl, sel, hvalross og hval. En vesentlig del av dietten må ifølge Sjøvold ha bestått av sel. Konklusjonene trekker han på basis av osteologisk materiale fra gårdshaugene (Op.cit.: 229-230).

I 1970 blei det på det XIII nordiske arkeologmøte i Tromsø blåst nytt liv i debatten. Bl.a. på bakgrunn av nye resultat fra Finland samt et foredrag av Bjørn Myhre (seinere publisert: Myhre og Myhre 1972) stilte Perry Rolfsen igjen spørsmålsteget ved innvandringsteorien (1973: 283-284). Ved å sette de nord-norske gravfunnene inn i en større sammenheng, i dette tilfelle ei sammenlikning av funnfrekvensen langs norskekysten sør til Rogaland, fant han at det ikke var særlig forskjell på utbredelsen av gravfunn langs kysten fra Nordhordaland til Troms fra bronsealderen til ca. 550 e.Kr.

(Op.cit.: 280-281).

Et viktig indisium på ei indre utvikling er selve gravskikken. Mens branngraver dominerer i Sør-Vest-Norge i eldre jernalder, finnes det i et materiale på tilsammen 200 nord-norske graver fra denne perioden bare 12 sikre branngraver (Op. cit.:283). Dette ser Rolfsen som ei styrking for synet om at jernalderkulturen i Nord-Norge, som i kystområdet forøvrig, er et resultat av ei intern utvikling (Op. cit.: 284).

I 1974 kom så andre bind av Sjøvolds verk om nord-norsk jernalder, som behandler yngre jernalder. Sjøvold argumenterer igjen for riktigheta av innvandringshypotesen (1974: 346). I forbindelse med gjennomgangen av materialet fra yngre jernalder, blei det imidlertid nødvendig å foreta ei revurdering av synet på spørsmålet om ressursutnyttelsen. Forfatteren gir her si tilslutning til Brøggers påstand om at jordbruk og husdyrhold hadde størst betydning (Op.cit.: 347).

1.2.2. Tidlig jordbruk.

I løpet av 1970-åra er det framskaffa materiale som kaster nytt lys over spørsmålet om både innvandring, ressursutnyttelse og jordbrukets opprinnelse i landsdelen. De nye resultatene er i første rekke et resultat av samarbeid mellom arkeologen O.S. Johansen og botanikeren K.D. Vorren. Gjennom pollenanalyser fikk en tidlig indikasjon på at åkerbruk og fedrift hadde fotfeste alt i bronsealderen, og på dette grunnlaget antydes muligheta for at det går helt tilbake til steinalderen, dvs 3000 - 3500 år tilbake (Vorren 1976 a, Johansen 1976 b:193)

De første håndfaste bevis på det tidlige jordbruket kom i form av 2 ¹⁴C-dateringer av husdyrbein fra Storbåthallaren i Lofoten fra 790 og 100 år. f. Kr (Utne 1979:9). Gjennom arkeologiske undersøkelser og ¹⁴C-dateringer på jernaldertun viste også Johansen at gårdsbosettinga gikk lenger tilbake enn

det antatte innvandringstidspunktet. I tillegg blei det fra gården Hofseøy på Senja påvist knokler av husdyr fra tida 155 (Johansen 1979 a:113, 1982 a:195).

I 1981, første gang det systematisk blei leita etter mellomneolitiske "jordbruksplasser", blei det funnet en hellerboplass som skulle vise seg å bekrefte indikasjonene på både åkerbruk og husdyrhold i yngre steinalder. I kulturlag som er 14C-datert til 3000 - 2500 F. Kr., er det nemlig påvist knokler av småfe samt korn fra forkulla bygg (Hultgreen, Johansen, Lie: I trykken (Viking 1985)).

Fremdeles er det arkeologiske materialet fra perioden mellom slutten av yngre steinalder og eldre jernalder sparsomt, men det er neppe i dag noen arkeolog som vil holde fast ved den opprinnelige innvandringshypotesen.

1.2.3. Etnisk dualisme i Nordland og Sør-Troms.

Avkreftinga av innvandringsteorien bringer oss inn på spørsmål omkring både den norske og den samiske befolkningas opprinnelse. Knut Odner ser den etniske dualismen i Nordland og Sør-Troms som et resultat av sosiale prosesser, og hevder at

"For meg synes det å være liten grunn til å anta at området var norsk før yngre romertid. Når germansk materiell kultur manifesterer seg relativt hurtig over meget store områder - fra Tyskland og England til Nord-Norge - i løpet av relativt kort tid, så synes dette mer å bære preg av sosiale prosesser, hvor det var imperativt å adoptere de germanske kulturelle koder (.....), uansett hvilken etnisk tilskrivning man hadde hatt tidligere."

"Jeg ser imidlertid heller ingen spesiell grunn til å anta at den tidligere befolkninga på kysten av Nordland og Sør-Troms var samisk. I det indre

Norrland synes virkningen av den finske handelskontakten å ha vært mest merkbar i folkevandringstid, og den antatte etniske homogeniseringen som fulgte med dette, ville da være en samtidig prosess med germaniseringen på norskekysten." (1983: 117).

Odner er foreløpig den eneste som har bevega seg inn på temaet når det gjelder dette området, og vi lar derfor sitatene representere status i forskninga.

1.2.4. Kombinasjonsøkonomi.

Jeg skal imidlertid vende tilbake til spørsmål omkring den norrøne befolkningas ressursutnyttelse i jernalderen. Som jeg var inne på, har befolkningas tilsynelatende maritime orientering av mange vært tolka som et uttrykk for at fiske og fangst hadde stor betydning (Winther 1875, Gjessing 1929, Sjøvold 1962, Storm Munch 1973). Andre har derimot framheva jordbruket, særlig husdyrholdet, som den viktigste økonomiske faktoren (Brøgger 1931, Sjøvold 1974).

Dette har dreid diskusjonen mer i retning av spørsmål om gårdsanleggenes lokalisering. Mens bosettingsmønsteret på makronivå indikerer nærhet til maritime ressurser (øyer, ytterkyst), viser lokaliseringa av tunet på den enkelte gård viktigheta av gode jordbruksmuligheter (Johanson 1979 a: 110, 1982 b: 47).

Det er videre framheva at det særlig i Lofoten-Vesterålen-regionen synes å være en åpenbar preferanse for lokaliteter karakterisert ved lausmasseavsetninger, gjerne mot åpent hav eller sund (Bertelsen 1983: 27). En slik preferanse skal ha vært et utslag av ønsket om å kombinere lettdrevet åkerbruk og liten arbeidsinnsats i forbindelse med forsanking og gode muligheter for fiske, m.a.o. et slags "lettteste utveis prinsipp" (Op.cit.: 31).

En detaljstudie av materiale fra en gårdshaug på Bleik, Andøya, har nettopp hatt som målsetting å avklare spørsmålet om den relative betydninga av jordbruksprodukter og fangstprodukter. (Jørgensen 1983). Materialet viste en bruksperiode fra omkring Kr. f. til vikingtid (Op.cit.: 51). På grunnlag av gjenfunnet beinmateriale er det foretatt ei beregning av forholdet mellom bein fra forskjellige arter representert i materialet for å se hvordan næringsproduksjonen var fordelt på de ulike artene. Beregninga går ut på å kvantifisere hver enkelt ressurs' andel i det totale kalorikonsumet.

Resultatet av beregningene tyder på at jordbruket i jernalderen sto i ei ernæringsmessig mye sterkere stilling enn tidligere antatt. Det bevarte osteologiske materialet tyder på at over 70% av det totale kaloriinntaket kom fra feholdet, og at melkeproduksjonen aleine sto for nærmere 60 %. Overraskende svarer fisk for bare ca 13% av konsumet, omtrent det samme som sel. Jørgensen understreker imidlertid at ulik grad av resistens på bein fra forskjellige dyrearter må ha medført at fisk er underrepresentert i det gjenfunne materialet. (Op.cit.: 155-158).

Bleik oppfattes som en normalgård i jernalderen (Op.cit.: 183), sjølforsynt i den grad at befolkninga ikke var avhengig av tilførsler av matvarer utenfra. Det arkeologiske materialet antas derfor å representere det som gikk med til eget konsum skaffa til veie gjennom lokal produksjon (Op.cit.: 107).

En slik kombinasjonsøkonomi har vært vanlig langt opp i nyere tid (Bratrein 1976: 21-18), og antas å gå like langt tilbake som jordbruket, dvs. til yngre steinalder (Bertelsen 1983: 21, Johansen 1982 C: 111-112). I tillegg blei det drevet noe jakt på fugl og småvilt (Jørgensen 1984: 156).

1.2.5. Organisasjon.

Som vi ser har diskusjonen angående nord-norsk jernalder hovedsakelig vært konsentrert om ei avklaring av spørsmål omkring befolkningas opphav og ressursutnyttelse. Spørsmål av mere samfunnsmessig karakter som har vært tatt opp til drøfting gjelder i første rekke selve hjørnesteinen i jernaldersamfunnet - gården. Det var tidligere ei vanlig oppfatning at gårdene i eldre jernalder blei drevet av storfamilier (Hagen 1953). Dette synet har etterhvert blitt modifisert. Sjøl om gårdsanleggene i Nord-Norge har variert mye i størrelse gjennom hele jernalderen, gir ei sammenligning av materialet fra eldre og yngre jernalder grunn til å anta at både gårds- og hustype har bestått uforandrad gjennom perioden (Binns 1978: 148, (Johansen 1979 a: 108). O.S.Johansen argumenterer for at de enkelte gårdene besto av kjernefamilier, og analogt med historiske analyser velger han å regne med 6 personer pr. gårdsenhet (1982 b: 61).

Det har i flere sammenhenger vært hevda at gårdsbefolkninga var underlagt et aristokrati med en høvding i spissen. H.E.Lund er vel den som inntil ganske nylig kom nærmest i å dokumentere disse forholdene idet han antok at de såkalte ringforma tunanleggene hadde forbindelse med jernalderens politiske lederskap. Seinere har O. S. Johansen og T. Søbstad (1978) og B. Wik (1983) arbeida vidare med denne hypotesen. Når problemstillinger av samfunnsmessig karakter ikke har vunnet større plass i forskningshistoria, må det naturligvis sees i sammenheng med den generelle faghistoriske utviklinga. I løpet av de siste åra har en dessuten i stadig større grad fått ei tilrettelegging av generell antropologisk teori og metode for anvendelse på et arkeologisk materiale, noe som gjør det lettere å ta opp til diskusjon disse aspektene ved forhistoria.

KAPITTEL 2: KILDEMATERIALE - METODE.

2.1. Kildematerialet.

Det har ikke vært foretatt noen omfattende feltundersøkelser i forbindelse med avhandlingsarbeidet. Det tilgjengelige datamaterialet er i første rekke etablert gjennom tidligere fornminneregistreringer.

Avhandlinga bygger hovedsakelig på gravmateriale. Løsfunn er til en viss grad tatt med i analysen, men disse utgjør bare en liten del av det totale kildematerialet. Det faktum at størstedelen av gravmaterialet er udatert, vil forhåpentligvis vise seg å være av mindre betydning for analysen.

2.1.1. Trykte kilder.

Ved opprettelsen av ei egen samling for forhistorisk materiale ved Tromsø Museum i 1874, kom den arkeologiske forskningsvirksomheta i Nord-Norge inn i fastere former (Binns 1979:2). Den første samlingsbestyrer var Th.Winther, og i sitt virke fra 1874 til 1877 foretok han flere registreringsreiser, særlig til Vesterålenregionen (Winther 1875, 1876).

Fra 1877 til 1880 var H.Horst bestyrer for den arkeologiske samlinga. Også han foretok flere registreringsreiser, bl.a. til Andøya (Horst 1879).

O.Nicolaissen var fast tilknyttet Tromsø Museum fra 1882 til 1924. I denne perioden foretok han ei rekke arkeologiske undersøkelser, både registreringer og utgravninger, først og fremst i forbindelse med gravmateriale fra jernalderen. (Nicolaissen 1883 - 1912). Annet trykt kildemateriale er

P.Simonsens undersøkelser fra Fauske, Saltdal, Skjerstad, Beiarn og Gildeskål (1958 og 1962).

I tillegg foreligger publisert materiale fra 3 utgravde lokaliteter fra vikingtid/tidlig middelalder. Gerd Stamsø Munch foretok utgravningene i 1960 og-70 åra. To av disse, Arstad og Eiterjord, ligger i Beiarn kommune, mens det tredje, Vestvatn, ligger i Skjerstad (Munch 1967 og 1983). Jeg har også benytta den delen av H.E.Lunds materiale som er publisert i hans ettertid (Johansen og Søbstad 1977).

2.1.2. Utrykte kilder.

Deler av materialet foreligger ikke i trykt form. I første rekke omfatter denne delen av materialet registreringer som er foretatt i forbindelse med utarbeidelsen av Økonomisk Kartverk. Jeg har her benytta ØK-registreringene for kommunene Andøy, Bodø, Fauske, Saltdal, Skjerstad, Beiarn, Gildeskål, Meløy, Rødøy, og Lurøy. Foruten ØK-registreringene har jeg for de samme kommunene også benytta samtlige opplysninger om funn og fortidsminner som er tilgjengelig i Tromsø Museums arkeologisk avdelings arkiv. (Fig. 1)

2. 1.3. Anvendelsen av kildematerialet.

Som det blei presisert innledningsvis, er avhandlinga en analyse i to stadier, for det første identifikasjon av høvdingdømmer, og for det andre forutsetninger for høvdingmakt på grunnlag av en detaljstudie av materiale fra Sør-Salten.

Når det gjelder Sør-Salten er alt tilgjengelig kildemateriale benytta. Det var imidlertid ikke overkommelig å gjennomgå alt kildematerialet for det øvrige Nord-Norge. Farene for overrepresentasjon av graver i Sør-Salten i forhold til resten av Nord-Norge var derfor til stede.

Fig. 1: KILDEGRUNNLAG.

For å korrigere for dette, blei alt kildematerialet gjennomgått for kommunene Lurøy, Rødøy, og Meløy i Helgeland samt Andøy kommune i Vesterålen. For de øvrige kommunene ligger de eldre registreringene til grunn (Winther 1875, 1876 og Nicolaissen 1883-1912). Jeg mener denne framgangsmåten er forsvarlig, fordi gjennomgangen av nyere registreringer viste seg ikke å gi nevneverdige utslag, spesielt ikke for de største haugene. Særlig når det gjelder Andøy kommune viste det motsatte seg å være tilfelle, idet graver som var nevnt i de eldste registreringene var fjerna da ØK-registreringene blei foretatt.

Th.Winther uttalte at

"I Bø fandt jeg i det hele blandt Almuen den største sans for Fornlevninger; man vidste god Beskjed, saa Undersøgelsen gik let, og jeg tror at kunne haabe god Fremgang for sagen i dette Præstegjeld." (1865:164.)

Jeg vil ikke med dette hevde at de tidligste undersøkelsene gir noen totaloversikt over gravminnene. Det er da heller ingen forutsetning, da hensikten i denne sammenhengen er å avdekke bestemte mønstre og tendenser i materialet. Til dette formålet antar jeg at Nicolaissens og Winthers undersøkelser i Nordland og Troms er tilstrekkelige for de deler av området der bare disse registreringene er anvendt.(Fig. 1.)

2.2. Kildekritikk.

2.2.1. Sammenlignbarhet.

Først med registreringene for Økonomisk kartverk begynte en å samle inn opplysninger etter bestemte kriterier og standardformuleringer, slik at materialet blei lett sammenlignbart. Det er nemlig ei spesiell hake ved de eldre registreringene; fortidsminnenes lengde, bredde eller diameter

blei ikke oppgitt i meter, men i skrittlengde. Dette medfører at fortidsminner registrert av en registrator ikke er umiddelbart sammenlignbare med de utført av en annen. Jeg har derfor måttet anslå hver tidlig registrators skrittlengde ved å sammenligne med seinere registreringer der det for samme fornminne er operert med metermål; O.Nicolaissens skrittlengde er anslått til 0,65 m. For ordens skyld vil jeg opplyse at Th.Sjøvold har anslått Nicolaissens skrittlengde til 0,8 m, (1962:146), et mål jeg har antatt er korrekt når det gjelder Winthers og Horsts registreringer.

2.2.2. Representativitet.

Foregående bringer oss direkte over på spørsmålet om materialets representativitet. En kan nemlig ikke regne med at antallet gravminner er komplett. Ifølge Hyenstrand må en operere med to typer representativitet; for det første forholdet mellom det bevarte totale og det opprinnelige totale, for det andre forholdet mellom registrert materiale og bevart materiale (1979: 29).

Forholdet mellom det bevarte totale og det opprinnelige totale innvirker på vår kjennskap til materialet på flere måter; store deler av det arkeologiske materialet forsvinner under oppholdet i jorda. Menneskelige inngrep i områder med fortidsminner har imidlertid både positive og negative konsekvenser. Det positive ligger i at mye av det materialet vi har kjennskap til, nettopp er framkommet under bygingsarbeid eller pløying og nydyrking i forbindelse med jordbruk.

De negative konsekvensene er innlysende; materialet ødelegges ofte uten at det blir registrert eller undersøkt. Som et konkret eksempel på denne type representativitet kan jeg vise til en undersøkelse fra Vestvågøy i Lofoten (Johansen 1979 b:4). På Buksnes Prestegård er det i dag bevart 8 gravhauger. Da Nicolaissen foretok sine undersøkelser her, var her 10 -

12. Dette kan sammenholdes med ei opplysning fra presten Holmboe, som i leserinnlegg i Tromsø Tidende og Morgenbladet i 1849 opplyste at det da han var prest her på 1930-tallet var ca 40 gravhauger på prestegårdens innmark.

Vi ser altså at bortdyrking av gravhauger var et problem allerede før det tidspunktet de systematiske registreringene blei påbegynt. En undersøkelse fra Sverige viser videre at graver av alle størrelsesordner blei ramma av dyrking (Selinge 1977: 173, 240).

Vi må regne med at fenomenet har vært tilstede over alt. Sjøl om det foreligger opplysninger om fortidsminner på enkelte gårder, er disse vanskelige å anvende. I Sør-Salten er f.eks. opplysningene gjerne av karakteren

"Ifølge Kraft var der i 1835 paa Hernes endel gravhauger og nær derved mange bautastene; - og paa Hundholmen en utallig mængde af smaa stenrøser."

(Nicolaysen 1862-1866: 685).

På grunn av den upresise formuleringa som preger disse aller eldste registreringene, er de ikke sammenlignbare med de seinere, mer systematiske registreringene. Det er derfor vanskelig å danne seg noe bilde av ødeleggelsesgraden på det tidspunktet da disse tok til.

Det er ofte andre faktorer som virker inn på den andre typen representativitet; forholdet mellom registrert materiale og bevart materiale.

For det første påvirkes undersøkelsene av det vi kan kalle for arkeologens "leseevne" (Bertelsen 1983: 24). Ifølge Arne B. Johansen må arkeologen ha "et bilde av den fortidige situasjonen han studerer sporene av. Basert på dette bildet er det ikke uten videre klart hva som er data" (1974: 20). Definisjon av data forutsetter m.a.o. kjennskap til studieobjektet (Op.cit.: 24).

For det andre er det illustrerende å vise til i hvilke områder det foregår størst arkeologisk aktivitet. Både undersøkelser i forbindelse med håndheving av Kulturminneloven og registreringene for Økonomisk Kartverk, har inntil den siste tida foregått i områder som i dag har størst økonomisk interesse. Jeg skal i det følgende gi et eksempel på hvordan disse to fenomenene påvirker forholdet mellom bevart og registrert materiale.

Den etniske dualismen i Nordland og Sør-Troms i jernalderen blei såvidt berørt innledningsvis. Knut Odner hevder at

"Forskjellige etniske grupper kan bo ganske stabilt ved siden av hverandre i et område hvis de utnytter forskjellige nisjer, og særlig hvis de har etablert symbiotiske relasjoner med hverandre."

(1983: 6).

Som nevnt har arkeologiske undersøkelser vesentlig vært konsentrert i de idag økonomisk mest interessante områdene. Det er påfallende sammenfall mellom disse områdene og de områdene som tradisjonelt har vært nisjen bebodd av nordmenn. Disse områdene faller i grove trekk sammen med områder med norrøn bosetting i jernalderen. Forutsatt at vi i jernalderen hadde to befolkningsgrupper som okkuperte hver sine økologiske nisjer, er konsekvensen at den ene gruppa konsekvent faller utenfor undersøkelsesområdene. Følgelig utvikler ikke arkeologer "leseevne" overfor samiske fortidsminner.

I Sør-Salten har en et visst kjennskap til samiske fortidsminner så langt tilbake som til vikingtid. At samene er "usynlige" før den, tid kan skyldes to forhold; den første men lite trolige forklaringa kan være at de ikke var til stede før den tid, mens den andre forklaringa kan være at arkeologer rett og slett ikke har lyktes i å identifisere det samiske materialet fra denne perioden.

2.3. Distribusjonsanalyse.

Dersom det hefter så mye usikkerhet i forbindelse med det registrerte materialet, hvordan kan en forvente at det skal kunne ha troverdig utsagnskraft? Nettopp i en slik sammenheng virker fordelene ved distribusjonsanalyse åpenbare. Distribusjonsanalyse, eller "spatial archaeology" som metoden kalles på engelsk (Clarke 1977, Hodder & Orton 1976, Hyenstrand 1979: 4), er sprunget ut av erkjennelsen av at det er informasjon i såvel forholdet mellom arkeologiske data som i dataene sjøl. Metoden forutsetter utstrakt bruk av kart. Framstilt på kart kan nemlig datamaterialet antyde mønstre og tendenser som ellers ikke er synlige, samtidig som materialet gjøres forutsigbart (Hodder og Orton 1976: 241). Gjentakelsen av et forventet mønster bekrefter at forholdet mellom to ulike observasjoner ikke er tilfeldig (Wijkander). Metoden er her anvendt på gravmaterialet, der formålet hovedsakelig er å lokalisere sentra og en sosial elite. For å redusere tolkningsmulighetene er gravene inndelt i størrelsesgrupper med forholdsvis små intervaller.

Når distribusjonsanalyse er anvendt, vil ikke dette si at metoden på noen måte kan gi noen forklaring på de ulike fenomen. Arbeidet bygger imidlertid ikke på noe bestemt, teoretisk grunnsyn. Avhandlinga inneholder klart avgrensede problemstillinger. For å besvare disse, har jeg i tilknytning til de ulike problem benyttet begreper og metoder, hovedsaklig fra antropologisk teori, som for meg synes å kunne gi de mest rimelige forklaringene. Disse vil jeg redegjøre for underveis.

KAPITTEL: 3: HØVDINGSENTRA.

Vi støter i sagalitteraturen ofte på høvdingtitler. At det norrøne samfunnet besto av ei rekke mindre politiske enheter med en høvding i spissen, har også vært ei rådende oppfatning både blant arkeologer og i andre fagmiljøer som har beskjeftiga seg med jernalderen.

Fra Nord-Norge kjenner vi bl.a. til beretningene om Tore Hund fra Bjarkøy, Raud den Ramme fra Godøy i Salten, Hårek fra Tjøtta osv. Rundt disse stormennene har det vært spunnet ei rekke myter. Vi vet imidlertid svært lite om det institusjonelle rammeverket som omga dem.

Vi skal her undersøke hvorvidt det arkeologiske materialet kan sies å svare til det bildet en gjennom sagalitteraturen gjerne danner seg av det nordnorske jernaldersamfunnet.

Før vi går inn på materialet fra perioden, skal vi se litt på modeller for generell samfunnsutvikling samt noen trekk som regnes som karakteristiske for de ulike samfunnsformene, og hvordan disse kan gjøres relevant i arkeologisk sammenheng.

3.1. Sosiokulturelle integrasjonsnivåer.

I forbindelse med sosial organisasjon er det vanlig å snakke om samfunn på forskjellige integrasjonsnivåer. Hvert av disse nivåene er karakterisert av forskjellige mekanismer som integrerer eller binder sammen enhetene i samfunnet.

Det skilles gjerne mellom 4 slike nivåer; "band", stamme, høvdingdømme og stat (Service 1962, Sahlins og Service 1982: 37).

Et "band" beskrives ofte som ei løs sammenslutning av mer eller mindre bofaste kjernefamilier med tilsammen 25-100 individer, og som ofte knytter allianser med ett eller flere andre bands gjennom ekteskapsforbindelser. Denne forma for organisasjon forbinder en gjerne med ei befolkning med jakt- og fangst-tilpasning (Service 1962: 100).

Stammer er ytre sett sammenlignbare med ei sammenslutning av flere bands, men mekanismene som integrerer en stamme er mer kompliserte i en stamme enn i et band. Organisering på dette nivået er i første rekke knytta til samfunn som praktiserer jordbruk. Større befolknings tetthet skaper et konsolideringsproblem, og konsolidering er ei forutsetning for stammens eksistens (Service 1962: 100-101). Stridigheter og konkurranse mellom stammer er ifølge Service faktoren som legger grunnlaget for slik konsolidering og det nødvendige indre samhold (1962: 104).

Felles for bands og stammer er imidlertid fravær av høyere former for autoritet og fast ledelse. Lederskapet er personlig, eller karismatisk, og relevant kun i spesielle sammenhenger (Service 1962: 103). Både bands og stammer regnes derfor som egalitære.

"If the general evolution of society consists..... of an increase in specialization into economic and political parts, then tribes have advanced over bands only in the sence of multiplication and integration of parts".

(Service 1962: 132)

Det hersker imidlertid ingen generell enighet om denne måten å skille ut stammer som et eget stadium i generell politisk utvikling på. Morton H.Fried (1967) ser først i høvdingdømmet, en mellomting mellom det lederløse samfunn og staten, et nytt nivå i den politiske utviklinga (s. 169).

Service har også i et seinere arbeid modifisert teorien om de

fire nivåene i sosial evolusjon og foreslår i stedet følgende tre evolusjonsstadier; det Egalitære samfunn, det Hierarkiske samfunn og Sivilisasjonen (1971: 157).

Dette alternativet er blitt karakterisert av Renfrew som

..."so imprecisely formulated that even the initial capitals can do little to recommend it."

(1977:91-92).

Fra antropologisk hold har arkeologers evne til å identifisere de ulike stadiene vært trukket i tvil (Leach 1973: 767). Som svar på dette hevder Renfrew at arkeologer i stadig flere tilfeller kan skille dem ut på grunnlag av bosettingsmønstre, samtidig som han benytter anledningen til å understreke den store nytten arkeologer har hatt særlig av begrepet høvdingdømme (1977: 99).

3.1.1. Høvdingdømmet.

Ettersom Service' opprinnelige modell også har vist seg fruktbar i analyser som er foretatt på norsk materiale, lar vi den her danne grunnlag for analysen.

Symptomatisk for høvdingdømmer er i henhold til denne modellen framveksten av koordineringsinstanser. Spesialisering og redistribusjon blir nemlig karakteristiske trekk ved de fleste av samfunnets aktiviteter. Koordineringsinstansene blir følgelig gradvis nødvendige og etterhvert permanente sentra, som i tillegg til økonomiske aktiviteter også koordinerer og kontrollerer sosiale, politiske og religiøse forhold (Service 1962: 133-134).

Det er ifølge Service to typer spesialisering som kunne føre til redistribusjon; for det første regional spesialisering og for det andre kooperative foretak i større skala.

Førstnevnte forekommer trolig hyppigst (1962: 135). Mange av de etnografisk kjente høvdingdømmene finnes nemlig i områder som omfatter flere innbyrdes forskjellige soner med hensyn til klima, jordsmonn, nedbør og naturprodukter. Dette fremmer i sin tur differensiering i utnyttelsen av ressursene. Ei befolkning som ikke praktiserer jordbruk eller bare i liten grad er avhengig av det, ville kunne dra fordel av variasjoner ved sjøl å forflytte seg mellom sonene. Jordbruk, bofasthet og økende befolkningstetthet virker imidlertid hemmende på ei slik tilpasning, og vil i stedet fremme lokal spesialisering og utveksling mellom befolkningsgrupper i de ulike sonene. Redistribusjon oppstår som en naturlig konsekvens av spesialisering og påfølgende behov for koordinering og allokering av produktene. Sentralisert ledelse fører på sikt både til regional spesialisering og individuell arbeidsdeling (Service 1962: 135-138).

Høvdingdømmer er videre i sin natur inegalitære. Det hierarkiske samfunn er imidlertid ikke nødvendigvis et resultat av bevisst, politisk handling, men kan langsomt ha blitt institusjonalisert uten medlemmenes oppmerksomhet (Fried 1967: 183), idet vervet som redistributør går over fra å være oppnådd gjennom prestisjegivende virksomhet, ofte som bidragsyter, til å bli et medfødt, dvs. tilskrevet verv. (Service 1962: 139 og 157). Parallelt med "hierarkiseringa" av samfunnet skjer det gjerne en overgang til et bilateralt slektskapsystem og arveregler (Service 1962: 139).

Et annet trekk i høvdingdømmer er tendensen til sammenfall mellom boplassenes geografiske distribusjon og innbyggernes sosiale rang. Bosettingsenhetene og befolkninga ser m.a.o. i enkelte tilfeller ut til å bli mer spredt og samtidig fattigere jo lenger bort fra sentrum en beveger seg (Service 1962: 158).

Sjøl om variasjonsbredden er stor og det trolig finnes like mange varianter som det finnes høvdingdømmer, viser det idealiserte høvdingdømme noen typiske tendenser. Et avgjørende

kjennetegn er bosettingsenhetenes avtakende sjølstendighet og sjølbergingsevne parallelt med framveksten av et koordinerende sentrum. Det er nemlig partenes avhengighet av hverandre som integrerer høvdingdømmet (Service 1962: 132). Et anna karakteristisk trekk er at det ikke finnes sosiopolitiske eller økonomiske klasser i egentlig forstand, men at befolkninga gis ulike muligheter til kontroll over samfunnets ressurser gjennom slektskap og rangforskjeller.

For arkeologer er det trolig tilstedeværelsen av et sentrum som er av størst betydning (Renfrew 1977: 100). Sentrumsdannelser burde kunne etterspores i det arkeologiske materialet, og da burde også teorien kunne gjøres fruktbar i denne analysen.

3.2. Sør-Vest Norge i eldre jernalder.

Blant norske arkeologer er det i første rekke Knut Odner (1973) og Bjørn Myhre (1978) som har anvendt Service's modell.

Jeg vil i denne sammenhengen legge vekt på Myhres undersøkelse, da denne i større grad enn Odners bygger på et konkret arkeologisk materiale.

Med utgangspunkt i den danske økonomen Ester Boserup (1965) og i Service's modell for politiske utviklingsstadier, søker han å avdekke sammenhengen mellom utviklinga av bosettingsmønster, jordbrukssystem og sosial organisasjon på Sør-Vestlandet i yngre romertid og folkevandringstid. Myhres undersøkelse av sosial organisasjon går ut på å teste materialet i forhold til trekk som ifølge Service er særegne for høvdingdømmer, og som i tillegg kan spores i det arkeologiske materialet. Han finner at det sør-vest norske materialet i stor grad ser ut til å svare til flere av Service's karakteristika; gravgodset indikerer sosialt hierarki, og rike kvinne- såvel som mannsgraver antyder mulighetene for bilaterale slektskaps- og arveregler. Det er også klart at regional økonomisk

spesialisering til en viss grad har vært vanlig, og de ringforma tunanleggene kan indikere høvdingsentra. Videre tyder materialet, i første rekke systemet av bygdeborger, på fredelige indre forhold, men konfliktfylte relasjoner mellom nabosamfunn. (1978: 255-259).

3.3. Nord-Norge.

Som vi var inne på innledningsvis, har arkeologien i Nord-Norge i større grad fokusert på bosettingshistoriske problem. H.E.Lund var lenge aleine om å beskjeftige seg med problemer som mere var relatert til samfunnsorganisasjon i jernalderen. Lund var i første rekke opptatt av de såkalte tunanleggene, som han satte i direkte forbindelse med lederskiktet i samfunnet (1965). I ettertid er tråden tatt opp igjen av O.S.Johansen og T.Søbstad (1977) og av B.Wik (1984 og i trykken). Jeg skal i det følgende gi en detaljert redgjørelse for diskusjonen omkring disse anleggene og tolkninga av dem.

3.3.1. Tunanlegg.

"Et tunanlegg er en samling hustufter beliggende rundt en oval eller halvsirkelformet åpen plass (tun). Veggene (de ytre) har vært bygd av stein og/eller gresstorv. Den gavlen som vender inn mot tunet er åpen."

(Johansen og Søbstad 1977: 55).

Til nå er det kjent 17 slike anlegg i Norge; 6 i Rogaland, 1 i Nord-Trøndelag, 9 i Nordland og 1 i Trøms (Johansen og Søbstad 1977, Wik 1984 og i trykken).

Både i Nord-Norge og i Rogaland viser materialet betydelig variasjon. Mens de største anleggene i Rogaland omfatter 15-20 tufter, finnes også anlegg som består av bare 5. De store anleggene viser en bruksperiode på ca. 400 år fra Kr.f. Av de

mindre anleggene er bare ett datert, men også dette stammer fra romertida. (Myhre 1978:235,236).

Også de nord-norske tunanleggene varierer både i størrelse og til en viss grad også i alder. Antall tufter varierer fra 4 til 16. Dessuten synes særlig anleggene på Bøstad og Øysund (fig. 2) atypiske, idet de består av 4 tufter på ei rekke med parallelle langvegger (Johansen og Søbstad, 1977, Wik i trykken).

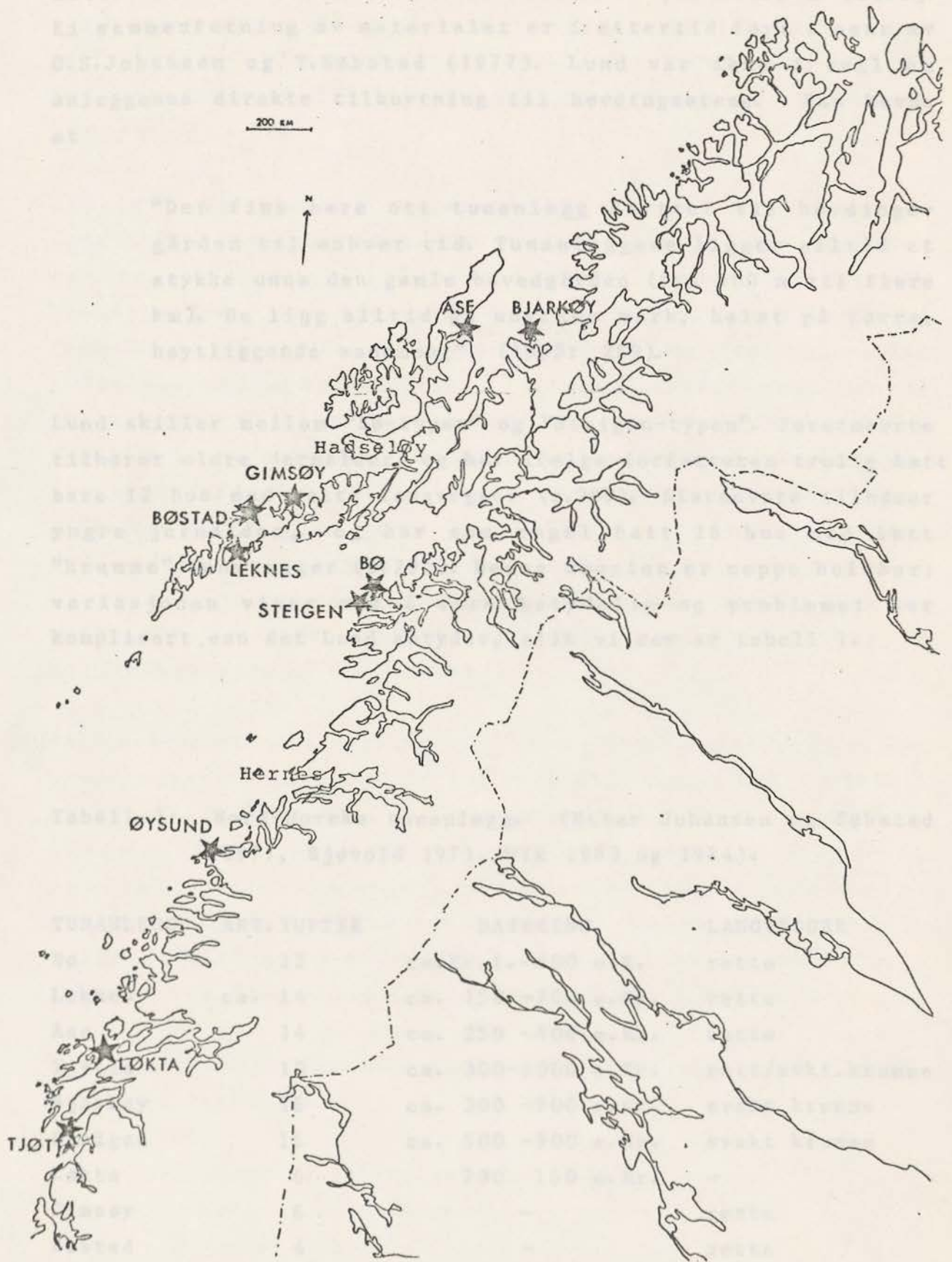
Blant arkeologer har det herska stor uenighet når det gjelder tunanleggenes funksjon; diskusjonen har i første rekke dreid seg om hvorvidt de skulle oppfattes som uttrykk for en slags landsbybebyggelse. De største anleggene på Vestlandet har helst vært tolka i den retning (Magnus og Myhre 1976: 263 og 315, Myhre 1978: 236). I henhold til denne teorien skal det være en sammenheng mellom nedleggelsen av disse og oppkomstene av enkeltgården (Magnus og Myhre 1976: 265).

Bortsett fra morfologiske likhetstrekk, er det klare forskjeller mellom anleggene i Rogaland og Nord-Norge. Med større eller mindre grad av overlapping, dekker de nord-norske anleggene stort sett hele perioden fra ca. Kr.f. til ca. 900 e.Kr. (Johansen og Søbstad 1977: 47). De eksisterer m.a.o. i motsetning til de vestnorske anleggene parallelt med jernalderens enkeltgårder.

I Nord-Norge er det et anna trekk som dominerer, nemlig flere av tunanleggenes tilknytning til storgårder som i historisk tid har vært sete for høvdingslekter (Eidnes 1943, Koht 1908, Lund 1965). Når det gjelder anleggene på Vestlandet, finnes ikke tilsvarende tradisjoner.

Det er som tidligere nevnt i første rekke H.E.Lund som har via de nord-norske tunanleggene oppmerksomhet. I 1940- og 50 åra foretok han utgravninger av anleggene på Tjøtta, Steigen, Bø, Leknes og Bjarkøy. I tillegg har Th. Sjøvold foretatt en undersøkelse av Åse-anlegget på Andøya (1971) - (Fig. 2).

Fig. 2: TUNANLEGG

Sjøl om Lund i mindre arbeid beskjefte seg med temaet, blei materialet fra undersøkelsene hans aldri publisert i detalj. Ei sammenfatning av materialet er i ettertid ført i penn av O.S.Johansen og T.Søbstad (1977). Lund var ikke i tvil om anleggenes direkte tilknytning til høvdingsetene. Han hevda at

"Det fins bare ett tunanlegg knyttet til høvdingegården til enhver tid. Tunanleggene ligger alltid et stykke unna den gamle hovedgården (fra 500 m til flere km). De ligg alltid på udyrket mark, helst på tørre, høytliggende sandmoer" (1965: 289).

Lund skiller mellom "Bø-typen" og "Steigen-typen". Førstnevnte tilhører eldre jernalder, og har ifølge forfatteren trolig hatt bare 12 hus med rette langvegger (s.289). Sistnevnte tilhører yngre jernalder, og har som regel hatt 16 hus med lett "krumme" langvegger (s.291). Denne teorien er neppe holdbar; variasjonen viser seg å være betydelig og problemet mer komplisert enn det Lund antyder, slik vi ser av tabell 1.

Tabell 1: Nord-Norske tunanlegg. (Etter Johansen og Søbstad 1977, Sjøvold 1971, Wik 1983 og 1984).

TUNANLEGG	ANT. TUFTER	DATERING	LANGVEGGER
Bø	12	ca. Kr. f.-400 e.K.	rette
Leknes	ca. 14	ca. 150 -700 e.Kr.	rette
Åse	14	ca. 250 -400 e.Kr.	rette
Tjøtta	10	ca. 300-1000 e.Kr.	rett/svkt.krumme
Bjarkøy	16	ca. 300 -900 e.Kr.	svakt krumme
Steigen	16	ca. 500 -900 e.Kr.	svakt krumme
Løkta	6	730 160 e.Kr.	-
Gimsøy	6	-	rette
Bøstad	4	-	rette

Sjøvold er mer tilbakeholden enn Lund i si tolkning av Åse-anlegget. Han karakteriserer tidligere tolkningsforslag som reine gjetninger (1971: 31), men antyder likevel vagt at han tiltrekkes av hypotesen om landsbyanlegg i forbindelse med det han omtaler som den første bosettingsfasen i nord-norsk jernalder (s. 32).

Johansen og Søbstad argumenterer for ei avvisning av landsbyhypotesen på følgende grunnlag (1977: 52): For det første anleggenes tilknytning til historisk kjente høvdingseter. For det andre deres perifere lokalisering i forhold til åkerjorda, samt enkeltgårdenes sentrale plassering i forhold til samme ressurs. For det tredje mangelen på funksjonsforskjeller husene imellom. For det fjerde mindre variasjonsbredde i funnmaterialet enn normalt i gårdsanlegg fra jernalderen. For det femte mangelen på gravfelt i nær tilknytning til anleggene. Og endelig, for det sjette, nærhet til oldfunn og fornminner som peiker mot en økonomisk overklasse. Forfatterne heller til den oppfatning at anleggene har vært nytta som høvdingens gjestgiveri og militærkaserner (Op. cit.:51).

Resultatene fra nye utgravninger samt en detaljundersøkelse av tunanleggene på Tjøtta, utført av B.Wik, synes heller ikke å kunne støtte hypotesen om at tunanleggene representerer en slags landsbyer (Wik 1983: 96). På grunnlag av populasjonsberegninger samt beregninger over øyas matproduksjon, hevdes det at anleggene neppe hadde helårsbosetting (Op.cit.: 86-87). Wik slutter seg derfor til Johansens og Søbstads tolkningsforslag (Op.cit.: 96).

Ifølge Lund skal følgende høvdingsetra ha eksistert i Nord-Norge i jernalderen:

- 1) Tjøtta i Sør-Helgeland.
- 2) Løkta i Nord-Helgeland.
- 3) Hernes i Sør-Salten.

- 4) Bø og Steigen i Nord-Salten.
- 5) Leknes og Vågan i Lofoten.
- 6) Hadsel prestegård i Vesterålen.
- 7) Åse i Andøya.
- 8) Bjarkøy i Sør-Troms.

(1965: 305, 306).

Lund påviste ikke sjøl alle disse anleggene; bl.a. greide han ikke å finne Hadselanlegget som han mente skulle finnes på gamle Hadsel Prestegård eller på nabogården Hov (Op.cit.: 306). Hernes-anlegget mente Lund å ha påvist i 1952, men han fikk ikke foretatt nærmere undersøkelser eller dokumentasjon før flyplassen blei bygd. Han fant heller aldri anlegget på Løkta; dette blei imidlertid nylig oppdaga i forbindelse med ei ØK-registrering (Wik 1984).

Det er heller aldri blitt påvist noe anlegg i Vågan. Derimot er det, som vist i fig. 2, påvist anlegg på steder som Lund ikke anså som aktuelle, nemlig på Bøstad, Gimsøy og Øysund.

Det er neppe realistisk å regne med at samtlige tunanlegg i Nord-Norge er bevart. I det følgende skal vi derfor se om en mer systematisk gjennomgang av anna arkeologisk materiale kan gi større klarhet i spørsmålet om jernaldersentra.

3.4. Jernaldersentra belyst ut fra arkeologisk materiale.

Som kildemateriale har jeg i denne sammenhengen benytta gravmateriale. Jeg har i første omgang valgt å se bort fra gjenstandsmaterialet og konsentrert meg om synlige gravminner, nærmere bestemt gravenes størrelse. Begrunnelsen for dette er at:

3.4.1. "Den kulturelle reaksjonen på død er ikke tilfeldig, men menings- og uttrykksfull."

Påstanden er henta fra en artikkel av R. Chapman og K. Randsborg (1981). Blant alle arkeologer som har beskjeftiga seg med gravskikk-problemer, har en av de hyppigst siterte uttalt at

"... in the vast majority of cases known ethnographically, a culture or society is not characterized by one type of burial only, but that, on the contrary, one society will undertake several different forms of burial, and that these forms will often be correlated with the status of the deceased.

(Ucko 1969: 270).

Et hierarkisk samfunn forventes da å uttrykke rangforskjeller i gravmaterialet. En vanlig framgangsmåte i arkeologien er derfor å se på innholdet av gravgods.

Jeg har imidlertid valgt å se på distribusjon av gravminner etter gravenes størrelse. Det bygger altså på den forutsetning at også størrelsen avspeiler statusforskjeller. Jeg skal i det følgende peike på to trekk ved gravene som legitimerer dette: størrelsens innbyrdes fordeling og den geografiske distribusjonen av de forskjellige størrelsesgruppene.

I Sør-Salten er det registrert tilsammen 365 runde graver med oppgitte mål. For i størst mulig grad å fange opp variasjoner, er diameteren hovedsakelig inndelt i 3-meters intervaller på tilsammen 9 grupper fra 2 - 30 m (Tab. 2).

Tabell 2. Rundhauger i Sør-Salten.

DIAM.:	2-5m	6-8m	9-11m	12-14m	15-17m	18-20m	21-23m	24-26m	27-30
ANT.:	129	125	40	33	16	13	2	5	2

4 størrelsesgrupper synes å utkrystallisere seg i tabellen:

- Gruppe 1 : 21 - 30 m
- Gruppe 2 : 15 - 20 m
- Gruppe 3 : 9 - 14 m
- Gruppe 4 : 2 - 8 m

Av samla antall graver utgjør gruppe 1 ca. 2,5%, gruppe 2 ca. 8%, gruppe 3 ca. 20% og gruppe 4 ca. 69,5%.

I samme område er tallet på registrerte langhauger med oppgitte mål 78. Disse viser følgende fordeling:

Lengde:	inntil 10m	10-14m	15-19m	20-24m	25-29m	30-34m	over 35
Antall:	26	25	12	3	2	5	5

Det synes naturlig å gruppere også disse i 4:

- Gruppe 1 : over 30 m
- Gruppe 2 : 20 - 29 m
- Gruppe 3 : 15 - 19 m
- Gruppe 4 : inntil 14 m

Her utgjør gruppe 1 ca. 13%, gruppe 2 ca. 7%, gruppe 3 ca. 15% og gruppe 4 ca. 65,5%.

Tendensen her er den samme som for rundhaugene, sjøl om gruppa av største langhauger utgjør hele 13% av alle langhaugene i området, mens gruppa av de største rundhaugene bare utgjør 2,5%.

Rundhaugene utgjør tilsammen 365, mens langhaugene teller 78, om lag 18% av samla antall graver. Det kan tenkes at den forholdsvis lave andelen langhauger skyldes at et slikt gravminne i seg sjøl hadde ei spesiell mening. Dette vet vi foreløpig lite om. Det faller i denne sammenhengen derfor naturlig å slå sammen gruppe 1 av rundhauger med gruppe 1 av langhauger osv. Graver med diameter større enn 20 m og lengde større enn 30 m vil i det følgende bli omtalt som "storhauger."

Det synes videre naturlig å tolke forskjeller i gravstørrelser som uttrykk for en hierarkisk samfunnsorden og følgelig knytte store graver til personer med høy sosial rang.

Det andre punktet som legitimerer bruken av gravenes størrelse er, som vi seinere skal se, den geografiske distribusjonen av de forskjellige størrelsesgruppene.

Sjøl om Sør-Salten utgjør en relativt beskjeden del av Nord-Norge, vil jeg anta at materialet herfra avspeiler forhold som må kunne gis generell gyldighet for landsdelen.

Før vi går videre vil jeg minne om kildematerialet som er benytta for de ulike delene av Nord-Norge, og som jeg har redegjort for i kap. 2 (pkt.2.2.2). Jeg vil også legge til at opplysningene om de største haugene i den sørligste delen av Helgeland, dvs. området sør for Lurøy, som hører med til Trondheim Museums distrikt, kommer fra en artikkel av B.Wik (i trykken). Hennes framstilling bygger imidlertid på en totalgjennomgang av kildene (Wik, pers medd.).

Materialet fra Sør-Helgeland er lagt inn på kartet sammen med det øvrige materialet. Dette gjelder bare den største gruppa, da Wik ikke går inn på mindre graver. Wiks runde storhauger er riktig nok ikke umiddelbart sammenlignbare med resten i det hun setter grensa ved 20 m. For langhaugene er derimot målene identiske.

Målene for runde storhauger i sør avviker dermed fra tilsvarende i nord med 1 m. Dette avviket vil trolig være av mindre betydning for analysen og vil derfor ikke bli tillagt vekt.

3.4.2. Store gravminner og tunanlegg.

Undersøkelsen bygger da på to forutsetninger. For det første at eksistensen av et sentrum er symptomatisk for høvdingdømmer, og at sentret er det mest iøynefallende trekk i arkeologisk sammenheng. For det andre at det i høvdingdømmer gjerne er en sammenheng mellom den geografiske distribusjonen av bosettingsenheter og beboernes sosiale rang. Hvis dette er riktig, og under forutsetning av at forskjellene i gravstørrelse uttrykker sosiale ulikheter, bør også de største gravhaugene kunne gi indikasjoner på hvor sentrum i høvdingdømmet har ligget.

Distribusjonen av storhauger (diameter 21-30 m, lengde 30-45 m) er visuelt framstilt på fig. 3. Ved ei sammenligning med distribusjon av tunanlegg (fig.2), ser vi klare tendenser til sammenfall; innafor rimelig avstand til anleggene både på Bjarkøy, Gimsøy, Leknes, Steigen, Øysund, Løkta og Tjøtta finnes slike storhauger. Dessuten ser vi at det er registrert storhauger både på Hadseløya og Hernes, som vi tidligere så er påstått å være gamle høvdingsentra. Det er imidlertid ikke registrert storhauger i tilknytning til Åse- og Bøstad-anleggene. Men når forbindelsen ellers er så sterk, synes det ikke rimelig å legge vekt på disse unntakene.

Foruten disse stedene ser vi at det er registrert storhauger i Vesterålen og Lurøy. Dessuten er det en påfallende konsentrasjon i Sør-Salten. Jeg har tidligere sagt at denne konsentrasjonen kan skyldes en overrepresentasjon av materialet fra Sør-Salten i forhold til de øvrige områdene. Denne feilkilden forsøkte jeg å korrigere for ved å bruke kontrollområder (fig. 1, kap. 2.2.2).

I henhold til Service skulle det være flere mindre graver enn store; dette ser vi er tilfelle for graver i gruppe 2, (diameter 15-20 m, lengde 20-29 m) (fig.4) og gruppe 3, diameter (9-14 m, lengde 15-19 m) (fig.5). Den sørligste delen av Helgeland faller ut her, siden B.Wiks materiale bare omfatter de største gravene, men vi vil tro at bildet her neppe skiller seg ut fra det øvrige.

Tilsammen ser det da ut til at kartene antyder sentrumsdannelser i ei rekke områder (fig.6). Lengst nord, på den sørlige delen av Kvaløya, ser det ut til å være vage tendenser; her er det verken registrert tunanlegg eller storhauger. En har imidlertid antatt at Ottars heim plass har ligget i dette området (Munch 1965:18), og ut fra materialet synes ikke dette å være en urimelig antakelse. Å akseptere Bjarkøy og Andøya med Åse-anlegget som sentra, synes uproblematisk. Når vi beveger oss sørvest mot Vesterålen med Langøya og Hadseløya, blir bildet noe mer problematisk; begge steder finner en storhauger og stor tetthet av større graver. En må imidlertid kunne anta med rimelig grad av sikkerhet at det i denne regionen har vært et sentrum, fortrinnsvis på Hadseløya. Tatt i betraktning at en ellers kan finne flere sentra innafor forholdsvis avgrensa områder, synes det heller ikke usannsynlig at her i realiteten kan ha vært to jernaldersentra. Foreløpig kan en bare antyde en slik mulighet.

Lofotregionen med Vestvågøy/Gimsøy synes også uproblematisk. I dette området finnes ikke mindre enn tre tunanlegg samt et

Fig. 3: GÅRDER I NORD-NORGE MED GRAVER MED
DIAMETER 21 - 30 METER
LENGDE 30 - 45 METER

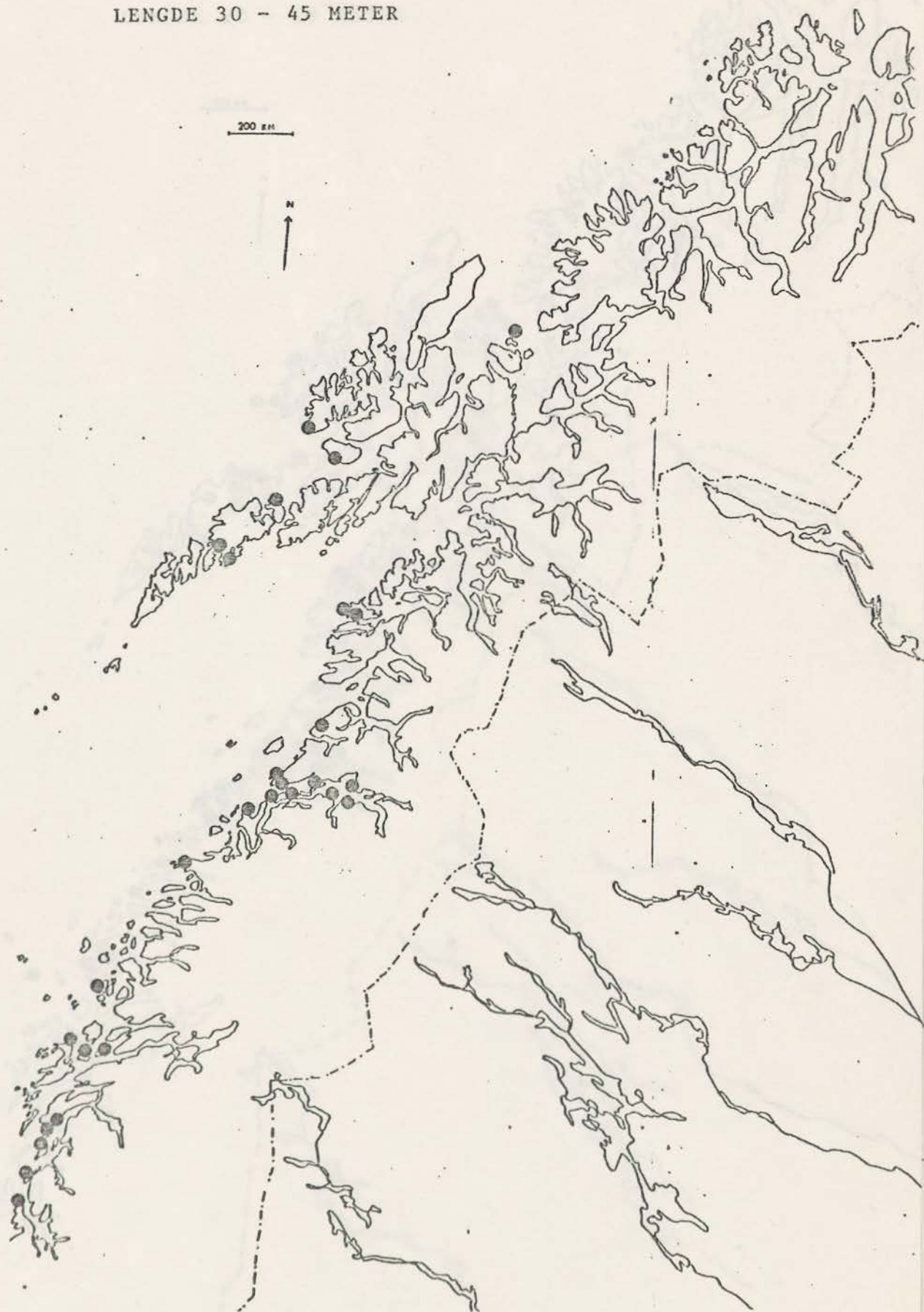

Fig. 4: GÅRDER I NORD-NORGE MED GRAVER MED
DIAMETER 15 - 20 METER
LENGDE 20 - 29 METER

Fig. 5: GÅRDER I NORD-NORGE MED GRAVER MED
DIAMETER 9 - 14 METER
LENGDE 15 - 19 METER

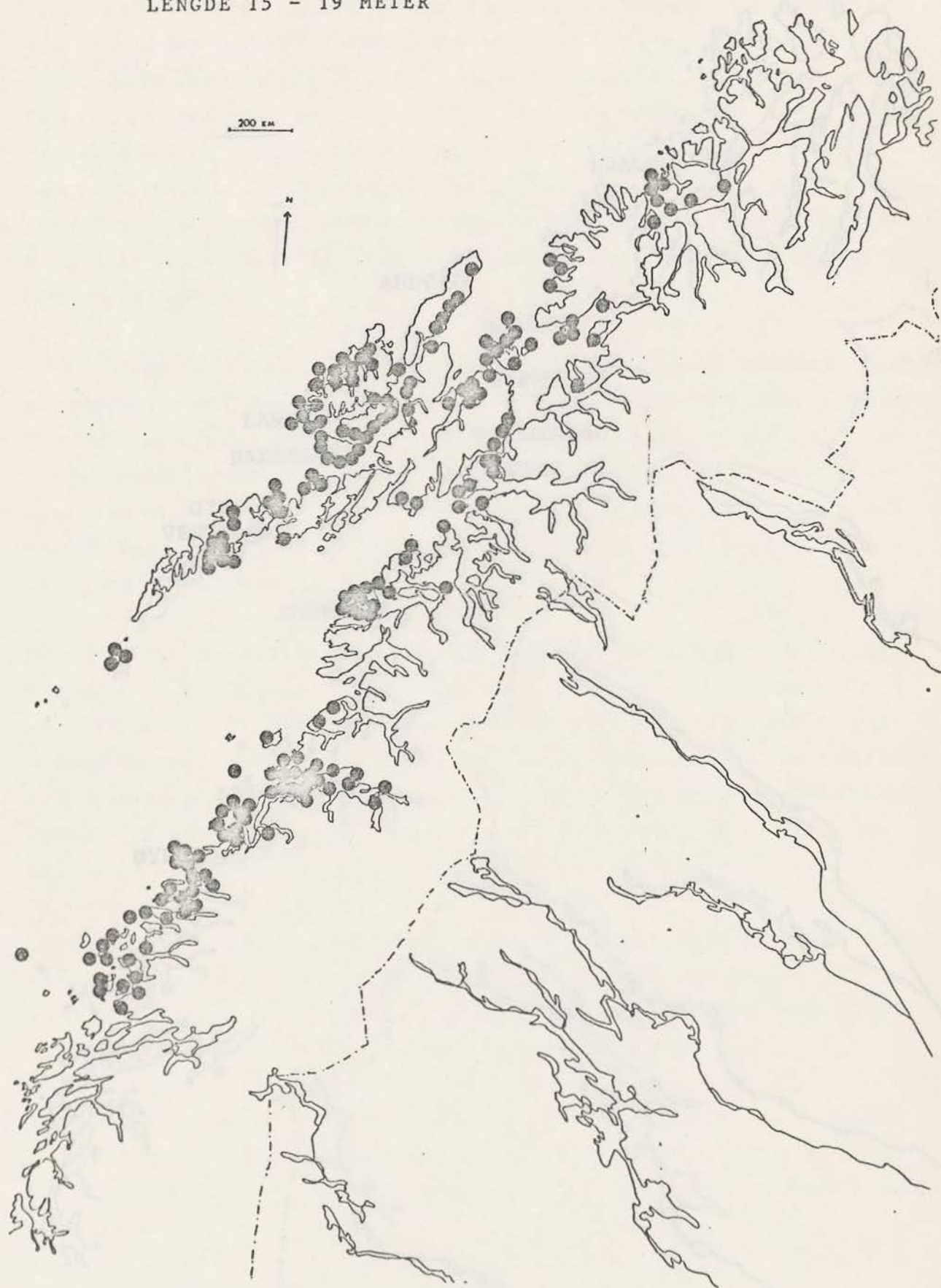
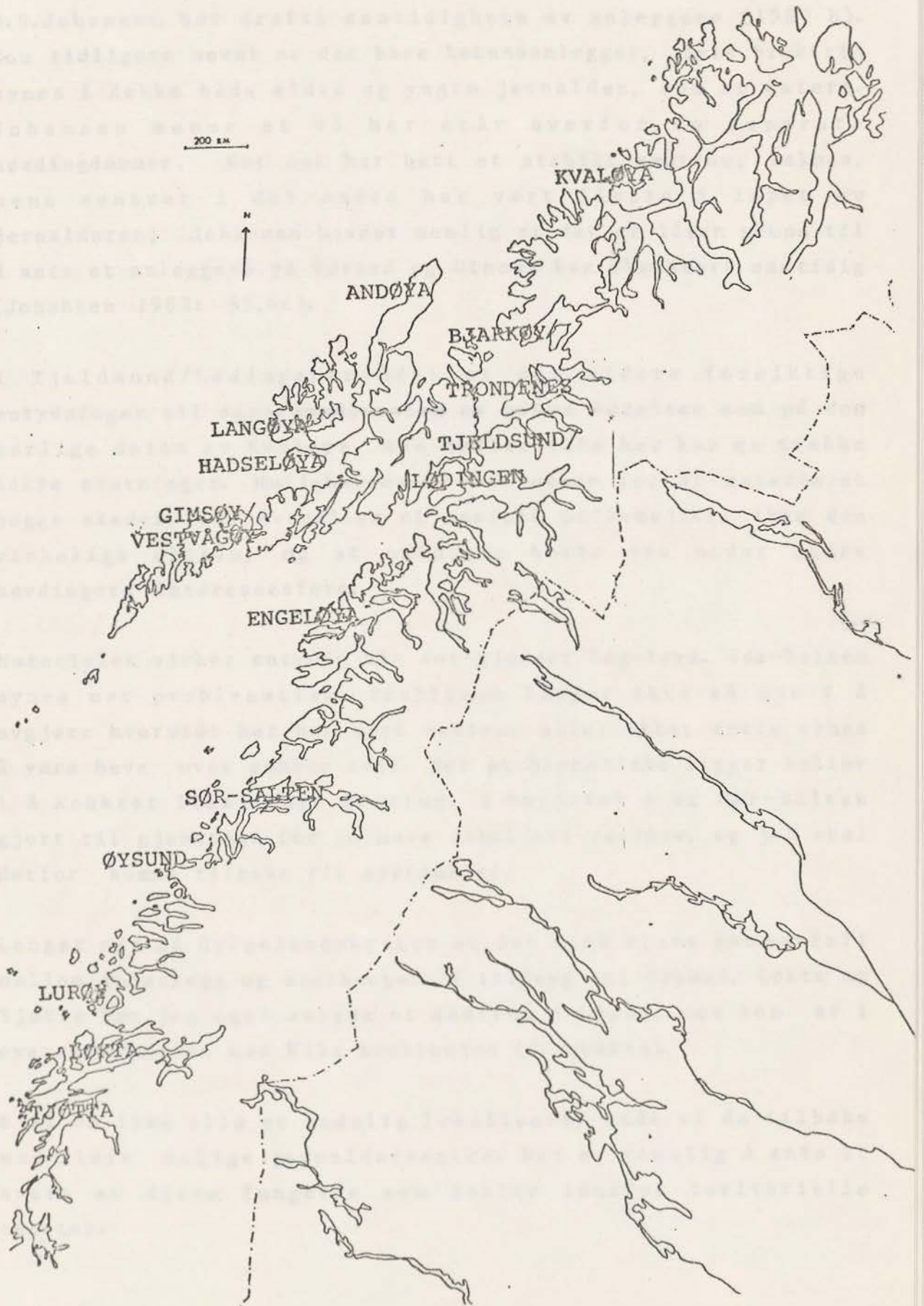

Fig. 6: OMRÅDER MED SENTRUMSDANNELSER I JERNALDEREN.

større antall store graver i tilknytning til disse.

O.S.Johansen har drøfta samtidigheta av anleggene (1982 b). Som tidligere nevnt er det bare Leknesanlegget, hvis brukstid synes å dekke både eldre og yngre jernalder, som er datert. Johansen mener at vi her står overfor to separate høvdingdømmer. Det ene har hatt et stabilt sentrum, Leknes, mens sentret i det andre har vært flytta i løpet av jernalderen; Johansen hevder nemlig at det er liten grunn til å anta at anleggene på Bøstad og Gimsøy har eksistert samtidig (Johansen 1982: 65,66).

I Tjeldsund/Lødingenområdet er det videre forsiktige antydninger til sentrumsdannelse av samme karakter som på den sørlige delen av Kvaløya, men heller ikke her kan en trekke sikre slutninger. Mulighetene er til stede for at materialet begge steder bare avspeiler et sosialt mellomsjikt, ikke den virkelige eliten, og at områdene hørte inn under andre høvdingers interessesfære.

Materialet virker entydig når det gjelder Engeløya. Sør-Salten synes mer problematisk. Problemet ligger ikke så mye i å avgjøre hvorvidt her har vært sentrum eller ikke; dette synes å være heva over enhver tvil. Det problematiske ligger heller i å konkret lokalisere sentrum. I kapittel 6 er Sør-Salten gjort til gjenstand for en mere detaljert analyse, og jeg skal derfor komme tilbake til spørsmålet.

Lengst sør på Helgelandskysten er det også klare sammenfall mellom tunanlegg og storhauger. I tillegg til Øysund, Løkta og Tjøtta har jeg også antyda et sentrum i Lurøy, noe som er i overenstemmelse med Wiks konklusjon (i trykken).

Sjøl om ikke alle er endelig lokalisert, står vi da tilbake med flere mulige jernaldersentra. Det er rimelig å anta at hvert av disse fungerte som senter innafor territorielle enheter.

3.5. Territoriell inndeling i jernalderen.

Om den territoriale inndelinga, eller mere presist formulert, de politiske enhetene i jernalderen, vet vi imidlertid så godt som ingenting.

O.S.Johansen har når det gjelder tunanleggene på Leknes og Bøstad/Gimsøy, parallellført med den eldste kjente administrative inndelinga, skipreidene, og henført anleggene til henholdsvis "Loofotr skippredhei" og "Vagha skiparedhæ" (1982 b: 65,66).

Før vi forsøker å dra grensen mellom jernalderenhetene, skal vi se nærmere på et forslag til rekonstruksjon av administrativ inndeling i middelalderen.

3.5.1. Skipreider og leidang.

Leidang er den sjømilitære forsvarsordninga i middelalderen. Fra slutten av 1100-tallet og fram på 1300-tallet er den kjent i alle de tre skandinaviske land fra landskapslover og landslover, fra skaldekvad, konge og ættesagaer, samt diplomer og andre kilder (KLNLM: Vol. 10: 432,433). Skipreide er en geografisk enhet innafor det området av landet som hadde plikt til å yte leidang (KLNLM: Vol 15: 546).

I følge Snorre blei det budt ut leidang fra Hålogaland så tidlig som i 995 e.Kr., og fra Sør-Troms i 1020 (Bratrein 1984: 29). I følge Gulatingsloven, samt en oppgave fra 1277 e.Kr., var Nord-Norge, eller rettere sagt Hålogaland, inndelt i 13 skipreider som tilsammen hadde plikt til å stille 13 leidangskip (KLNLM, Vol. 15: 546).

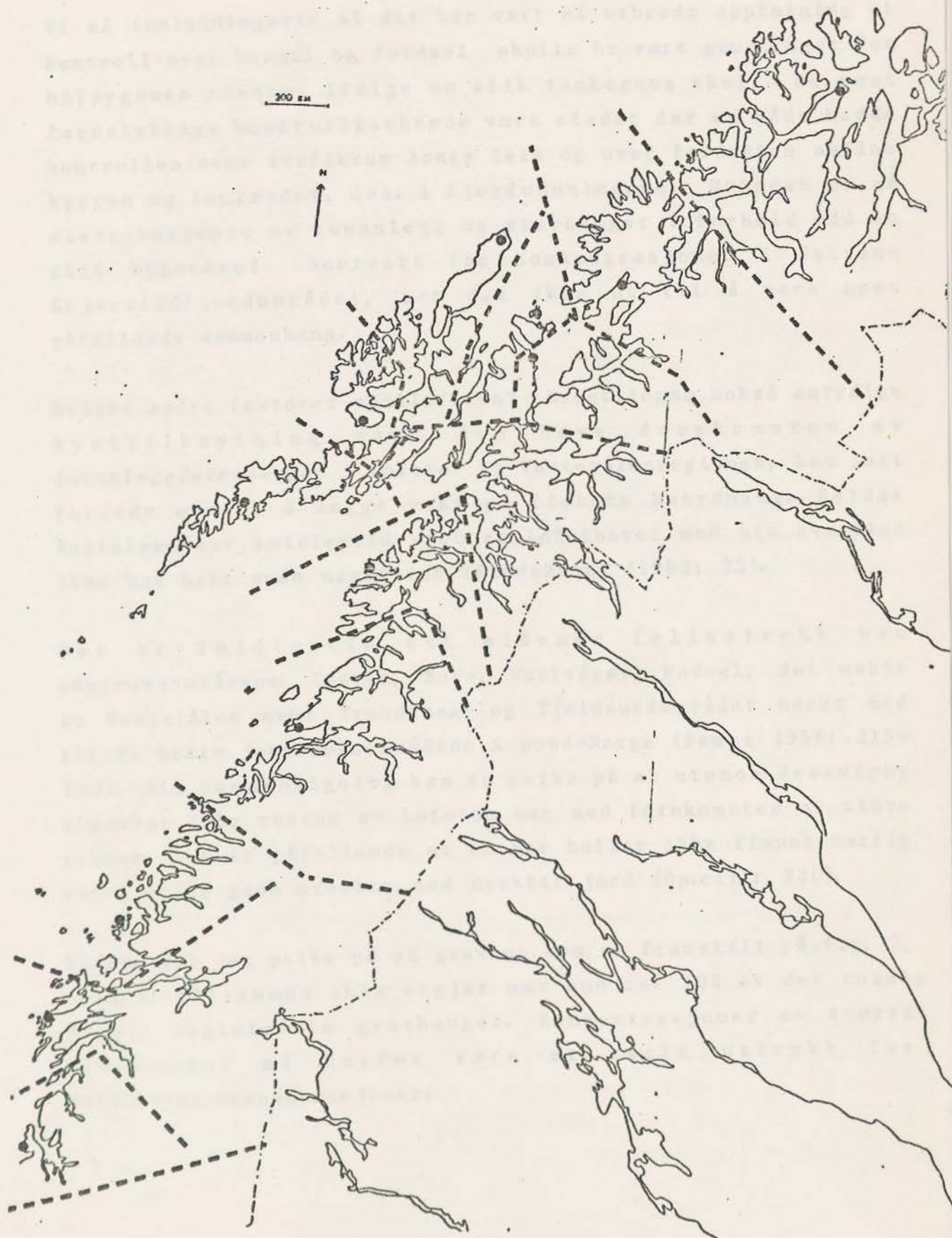
Fra Nord-Norge er det bare overlevert navn på et par skipreider, og det er heller ikke kjent nøyaktig hvilke områder noen av navna dekker (Op.cit.: 550). H.D.Bratrein har imidlertid foretatt et forsøk på rekonstruksjon av skipreider

(1984). (Fig.7). Under forutsetning av at hovedmønsteret for bosettinga i Nord-Norge på 15-1600-tallet var gitt allerede i vikingtid/tidlig middelalder (jfr.O.S.Johansen), antydes muligheten for at skjøttebåtenes plassering fra dette tidsrom bygger direkte på leidangstradisjonene. Bratrein hevder nemlig at båtenes plassering hadde si forutsetning i det befolkningsgrunnlaget som var nødvendig for å reparere, utstyre og bemanne skipa. (1984: 29,35).

H.Bjørkvik hevder at det ikke er grunnlag for å regne med at leidangen opprinnelig bygde på ei fast, administrativ inndeling, men at den var en lausere organisasjon som først seinere festa seg i skipreider (1964: 435-436). Sammenligner en Bratreins rekonstruksjonsforslag for skipreider og plassering av skjøttebåtene med distribusjon av tunanlegg (fig. 2) og storhauger (fig. 3), ser vi besnærende tendenser til sammenfall. Det må videre understrekes at en også ofte finner de største nausttuftene i landsdelen i nær tilknytning til tunanleggene (Johansen og Søbstad 1978:53). Når en tar i betraktning hvor mange menn som skulle til også for å bemanne vikingtidens langskip, synes en forbindelse mellom jernalderens og middelalderens forsvarssystem og administrative inndeling ikke urimelig. Det virker derfor mest sannsynlig at det nyetablerte kongedømmet var nødt til å bygge på allerede eksisterende ordninger ved å inngå i allianser med, eller delvis erstatte, det lokale aristokratiet.

Jeg vil ikke her sette fram konkrete forslag til grenser mellom de ulike høvdingterritoriene; konturene av dem er allerede gitt. Imidlertid vil jeg trekke den slutninga at Bratreins rekonstruksjonsforslag støtter tendensen i det arkeologiske materialet. Ut fra dette synes det rimelig å tro at Sør-Salten, som i det følgende gjøres til gjenstand for en detaljundersøkelse, utgjorde en territoriell enhet i jernalderen.

Fig. 7: FORSØK PÅ REKONSTRUKSJON AV SKIPREIDER I
MIDDELALDEREN. (Etter H. D. Bratrein 1984:35)

3.6. Forutsetninger for sentrumsdannelser.

Vi så innledningsvis at det har vært ei utbredt oppfatning at kontroll over handel og ferdsel skulle ha vært grunnlaget for håløygernes rikdom. Ifølge en slik tankegang skulle de mest fordelaktige kontrollpunktene være steder der en både hadde kontrollen over trafikken langs leia og over ferdselen mellom kysten og innlandet, dvs. i fjordmunningene. Hvordan er så distribusjonen av tunanlegg og storhauger i forhold til en slik hypotese? Bortsett fra konsentrasjonen i Salten-Skjerstadfjordområdet, ser det ikke ut til å være noen påfallende sammenheng.

Hvilke andre faktorer spiller inn? Bosettingas nokså entydige kysttilknytning samt den høye forekomsten av tunanlegg/storhauger i Lofoten og Vesterålenregionen, kan lett forlede en til å legge vekt på fiskets betydning. Reidar Bertelsen har imidlertid vist at Lofothavet med sin overflod ikke har hatt noen magnetisk tiltrekning (1983: 32).

Det er imidlertid ett slående fellestrekk ved sentrumsområdene. Tjøtta, Bodø, Vestvågøy, Hadsel, det meste av Vesterålen samt Trondenes- og Tjeldsundområdet hører med til de beste jordbruksområdene i Nord-Norge (Sømme 1954: 215-223). Til sammenligning kan en peike på at utenom Vestvågøy utmerker ikke resten av Lofoten seg med forekomster av store graver. Det er påfallende at en her heller ikke finner særlig store eller gode arealer med dyrkbar jord (Op.cit.: 220).

Videre vil jeg peike på at gravene som er framstilt på fig. 3, 4 og 5, tilsammen ikke utgjør mer enn ca. 30% av det totale antall registrerte gravhauger. Konsentrasjoner av større gravhauger må derfor være et reelt uttrykk for befolkningskonsentrasjoner.

3.7. Sammenfatning.

Med utgangspunkt i noen trekk som ifølge Service er karakteristiske for høvdingdømmer, har jeg i dette kapitlet vurdert i hvilken grad det arkeologiske materialet avspeiler høvdingdømmer i jernalderen.

De karakteristiske trekkene som her er lagt til grunn, er tilstedeværelsen av et koordinerende sentrum samt det sosiale hierarki som vokser fram i forbindelse med slike sentra, i denne forbindelsen uttrykt gjennom forskjeller i gravstørrelse. Materialet viser en klar sammenheng mellom tunanlegg og storhauger, og skulle dermed støtte hypotesen om disse anleggenes tilknytning til høvdingseter.

Ved å trekke inn et forslag til rekonstruksjon av den administrative inndelinga i middelalderen, skipreidene, har jeg vist at disse i grove trekk sannsynligvis kan benyttes til å skissere ei territoriell inndeling som har røtter tilbake til jernalderen.

Til slutt drøfta jeg spørsmålet om hvorvidt lokaliseringa av sentraene støtter hypotesen om at håløyghøvdingenes økonomiske grunnlag skulle være kontroll over handel. Undersøkelsen gir ikke umiddelbar støtte til en slik hypotese. Sjøl om vi ikke må glemme at forholdene for jordbruk blir mer marginale jo lenger nord en beveger seg, og at variasjonsbredden i jordbrukspotensialet er stort i de områdene der en finner sentrumsdannelser i jernalderen, ser det på makronivå ut som om det er i områder med de relativt beste forholdene for jordbruk en finner jernaldersentra. Materialet tyder dessuten på at en i de samme områdene finner de største befolkningskonsentrasjonene. Vi kan sjølsagt ikke se helt bort fra at kontroll over ferdselen har vært viktig. Materialet gir imidlertid holdepunkter for å hevde at en slik kontroll ikke har hatt noen avgjørende betydning for lokaliseringa av sentraene.

Gjennom en detaljundersøkelse av materiale fra Sør-Salten, skal vi nå se hvordan materialet herfra stemmer overens med det bildet vi her har skissert. For å få ei hensiktsmessig ramme omkring undersøkelsen, er det nødvendig å først foreta ei vurdering av natur- og resurrsgrunlaget i området.

I denne undersøkelsen, som først utgjør et stykke av arbeidet på organiske materialer, er det viktig å huske på følgende:

I arbeidet med materialet fra Sør-Salten skal vi først se på de detaljundersøkte prøvene og på de forholdene som har resultert i de forskjellige prøvene. Dette vil gi oss et innblikk i hvilke forhold som kan være årsaken til de forskjellige prøvene (Sæviak 1957: 20).

En slik vurdering er viktig for å forstå de forskjellige prøvene og for å forstå de forholdene som har resultert i de forskjellige prøvene. Dette vil gi oss et innblikk i hvilke forhold som kan være årsaken til de forskjellige prøvene (Sæviak 1957: 20).

Det er viktig å huske på at materialet fra Sør-Salten er et resultat av de forskjellige prøvene og at det er viktig å huske på at materialet fra Sør-Salten er et resultat av de forskjellige prøvene (Sæviak 1957: 20).

Det er viktig å huske på at materialet fra Sør-Salten er et resultat av de forskjellige prøvene og at det er viktig å huske på at materialet fra Sør-Salten er et resultat av de forskjellige prøvene (Sæviak 1957: 20).

Et hovedproblem når det gjelder rekonstruksjon av fortidige økonomiske systemer er tilgang på hensiktsmessige eller representative data.

I denne undersøkelsen, der datatilfanget er prega av mangel på organisk materiale, er dette et særskilt problem.

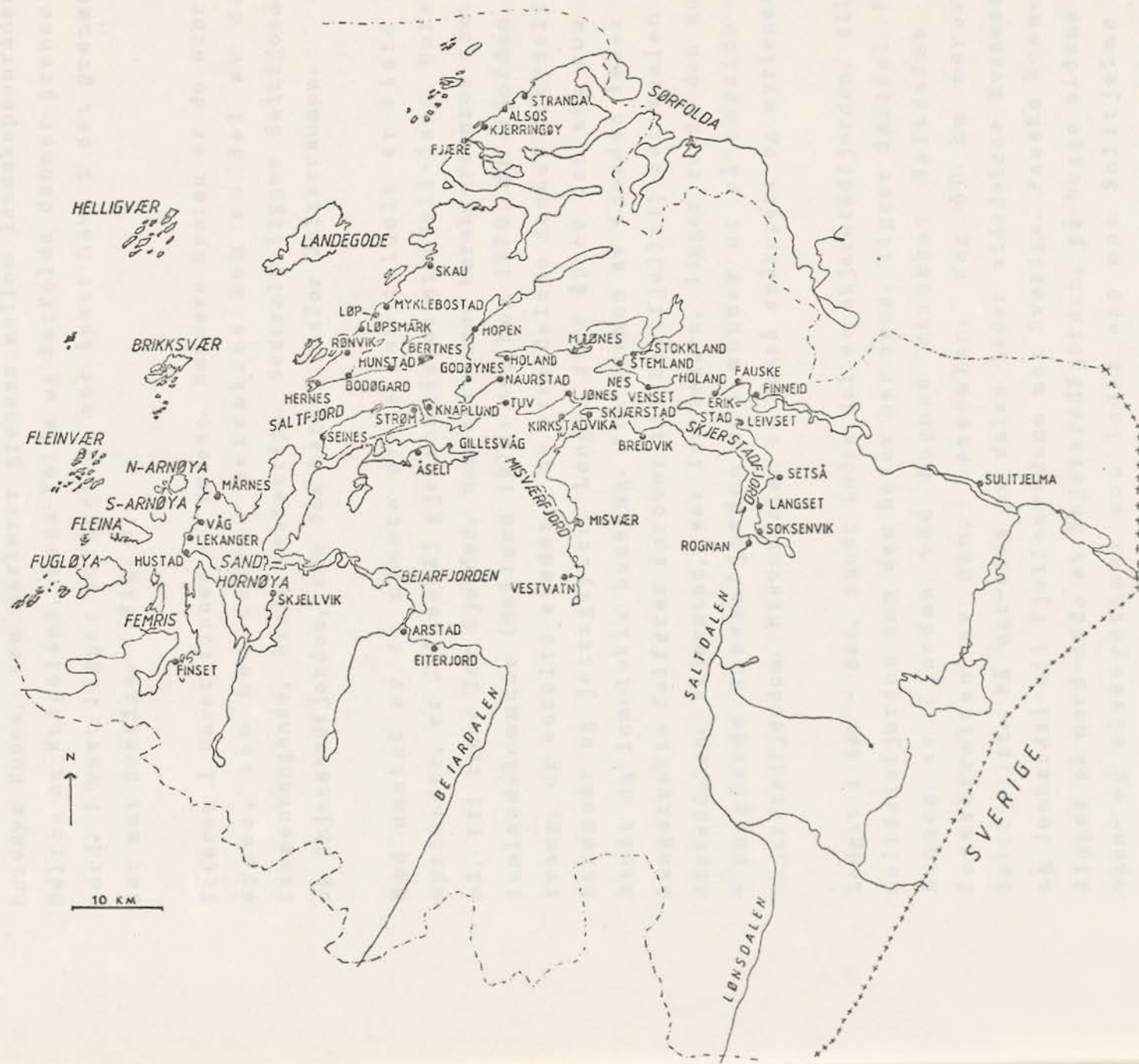
I arkeologisk litteratur har det vært vanlig å kompensere for datamangelen ved å gi en oversikt over det totale ressurstilbudet i et område, for på den måten å gi et innblikk i hvilke økologiske rammer befolkninga opererte innafor (Søbstad 1980: 73).

En slik framgangsmåte vil ikke bli benytta her. Utgangspunktet for vurderinga av ressursgrunnet er den tradisjonelle nordnorske kombinasjonsøkonomien, som en mener har røtter tilbake til tida omkring Kr.f. (Jørgensen 1984). Produksjonen var hovedsakelig basert på jordbruk og fiske med tilskudd av produkter fra andre utmarksressurser, og var primært retta inn på å dekke egne behov.

Undersøkelsesområdet er prega av tildels stor variasjon, både topografisk og klimatisk, noe som igjen skaper varierte betingelser for produksjonen. For å skape et sammenligningsgrunnlag mellom de ulike delene av undersøkelsesområdet, vil jeg derfor opprette naturgeografiske soner. Soneinndelinga bygger fortrinnsvis på ulik topografi, temperatur og snøforhold.

Med utgangspunkt i sonene vil jeg deretter vurdere de ulike naturgitte vilkårene for produksjon innafor de enkelte sonene.

Fig. 8: SØR-SALTEN.

4.1. Topografiske forhold.

Grensene for det området som her kalles Sør-Salten er mer og mindre naturgitte. I sør avgrenses området av Saltfjellet og halvøya Kunna, som markerer grensen mellom landskapsområdene Salten og Helgeland, mens Folda og Sørfolda danner grense i nord. I vest ligger området ut mot åpent hav; i øst grenser det mot Sverige. (Fig. 8)

Ytterst i havet finner vi værene. Nærmere kysten er de større øyene, som her delvis betraktes som en del av den sammenhengende, breie kyststripa. Sentralt ligger Saltfjorden og Skjerstadvfjorden, som den heter innafor Saltstraumen.

Med unntak av de minste øyene som tildels er flate og myrlendte, er Gildeskål gjennomgående et fjell-land. Beiarn må, til tross for fjorden, nærmest kunne karakteriseres som en innlandskommune (Helland 1978: 46, Moe 1970: 8). Fjorden er trang, og enkelte steder i de ytre delene dannes betydelige strømmer og jettegryter. Lenger inne åpner den seg som et stort og innelukka basseng. Fra bunnen av fjorden leder to langstrakte dalfører sørover til Saltfjellet; Beiardalen og Arstaddalen. Skjerstad, øst for Beiarn, ligger rundt den nord-sørgående Misværffjorden som munner ut på sørsida av Skjerstadvfjorden. Misværdalen er nokså småkupert og myrlendt.

Lengst i sør - øst, rundt indre del av Skjerstadvfjorden, eller Saltdalsfjorden som den heter her inne, ligger Saltdal. Fra bunnen av fjorden ved Rognan strekker Saltdalen og fortsettelsen av den, Lønsdalen, seg 60 km sørover Saltfjellet. På øst-sida av dalen leder sidedalene Evenesdal og Junkerdal til fjellområdene mot Sverige. Fauske kommune ligger på nord-sida av Skjerstadvfjorden, på begge sidene av vann- og elvesystemet som leder opp mot Sulitjelma og svenskegrensa. I nord-vest ligger Bodø, på begge sidene av Saltfjorden, samt en del av Skjerstadvfjordens nord-side innafor Saltstraumen. Kommunen har en variert natur, fra øyene

og den breie kyststripa til småkuperte og spisse topper.

4.2. Klima.

Vitnesbyrd om at Norge flere ganger etter istida har hatt varmere og tørrere klima enn i dag, finner en i form av stubberester i torvmyrer på høyfjellet og på de nå skogbare øyene langs kysten (Sømme 1954:38). Klimaet er med andre ord ikke statistisk, men i stadig endring.

Klimaforskere skiller mellom sekulære og postglasiale klimavariasjoner. De postglasiale, som har størst interesse for studiet av forhistoria, er av en heit annen størrelsesorden og varighet enn de sekulære (Sømme 1954:39). Klimahistoria får en kjennskap til bl.a. ved måling av brebevegelser (Karlen, 1976, 1979, og Møller 1978) og ved pollenanalyser (Vorren 1976). Tida etter siste istid er delt inn i klimaperioder av ulik varighet. Den siste av disse, subatlantisk tid, som omfatter de siste ca. 2500 år, beskrives gjerne som kjølig og fuktig, men klimaet har i løpet av denne tida veksla mellom "varme og kalde" perioder (Karlen 1976: 31 og 1979:25). Eksempelvis hadde vi sannsynligvis ingen isbreer i varmetida i yngre steinalder og bronsealder, mens de nåværende breene hadde sin største utbredelse i første halvdel av 1700-tallet (Sømme 1954:38).

Klimaendringene har gitt seg utslag i skiftende flora (Vorren 1976:188), og selv ganske små endringer kan ha gitt forholdsvis store utslag. I Nord-Norge er det særlig pollenanalysen som har bidratt til forståelse av klimasvingningene.

I en fersk undersøkelse fra Lofoten sammenfattes de klimatiske variasjonene slik;

"Perioden 2950 til i dag. Et markert kaldere og fuktigere klima gjør seg gjeldende fra ca 2950 BP

og/eller 2700 BP, med en kortvarig gunstig periode mellom disse to tidspunktene. Det har muligens vært en litt lengere tørrere og muligens varmere periode fra ca 2000 - 1800 BP. Perioden som kalles "Den lille istid" er klart markert, sammen med flere andre mindre markerte fuktige og/eller kalde perioder."

(Nilssen 1983:90).

Det ser m.a.o. ut til at klimaet i jernalderen ikke har vært vesentlig forskjellig fra det vi har idag, muligens noe gunstigere.

4.2.2. Lokalklima.

Det er beliggenheta under Polarsirkelen på øst-sida av Atlanterhavet som er årsak til det påfallende milde klimaet langs norskekysten. Tropelufta og vannet fra Golfstrømmen slipper bedre til i Norge enn de tilsvarende luft- og vannmassene i Canada og Alaska. Om sommeren svarer temperaturen til gjennomsnittet for breddegradene, men om vinteren er temperaturrene mye høyere (Reusch 1927: 66). Dette gir Norge milde vintre, isfrie fjorder og lang veksttid. (Sømme 1954:12).

Enkelte av de indre fjordene er imidlertid islagte om vinteren (Fig. 11). (Helland 1907:366-367.)

Om dette klimaet sier Helland:

"Den del av Nordland, som ligger ytterst mot havet, er utsat for de ubehageligheter, som følger med et stormfuldt havklima. De indre fjordene i Helgeland er gunstigere stillet, da de i nogen grad er beskyttet mot de ublide vinde fra havet, og saa har de en meget varmere, mere drivende sommer." (1907:224).

For å illustrere klimaforskjellene i Sør-Salten, har jeg på

grunnlag av målinger fra Norsk Meteorologisk Årbok (1972: 102-105) satt opp i tabells form temperatur- og nedbørsforhold på 4 værmålingsstasjoner (tab. 4). Tabellen viser høyeste og laveste middeltemperaturen som er målt innafor samme tidsrom i hver måned. Det er viktig å merke seg at tabellen kun gir en oversikt over værforholdene i et tilfeldig valgt år i den hensikt å illustrere variasjonene innafor området.

Størst variasjon finner en i indre strøk (Fauske og Øvre Saltdal). Her viser max.-målingene lavere vintertemperaturer og høyere sommertemperaturer enn på ytre strøk (Helligvær og Bodø). Samtidig viser min.-målingene i indre strøk lavere temperatur enn ytre strøk både sommer og vinter. Dette innebærer større svingninger i innlandet både på døgn- og årsbasis, et ikke ukjent fenomen (Sømme 1954: 14).

Tabellen tyder ikke på vesentlige nedbørsforskjeller. Sammenhengen mellom nedbør og temperatur kan imidlertid gi utslag i forskjeller i snødybde og varighet av snødekke på ytre og indre strøk (Støren Binns 1978:17, 18), slik Helland beskriver det:

"Oppe i dalene ligger sneen lengre og er dypere end ude ved kysten. Paa øerne ude i skjærgaarden kan der vist nok af og til falde meget sne, men den bliver ikke altid liggende hele vinteren."

(Helland 1907:257).

Opplysningene hos Helland (1907:257-260) kan sammenfattes slik: I værene og på øyene er det generelt lite snø og gjerne snøfritt i perioden april - november/desember. Langs kyststripa er det som regel bart fra månedskiftet april/mai til november. I området rundt Skjerstadvfjorden samt i tilstøtende dalfører går snøen i løpet av mai og legger seg i månedskiftet oktober/november. I fjellene finner en tilsvarende forskjeller, men her regner en med at snøen ligger en måned lenger og legger seg en måned tidligere enn i

(Tabellen viser den laveste og høyeste middeltemperaturen som er målt innafor samme tidsrom i hver måned.)

	M. MAX.				M. MIN.				REGN				SNØ				SLUDD				NEDBØR			
	Ø. Saltdal	Fauske	Bodø	Helligvær	Ø. Saltdal	Fauske	Bodø	Helligvær	Ø. Saltdal	Fauske	Bodø	Helligvær	Ø. Saltdal	Fauske	Bodø	Helligvær	Ø. Saltdal	Fauske	Bodø	Helligvær	Ø. Saltdal	Fauske	Bodø	Helligvær
1	-2,5	0,2	1,3	2,6	-8,7	-4,3	-2,8	-1,2	3	7	10	8	0	3	7	3	0	2	2	1	21	31	20	12
2	-1,3	0,3	1,0	2,1	-9,8	-4,3	-3,1	-1,6	4	6	8	10	5	8	10	8	1	1	5	6	26	57	54	42
3	2,5	2,2	2,8	2,7	-6,3	-2,6	-1,6	-1,3	8	8	9	8	9	10	11	6	3	5	6	3	130	88	49	58
4	5,6	4,7	5,7	4,9	-2,1	0,4	0,9	0,9	11	10	10	10	8	7	7	6	5	3	2	5	28	53	34	31
5	12,6		11,2	9,3	2,3		5,3	4,6	7		9	6	0		0	0	0	0	0	15		9	18	
6	20,7	18,8	18,2	15,7	7,7	8,8	9,4	8,7	9	13	10	10	0	0	0	0	0	0	0	0	67	62	31	30
7	20,3	18,5	18,5	17,0	10,1	11,2	12,2	11,7	22	23	23	21	0	0	0	0	0	0	0	0	97	128	127	84
8	17,1	15,6	15,6	14,5	7,8	9,0	10,2	10,1	18	21	23	18	0	0	0	0	0	0	0	0	92	112	148	104
9	10,9	8,8	10,5	10,1	3,5	4,4	5,9	6,4	22	26	26	29	2	2	2	2	2	2	2	2	133	197	216	192
10	6,6	5,8	7,8	7,9	0,2	2,1	3,3	4,0	18	19	25	22	4	9	6	4	0	3	4	4	129	160	132	136
11	0,7	1,4	4,1	4,5	-6,4	-2,4	-0,2	0,7	11	15	21	19	13	13	15	9	5	9	12	8	112	142	161	144
12	3,7	4,0	5,9	6,0	-2,7	0,0	1,8	2,2	15	16	23	21	5	9	11	5	2	4	9	5	95	117	122	128

lavlandet.

Lengden av den frost- og snøfrie perioden og varmesummen i dette tidsrommet gir et godt bilde av klimaet på et sted, men gir dårlig uttrykk for vekstklimate. Ut fra antakelsen om at jordbruksvekstene ikke kan nyttiggjøre seg lavere temperatur, regnes vekstperioden som tida mellom normaltemperaturens passering av 6 grader C vår og høst. (Sømme 1954: 14-15).

Fig. 9 viser datoene for passering av 6 grader C normaltemperatur om våren, mens fig. 10 viser antall dager i 6 - 6 grader perioden. Sjøl om kartene er små og uoversiktlige, ser forskjellen mellom ytre og indre strøk igjen ut til å bli bekrefta: Vekstperioden blir lengre jo lenger ut mot kysten en beveger seg.

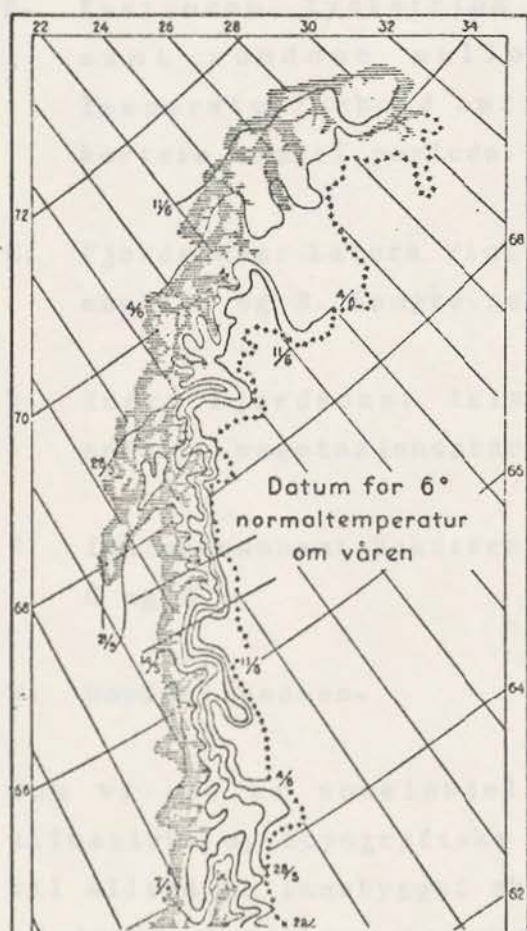

Fig. 9. (Sømme 1954:13)

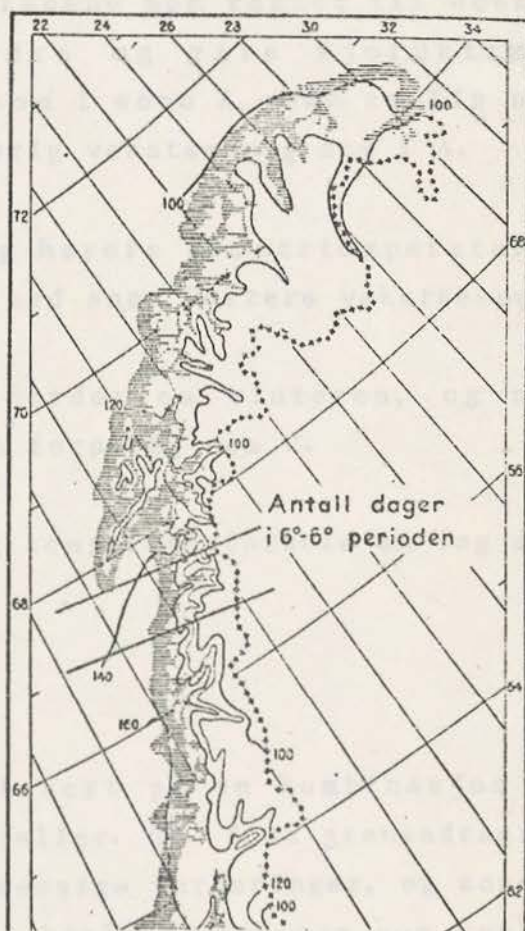

Fig. 10. (Sømme 1954:14)

4.3. Soner.

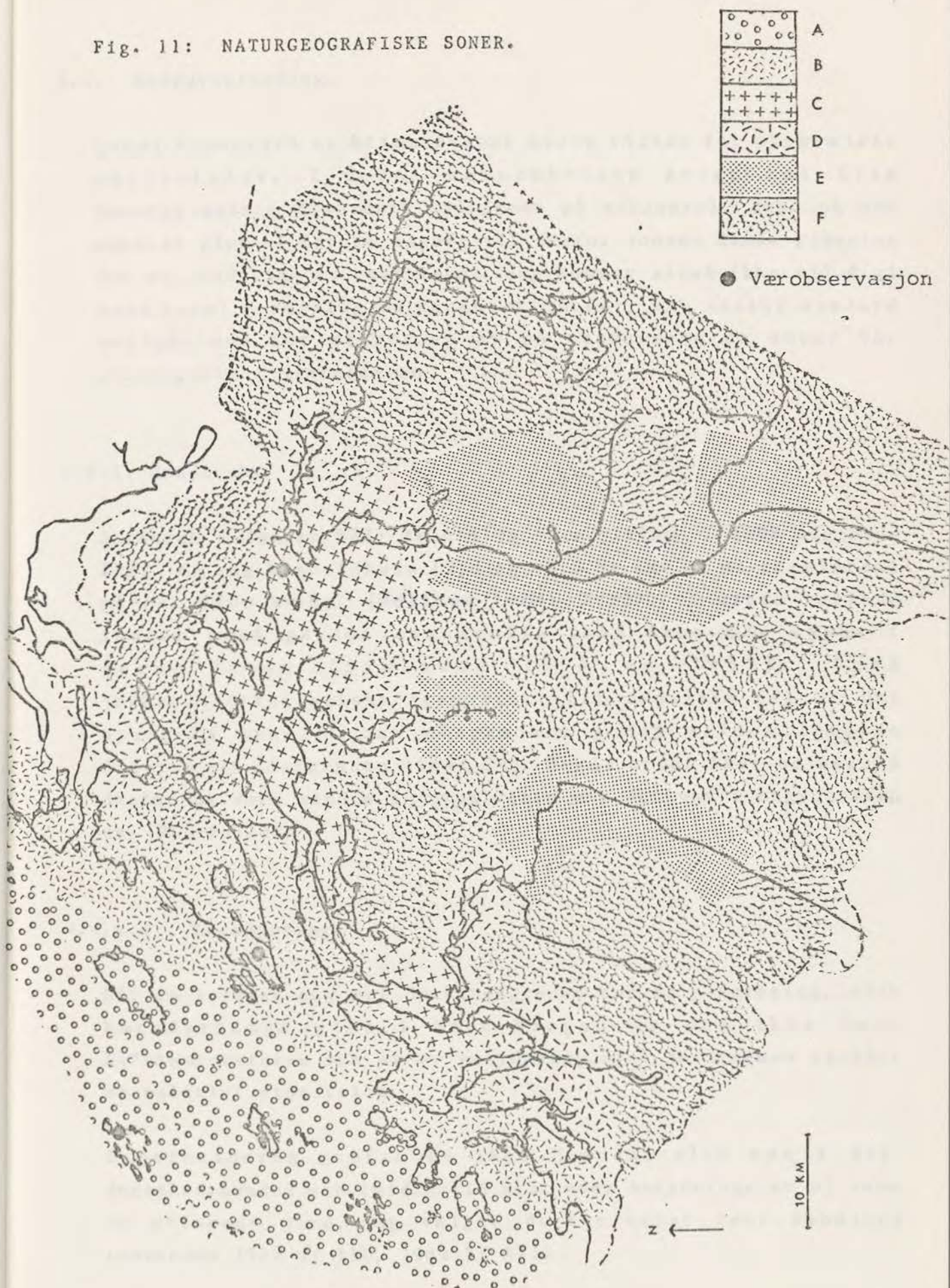
Antall målinger er for få til at de kan danne grunnlag for nøyaktig avgrensning av soner. Dessuten er sannsynligheten stor for at ei økning i antall målinger ville avsløre tilsvarende variasjon innafor sonene som mellom dem (Bertelsen 1983: 25, Sømme 1954: 11).

Til tross for dette finner jeg det her hensiktsmessig å dele undersøkelsesområdet inn i følgende soner (fig. 11):

- A: Øysonen: Værene og de ytterste øyene. Klimaet er mildt både sommer og vinter, og området har derfor lite snø og forholdsvis lang vekstsesong.
- B. Kystsonen: Kyststripa og områdene som regnes til denne, samt sundene mellom indre og ytre fjordstrøk. Temperaturforhold omtrent som i sone A, men trolig noe kortere snøfri periode. Forøvrig vekstsesong som i A.
- C. Fjordsonen: Lavere vinter- og høyere sommertemperaturer enn i A og B. Lengre periode med snø. Kortere vekstsesong.
- D. Indre fjordsone: Islagte fjorder om vinteren, og noe seinere vegetasjonsstart, men forøvrig som C.
- E. Innlandssonen: Vekstsesong og temperaturforhold om lag som C og D.
- F. Høyfjellssonen.

Som vi ser er soneinndelinga basert på en kombinasjon av klimatiske og topografiske forskjeller. Ei slik grensedraging vil alltid ha innebygget skjønsmessige vurderinger, og sonene må derfor betraktes mer som grove hjelpemiddel enn som reelle enheter.

Fig. 11: NATURGEOGRAFISKE SONER.

4.4. Ressursgrunnlag.

Lokal topografi og klima skaper ulike vilkår for økonomiske aktiviteter. I denne sammenhengen synes det lite hensiktsmessig å vurdere vilkårene på mikronivå, dvs. på den enkelte gård. I første omgang vil derfor sonene danne grunnlag for ei vurdering av ressursene. Jeg kommer altså ikke til å gi noen total vurdering av ressurstilbudet, men heller vurdere mulighetene for utnytting av de ressursene en antar var strategiske i jernalderen.

4.4.1. Jordbruk.

Jordbruk omfatter både fehold og korndyrking. I 1908 utgjorde åker og eng henholdsvis 12,8 og 43,6 kv.km. av et totalareal på ca. 6700 kv.km. (Helland 1908: 3-337). I disse tallene inngår også gårder som trolig ennå ikke var rydda i jernalderen (Simonsen 1958 og 1962). Også jordbruksteknologiske framskritt har medvirka til at det oppdyrka arealet har ekspandert i det mellomliggende tidsrommet (Jørgensen 1984: 24). Samla areal åker og eng må derfor ha vært mindre i jernalderen enn det var i begynnelsen av 1900-tallet.

4.4.1.1. Korndyrking.

Når en beveger seg mot dyrkingsgrensa for et planteslag, slik korndyrkinga gjør i Nord-Norge, er det ikke bare lufttemperaturen som er av betydning; også jordvarmen spiller en relativt stor rolle.

I jernalderen grøfta en ikke jordene slik som i dag. Jernalderbonden var imidlertid klar over betydninga av ei varm og drivende jord, og valgte derfor helst tørr sandjord (Johansen 1979 a: 110, 1982 b: 47).

I Nord-Norge ligger nesten alle gårdene langs strandflata på gammel sjøbunn. Den marine grense er derfor den viktigste grensa for jordbruksbosetting (Sømme 1954: 40). Strandflata er i mange områder dekket av lausmateriale, enten i form av marine avsetninger som for det meste består av grus og sand, eller av morenemateriale (Holtedal 1953: 1027). I Sør-Salten finner en havavleira sandjord mer eller mindre langs alle strendene (Moe og Simonsen 1961: 28). Likevel må en regne med at jordene den gang stort sett var kaldere enn dagens veldrenerte åkrer (Fjærvoll 1961: 102).

Nordavinden og havskodda var også til hinder for modninga av kornet. Korn blei derfor helst dyrka i sørhellinger der en fant best mulig ly for nordavinden (Op.cit.: 102). Skadevirkningene av nordavinden var allikevel sannsynligvis mindre for kyststrøkene i Salten enn for distriktene lenger nord (Fjærvoll 1961: 44 og 106).

En viss vekstsesong er en nødvendig, men ikke tilstrekkelig betingelse for at korn skal modnes; det kreves også en viss varmesum. Lyset virker muligens også drivende. Det har nemlig vist seg at en bestemt byggsort trenger lavere varmesum for å modnes i Bodø enn den trenger på Ås til tross for at Bodø ligger 7 1/2 grad lenger nord enn Ås, (Sømme: 1954: 20-21). Varmesummen blir oppgitt i døgngrader som en får ved å gange middeltemperaturen med dagtallet fra såing til modning. En middel temperatur på 12 grader og veksttid på 100 dager gir 1200 døgngrader, mens en middeltemperatur på bare 10 grader fordrer 120 vekstdøgn for å nå 1200 døgngrader (Fjærvoll 1961:101). De tidligste slagene av norsk fjellbygg trenger 1170 døgngrader for å bli modent. Sjøl om en ikke kjenner i detalj egenskapene til de kornslag som blei dyrka i jernalderen, må en gå ut fra at bonden gjennom en prosess med naturlig utvalg rådde over relativt tidlige sorter. For 1600-tallet regner Fjærvoll med byggslag som var noe seinere enn de vi har i dag. Dessuten stilte datidas jordbruksteknologi krav om litt lenger veksttid enn nå. For å bli fullmodent må en

derfor regne med at kornet trengte en noe større varmesum i jernalderen enn det trenger i dag (Fjærvoll 1961: 100-101). Fig. 12 viser Fjærvolls kart over døgngradene i undersøkelsesområdet.

Det blei tidligere hevda at klima og temperatur er størrelser som stadig svinger. Et døgngradkart som er utarbeida i nyere tid, kan derfor ikke uten forbehold overføres til tidligere perioder. Men går vi ut fra at det tilgjengelige døgngradkartet verken tilsvarer den verste eller den mest optimale perioden i jernalderen, kan det likevel brukes til å gi oss en peikepinn om vekstforholdene i Sør-Salten også i jernalderen.

Det viser seg da at døgngradene overskrider det minimumskravet som idag stilles til modning av de tidligste kornsortene. En oversikt over korngårder i 1664 viser også at det blei dyrka korn på så og si alle gårdene i undersøkelsesområdet (Fig.13).

Til tross for at en i Salten (Salten var i 1567 delt i Bodinjar og Steigar Sysla) (Fjærvoll 1961, s. 44)) finner forholdsvis stabile forhold for korndyrking, må en regne med at avlingene svingte fra år til år. Som eksempel kan det vises til året 1633, da kornet forblei grønt i nesten alle bygdene i hele Salten. Ifølge Fjærvoll var det bare Bodø og Salten fjerding som dette året betalte litt korntiende. Hele avlinga i Salten var 300 tønner, mot 2985 tønner året før (1 tønne = 71 kg)(Fjærvoll 1961:18,46).

(Ifølge lensregnskapene fra 1600-tallet omfatter Bodø fjerding Bodøhalvøya, Landegode, Tverlandet og Knaplundsoya fram til Skånland og ytre Beiarn, mens Salten fjerding omfatter det som i dag er Fauske, Skjerstad og Saltdal kommune (Fjærvoll 1961:44).

Fig. 14 gir ei grafisk framstilling av de årlige svingningene i kornproduksjonen i Hålogaland i perioden 1611-1640. Produksjonen i Salten er her stilt opp i forhold til produksjonen i områdene både i sør og nord.

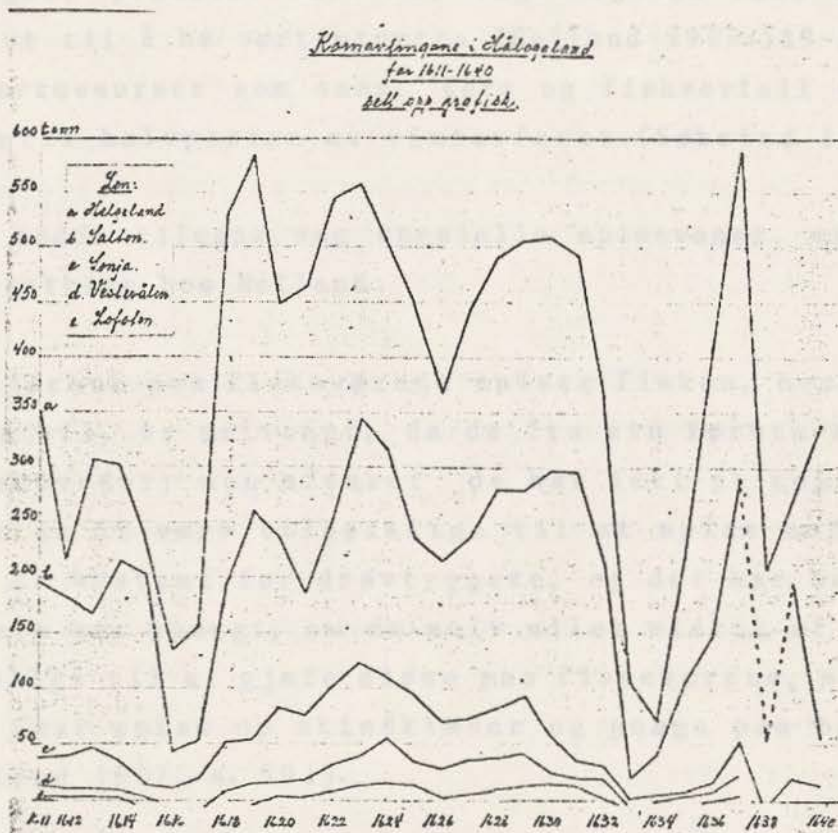
Døgngradkartet (fig.12) viser at fjordområdene har et særlig varmt og drivende værlag; særlig i området rundt Skjerstadvfjorden finner vi et større varmeområde der middeltemperaturen normalt ligger rundt 1400 døgngrader i perioden juni - september.

På 1600-tallet var det områder med mellom 1375 og 1400 døgngrader som var de sikreste korndistriktene. I uåret 1633 var det således trolig bare i bygdene rundt Skjerstadvfjorden at kornet blei modent (Fjærvoll 1961:47)

Vi får dermed følgende bilde av vilkårene for korndyrking innafor de ulike sonene; etter nord-norske forhold er mulighetene for korndyrking relativt gode i hele området. Spredninga av korngårder i 1664 ser ut til å gi en bekreftelse på dette (fig 13). Gårdene i sone A og B, øy- og kystsonen (fig. 11), er imidlertid utsatt både for havskodde og nordavind (Helland 1907: 224). På grunn av høyere varmesum og større jordarealer enn på øyene må en regne med noe gunstigere vilkår for korndyrking i sone B enn i sone A.

I sone C og D, fjordsonen og indre fjordsone, ligger forholdene best tilrette og uårene var heller ikke så hyppige her som i A og B. Her er gode sør-hellinger samtidig som det indre fjordbassenget gir god skjerming mot nordavinden. En finner også at døgngradtallene er høyere i sone C og D enn i A og B, og i ekstremt dårlige år ser det ut som om det var i dette området kornet hadde de beste utsiktene til å bli modent.

Fig 14: ÅRLIGE SVINGNINGER I KORNDPRODUKSJONEN. (Etter Fjærvoll 1961:60)

4.4.1.2. Fehold.

Jordbunnen i Nordland generelt er gunstig for fehold. Det er flere steder store utmarksområder med kraftig gress som gir frodige beiter og utslåtter, og så seint som ved siste århundreskifte kom mesteparten av foret fra naturlige enger (Helland 1907:589). En bør også ta i betraktning den forholdsvis rikelige mengden guano som på ytterkysten gir vegetasjonen ekstra næring (Støren Binns 1978:23)

To forhold er avgjørende for feholdets størrelse; tilgangen på vinterfor og inneforings sesongens lengde. Selv om vi ikke har noen direkte kjennskap til foringspraksisen i jernalderen, kan opplysninger fra historisk tid danne grunnlag for visse forestillinger; praktisk talt all vegetasjonen både fra land og sjø ser ut til å ha vært utnyttet (Helland 1907:589-599), og maritime forressurser som tang, tare og fiskeavfall utgjorde kanskje inntil halvparten av vinterforet (Søbstad 1980:87).

At husdyra hadde tilegna seg spesielle spisevaner, viser bl.a. følgende beretning hos Helland:

"At kjørene paa fiskeværene spiser fisken, hvor de kan komme til, er selvsagt, da de fra sin første tid faar fiskehoveder; men efterat de har lært at spise fisk, synes de at være tilbøielige til at spise andet, der ikke er bestemt for drøvtyggere, og det har hendt, at fiskere har spurgt, om de selv eller eierne af kjørene har pligt til at gjæte disse paa fiskeværene, saa at de ikke faar spise op skindklæder og gnage paa baadene." (Helland 1907, s. 591).

Det har nok vært vanlig med sulteforing av husdyra i vinterhalvåret. Inneforing var trolig nødvendig så lenge marka var snødekt. Kortere inneforings sesong skulle dermed tilsi mer fordelaktige forhold for fedrift.

På øyene har småfeet i nyere tid gått ute så og si heile vinteren (Helland 1908: 22, 100), noe som rimeligvis var tilfelle også i jernalderen. Ellers blei en hel del av småøyene sommerstid brukt til havnegang både for kyr og sauer (Helland 1908:100). Om beiting på øyene midt på 1700-tallet beretta major Schnitler følgende:

"I Rødøe Præstegjeld ere øer som Grønning, Trol øe, senningsdraget og flere, hvilke have smaae Holmer under sig. Paa disse Holmer sættes Vædre og Øxne, at føde og fodre sig selv Vinter og Sommeren over,

saaledes at hver 5 Vædre haver en Oxe med sig; Vædrene om Vinteren opslaae eller sparke Sneen af, hvorefter Oxen jager dem derfra og æder Græsset."

Forøvrig var det vanlig å slippe dyrene ut daglig både på øyene og ute ved kysten. (Helland 1907:591).

En må imidlertid regne med at storfeet også her var avhengig av en viss fortilførsel vinterstid, selv om det stedeagne Nordlandskveget sannsynligvis både var hardført og nøysomt (Helland 1907:615).

I sone A ser det dermed ut som om småfeholdet stilte relativt små krav til arbeidsinnsats i forbindelse med forsanking. Hjelpedor i form av maritime ressurser må også ha vært forholdsvis lett tilgjengelige. På den andre sida hadde øyene begrensa areal, og det måtte sette skranker særlig for storfeholdet. Likedan var værforholdene ugunstige.

"Med Saltens fogderi begynner innløpet til den bekjente Vestfjord, som strekker seg langs sjøkysten like til enden av fogderiet: Igjennom den trykker de kalde og barske nord- og vestenvinde like fra Ishavet inn over kysten og jorder, de blåser ofte uopphørlig fra mai til hen i juli måned, lik en passatvind. Den kalde, tunge havtåke som trekker inn, hindrer solens virkning av jorden, og enn ved betimelig forår kveler de dog stundom all vegetasjon både på gress og korn."

(Sitat fra Schytte, A. 1817; Moe, K.: 1961, s.276).

Størst problemer med vinterforet må en likevel ha hatt i områdene med lang inneføringssesong, og som i tillegg hadde problematisk tilgang til marint hjelpedor. I disse områdene er det imidlertid rik tilgang til gode fjellbeiter og utslåtter. En må derfor regne med ei relativt stor investering av arbeidskraft i forbindelse med forsanking; ei investering som nødvendigvis måtte skje på bekostning av andre aktiviteter.

De mest optimale forholdene for en kombinasjon av storfe- og småfehold vil en derfor trolig finne i områder med tilstrekkelig forressurser kombinert med en relativt kort inneforings sesong. Sone B faller gunstig ut; hos Helland finner en også at de fleste gårdene i det gamle Bodin herred, "hører til de for kvægavl best skikkede i amtet" (1908: 99). Om Kjerringøy heter det videre: "Oftest er det ikke mangel paa foder, saa sultefodring forekommer ikke saa ofte (Op.cit.: 328).

I sone C må en regne med noe større arbeidsinnsats i forbindelse med forsanking; forøvrig må en også her regne med gode og stabile forhold både for stor- og småfe.

Sone A og D må imidlertid begge ha vært dårligere stilt; A p.g.a. det værharde klimaet samt begrensa areal, D p.g.a. mere snø, lang inneforings sesong og tilfrossede fjorder.

4.4.2. Utmarksressurser.

4.4.2.1. Fiske.

Ei forutsetning for å vurdere forholdene for fiske i forhistorisk tid, er at dagens vandringsmønster også gjelder for tidligere tider. Dersom en sammenligner dagens klimatiske forhold med klimaoversikten for de siste 2500 år, synes ikke en slik antakelse urimelig. De fleste artene som utnyttet og har vært utnyttet, har gyteplasser og vandringsmønstre som bringer dem i kontakt med kystnære farvann på ett eller flere tidspunkt i løpet av året eller i fiskens livsløp (Eliassen 1983:3). Fra historisk tid kjenner vi det årlige, rike torskefisket langs Nordlandskysten fra midten av januar til midten av april, da skreien kommer inn for å gyte. I tillegg finnes det en mer fjord- eller kystbundet torsk som stort sett oppholder seg i fjordene året rundt.

Hysa har et levevis som ligner torskens, men den er ingen typisk fjordfisk og vil derfor ikke i samme grad være tilgjengelig året rundt. Seien nord for 62 grader N regnes som en egen bestand. Yngelen og den umodne delen av bestanden lever i kystnære farvann og fjorder fra Møre til Murmanskysten. Når den blir gytemoden, trekker den sannsynligvis sørover og ut mot bankene om høsten og vinteren. Etter gyting foretar den stort sett ei næringsvandring nordover om våren og sommeren. Om sommeren og høsten er de nord-norske fjordene som regel fylt med ungsei (Eliassen 1983:4-5). Kveita lever om sommeren og høsten på grunt vann nært land, men i perioden januar - mars søker den ned mot større dyp for å gyte. Silda var tilgjengelig langs kysten av Nord-Norge både sommer og høst, og hadde sin største utbredelse i fjorder og sund. Ellers finnes uer, blåkveite, lange og brosme. De holder seg vanligvis på noe dypere vann, men er tilgjengelig i dag til stede i områdene året rundt.

Som et resultat av temperaturfordelinga i vannmassene på gyteplassene varierer imidlertid fiskens tilgjengelighet fra år til år. Slike faktorer må vi imidlertid regne med har hatt størst konsekvens for de kommersielle fiskeriene i mellomalderen og nyere tid; for heimefisket i jernalderen var trolig tilgangen tilstrekkelig.

Om forholdene for heimefiske i undersøkelsesområdet har vi følgende opplysninger hos Helland:

Om Gildeskål heter det:

"Hjemmefisket er ikke ganske ubetydelig." (Helland 1908: 24).

"Hjemmefisket omfatter uer, torsk, kveite, sei og hyse". (Helland 1908: 25).

"Som regel er der i fjordene og ude ved værene kogefisk at faa til enhver tid. Er det undertiden noget knapt for fisk i fjordene, reiser man ud til værene baade fra Sørfjorden og Beierfjorden." (Helland 1908:25).

Om Bodø:

"Hjemmefisket er af betydning....."

"Ved hjemmefisket fanges de alminnelig forekommende fiskearter torsk, lange, sei, brosme, uer, flyndre og kveite, samt laks og sjøørret."

"Hjemmefisket er som regel tilstrekkelig til det daglige behov;....."(Helland 1908:103).

Om Kjerringøy:

"Fiskeriet drives hele aaret rundt som hjemmefiske af torsk, brosme, lange, sei, uer og hyse. Enkelte aar er der også gjort større fangst af sild inde i fjordene,"

og

"Det beste hjemmefiske drives udenfor Kjerringøy - Oslandet efter sei, hyse, brosme, lange og torsk...." (Helland 1908, s. 330).

Om forholdene i fjordområdene heter det at det i Misværffjorden er lite fisk, men i Skjerstadfjorden og Valnesfjorden er der kokfisk å få som torsk, hyse, uer, kveite, sild, laks og sjøørret (op. cit. 146, 160). Lenger inne i Saltdalsfjorden er fjorden av og til rik på hyse, torsk, laks og sjøørret (op. cit.: 259, 260). I Beiarfjorden blir det hevda at "I selve Beierfjorden fiskes det hyse og torsk; de pleier at faa kokefisk." (s. 70). Ellers fiskes det i Beiarfjorden både sild laks og sjøørret (op. cit.: 71).

Det som her er presentert, må betraktes som en oversikt over fiskeslag som har vært tilgjengelige og beskatta i nyere tid. For å vurdere hvorvidt disse opplysningene kan legges til grunn for ei retrospektiv vurdering av ressursutnyttelsen i forhistorisk tid, skal vi kort se litt på materialet fra noen lokaliteter fra stein- og jernalderen.

På en boplass i Sør-Sjona i Rana kommune datert til tida 3000-2500 f. Kr. omfatter det arkeologiske materialet i alt 22

arter. I dette materialet dominerer hyse og sild (Hultgren, Johansen og Lie: I trykken (Viking 1985)).

Fra en annen boplass, Kirkhelleren på Træna, er 6 arter representert. Av disse dominerer torsk med hele 66,5%. De øvrige artene er sei (11,5%), lange (16,0%), brosme (1,1%), kveite (4,4%) og steinbit (0,5%). Materialet fra Kirkhelleren representerer hele boplassens brukslengde, nemlig overgangen eldre/ynge steinalder fram til folkevandringstid, og kan derfor ikke knyttes til noen bestemt periode (Gjessing 1943: 136).

Dateringene fra boplassen Storbåthallaren ved Nappstraumen i Lofoten har max.- og min. 14-C dateringer på henholdsvis ca. 3250 og 60 f. Kr. (Utne 1973:70). Beinmaterialet som ikke her kan knyttes til noen bestemt periode, viser fullstendig dominans av torsk, tilsammen 80% av det artsbestemte materialet fra fisk. 13 andre fiskearter er representert (Utne 1973, bd. II).

Tilslutt kan nevnes jernalderboplassen Bleik på Andøya. Her omfatter beinmaterialet bl.a. uer, lange, kveite, sei, hyse og torsk (Jørgensen 1984, s. 27). Torsk er representert med flest antall beinfragmenter, etterfulgt av sei og lange. Forøvrig finnes bein fra i alt 16 arter (1984:218).

Nye metoder for utvinning av osteologisk materiale, bl.a. anvendt på materialet fra Stiurhelleren i Sør-Sjona, tyder på at forskjellige gravningsmetoder gir kraftige utslag på sammensetninga av beinmaterialet, og at store arter trolig er overrepresentert i forhold til små i materialet fra eldre utgravninger (Hultgren, Johansen, Lie, i trykken (Viking 1985)).

Disse resultatene har imidlertid ikke stor betydning i denne sammenhengen, der hensikten mere er å vise de kvalitative sidene ved fisket. Både typiske dypvannsfisker samt mere gruntgående arter er representert. Sjøl om det ikke har vært

forska mye på forhistorisk fiskeriteknologi, er det mye som taler for at det blei drevet et differensiert fiske der redskapet var nøye tilpassa bruksområdet (Simonsen 1983:12-16, Olsen 1983:17-22, Helskog 1983:8).

En direkte peikepinn om dette har en i to helleristningsscener. Den ene er fra Skjomen i Ofoten; ut fra akterstavnen på en båt henger et fiskesnøre med ei stor kveite i enden (Gjessing 1932:28). Gjessing daterer figuren til yngre steinalder (1932:50). Den andre er fra Jiebmaluokta ved Alta og viser en båt med mennesker som driver kveitefiske. Denne helleristninga er datert til mellom 4000 og 2000 f.Kr. (Helskog 1983:9).

Disse eksemplene er noe springende både i tid og rom. Hensikten er imidlertid å vise sannsynlighetene for at heimfisket slik vi kjenner det fra nyere tid har sine røtter langt tilbake i forhistorisk tid, og at det trolig blei drevet et differensiert fiske med bevisst utforming av redskap med tanke på de forskjellige artene og deres tilpasning. Med tilsynelatende kontinuitet i artenes tilgjengelighet, bør vi derfor kunne slutte bakover på grunnlag av opplysninger om fiskeslag og fiskemuligheter fra nyere tid.

Til slutt vil jeg trekke fram et særskilt fenomen i området; Saltfjorden og Skjerstadvfjorden bindes sammen av 3 smale sund med sterke tidevannsstrømmer; Saltstraumen, eller Knaplundsstraumen som den også kalles, Sundstraumen og Godøystraumen. Av disse er Saltstraumen den voldsomste. Sundstraumen og Godøystraumen er ikke spesielt fiskerike (Helland 1907:277), men om Saltstraumen heter det i ei beretning fra 1700-tallet at seien i denne straumen holdt liv i folk heile sommeren, "fra Vaaren efter at Plougen er lagt" (Schnitler 1743, i Helland 1907:277). I Kjellingsundet, innløpet til Beiarfjorden, finner en ifølge Helland lignende forhold for seifiske (1980:25).

Det ser dermed ut som om det daglige behov for fisk stort

sett kunne dekkes i alle de kystbundne sonene. Likevel må det være riktig å framheve den særstilig særlig Saltstraumen med det rike seifisket har hatt i sommermånedene.

4.4.2.2. Sjøpattedyr.

Steinkobben, eller fjordselen, var tidlig i dette århundret fremdeles tallrik på hele norskekysten. I Nordland fylke har steinkobben tendens til å trekke en del; om sommeren holder den til ute i havskjærene, mens den om høsten trekker inn i fjorden der den særlig jager etter røye (Øynes 1964:694, 699).

Haverten, som også bærer navnet storkobbe eller Shetlandssel, er en havsel som holder til på de ytterste skjærene ut mot havet. I løpet av august samler den seg på større skjær eller flate holmer hvor den kaster unger i oktober/november. Ungene er svært lette å komme innpå de første leveukene (Øynes 1964:701).

Snadden, eller, ringselen er en ishavssel som har tilhold i arktiske kyststrøk. Den er vanligvis nokså stasjonær, og den forekommer årvisst om vinteren langs kysten av Nord-Norge. Den kryper nødig i land, men søker ofte inn i fjordbunner der isen ligger om vinteren (Øynes 1964:704).

I undersøkelsesområdet var selen tidligere ofte å finne i Beiarfjorden, og kunne gå så langt oppover Storåga som et par mil fra sjøen (Helland 1908:69). Selen gikk også inn i Skjerstadvfjorden og var vanlig sommerstid både i Mjønesosen, ved Ljønesøya samt inne i Misværffjorden (Helland 1908:115). Også i Klungsetvika var det sel, "tildels i flokk" (Helland 1908:185). Dessuten gikk den så langt opp i Saltdalselva som 2 1/2 mil fra sjøen (Op.cit.: 257). Sel var således trolig tilgjengelig i store deler av undersøkelsesområdet.

En må imidlertid anta at den var lettest tilgjengelig på skjærene langs ytterkysten, der den kastet unger. Som eksempel

på dette kan en trekke fram det osteologiske materialet fra Kirkhellaren på Trøna; i lag fra steinalder og eldre jernalder dominerer selbein (Gjessing 1943:136), mens i Stuirhelleren, som ligger inne i en fjord og følgelig ikke i nærkontakt med skjærgården, bare er funnet 1 fragment av selbein (Hultgren, Johansen og Lie: I trykken (Viking 1985)).

Det er vanskelig å gi ei vurdering av kvalens betydning. Ved en gjennomgang av tilgjengelig litteratur konkluderer Jørgensen med at kvalen tidvis har utgjort en ikke ubetydelig ressurs (1984:34). Sjøl om det nok blei drevet mer regulær fangst av småkval, var fangsten av storkval neppe mulig med jernalderens teknologi. Større kvalarter som er representert på forhistoriske boplasser, er derfor høyst sannsynlig et resultat av stranding (Op.cit.: 32-33). Småkval er tilgjengelig på ytre strøk i Sør-Salten (Helland 1908: 102). Forøvrig må en regne med at strandinger tidvis fant sted også her (Helland 1907: 279).

Sjøl om selen tidvis trakk innover i fjordene og oppover i elvene, ser det da ut som om det i første rekke var befolkninga i de ytre sonene, kanskje særlig sone A, som kunne dra nytte av den ressursen sjøpattedyr representerte.

4.4.2.3. Sjøfugl.

Sjøfugl og egg var utvilsomt ettertrakta ressurser i jernalderen (Jørgensen 1984: 36), likeså fjær og dun (Ottars beretning i Djupedal 1969: 12).

De fleste øyene i Sør-Salten har i nyere tid gitt rik avkastning på både egg og dun, og Fugløya i Gildeskål er i dag ett av Norges rikeste fuglefjell (Barrett 1984:1). I tillegg regnes Fleinvær, Givær, Helligvær, Briksvær, Karlsøyvær og Kjerringøy som egg og dunvær (Helland 1907:786).

Sjøfuglene representerer imidlertid en ressurs som har vært

tilgjengelig i sommerhalvåret; vinteren tilbringes ofte langt fra hekkeplassene, og først i mars og april begynner fuglene å samle seg nær fuglefjellene (Barrett 1984:9). Om vinteren trekker de ulike artene kortere eller lengre strekninger for å oppsøke steder med god mattilgang (Strann 1984:28).

4.4.2.4. Vilt.

Vilt omfatter her fugl og pattedyr som ikke er omtalt i de øvrige avsnittene, og som i liten grad er å finne på øyene lengst ute i havet, slik at artene ikke vil være representert i sone A.

Rype, samt pelsdyr som rev, mår og oter, finnes i alle de øvrige sonene (Helland 1908 : 24, 69, 184, 185, 102, 257 og 330).

Elg er å finne i skogområdene i de større dalførene (s. 69, 184, 185 og 257). Ut fra kjennskapen en har til tamreindrift i området i nyere tid, må en kunne gå ut fra at det i høyfjellet var gode vilkår for villrein.

4.5. Sammenfatning.

Som det har framgått skapte topografi og klima ulike muligheter og begrensninger for økonomiske aktiviteter i de ulike delene av undersøkelsesområdet. Av den grunn er områder med et visst minimum av felles egenskaper inndelt i soner; tilsammen utgjør området 6 slike soner.

SONE A: øysonen:

Under normale forhold var fisk tilgjengelig i rik monn året rundt. Om våren og sommeren hadde en dessuten rik tilgang på produkter av sjøfugl tilgjengelig i store mengder, og om høsten var sel tilgjengelig.

P.g.a. lite snø kunne sannsynligvis småfeet gå ute mesteparten av året. Storfeet trengte imidlertid trolig tilførsel av for. Til tross for den lange snøfrie perioden var vilkårene for korndyrking heller dårlig p.g.a. de kjølige og fuktige somrene som havskodda ofte forårsaka. I spesielt dårlige somre kunne også gressveksten reduseres, og dermed skape problemer med fortilgangen. Begrensa landareal satte i tillegg naturlige grenser for feholdets størrelse.

Dessuten kunne uværet forårsake landligge for fiskerne i lange perioder av gangen. En kombinasjon av uheldige omstendigheter kunne derfor i dårlige år skape situasjoner med matmangel.

SONE B: kystsonen.

De klimatiske forholdene for korndyrking ser generelt ikke ut til å være vesentlig bedre her enn i Sone A. Lokalklimaet kan imidlertid variere noe mere. Dessuten må det være av stor betydning at det tilgjengelige landarealet er så mye større her enn på øyene lenger ute.

Forholdene for fehold er også noe gunstigere; først og fremst fordi feet også her kan gå ute det meste av året. I tillegg er utmarksområdene mye større og setter ikke samme grense for antall husdyr som i øysonen.

Været skapte sannsynligvis mindre problemer i forbindelse med utroren. Befolkninga var derfor sikra en mer stabil tilgang på produkter fra sjøen. I tillegg hadde dette området som i sone A gode muligheter for tilskudd av produkter som sjøfugl, sel, kval, småvilt.

SONE C: fjordsonen.

Den snøfrie perioden er kortere her enn i sonen lenger ut, og krever derfor større innsats i forbindelse med forsanking. Beiteforholdene er imidlertid gode, og den lune beliggenheta

samt forholdsvis høy sommertemperatur gir gode vekstvilkår.

Her er også de beste modningsvilkårene for korn i hele undersøkelsesområdet, og fisk til det daglige konsum er som regel tilstrekkelig. Sel forekommer tidvis i området, og det er forekomster av småvilt. Dessuten har en forholdsvis lett adkomst til områder med større vilt og pelsdyr. Til tross for nødvendigheta av en noe større arbeidsinnsats, må en regne med en forholdsvis stabil mattilførsel i dette området. I tillegg hadde en lett adkomst til utmarksressursene i innlands- og høyfjellsområdene.

SONE D: indre fjordstrøk.

De islagte fjordene forårsaka her seinere vår og lengre inneføringssesong enn i sone A, B og C. Dessuten kan isen ha skapt problemer i forbindelse med tilførsel av marint hjelpefor. I følge opplysninger fra nyere tid kan det se ut som om fisket også kunne svikte.

Forholdene for korndyrking har p.g.a. den seine våren trolig vært dårligere her enn i sone B og C. Områdene ligger imidlertid i mange tilfeller nært både vilt- og pelsdyrkildene.

SONE E: innlandet.

Sonen består hovedsakelig av dalfører med tilsvarende forhold for både korndyrking og husdyrhold som i sone D. I dalførene finner vi rike lakseelver. Sone E ligger også gunstig til for vilt- og pelsdyrjakt og med lett adgang til høyfjellet.

SONE F: høyfjellet.

De viktigste ressursene høyfjellsområdet kan by på, er vilt og ferskvannsisk.

Som en konklusjon kan en da si at det er i sone B og C at en finner de gunstigste vilkåra for den tradisjonelle, nord-

norske kombinasjonsøkonomien. Heimefisket kunne drives året rundt, og forholdene for jordbruk er gode. Snøforholdene medfører imidlertid en noe lengre inneforings sesong i sone C enn i sone B. Den kortere veksts sesongen kompenseres imidlertid ved høyere varmesum, og derfor er forholdene for korndyrking gunstigere her enn i sone B. Når det gjelder jakt og fangst, har befolkninga i sone B kunnet dra nytte av ressursene som er knytta til ytterkysten, dvs. sjøfugl og sjøpattedyr. Befolkninga i sone C har imidlertid hatt større muligheter for å utnytte innlandsområdene.

I neste kapittel skal vi bl. a. se hvordan det arkeologiske materialet fordeler seg i de forskjellige sonene.

3.2. Jernalderbygdes utbredelse.

Figur 15 viser utbredelsen og tettheten av registrerte kulturminder som tilskrives gårdsbebyggelse i jernalderen, og omfatter både skulpturene gravminder og gravrinder som vi ser på fjerna.

5.1. Matrikkelgården som enhet.

Det er tidligere ytra skepsis mot tradisjonelle bosettingsarkeologiske undersøkelser for jernalderen (Lillehammer 1970). Skepsisen er fundert på en erkjennelse av at det sannsynligvis har foregått endringer i gårdsstrukturen en eller annen gang mellom nåtid og folkevandringstid (Op.cit.: 65).

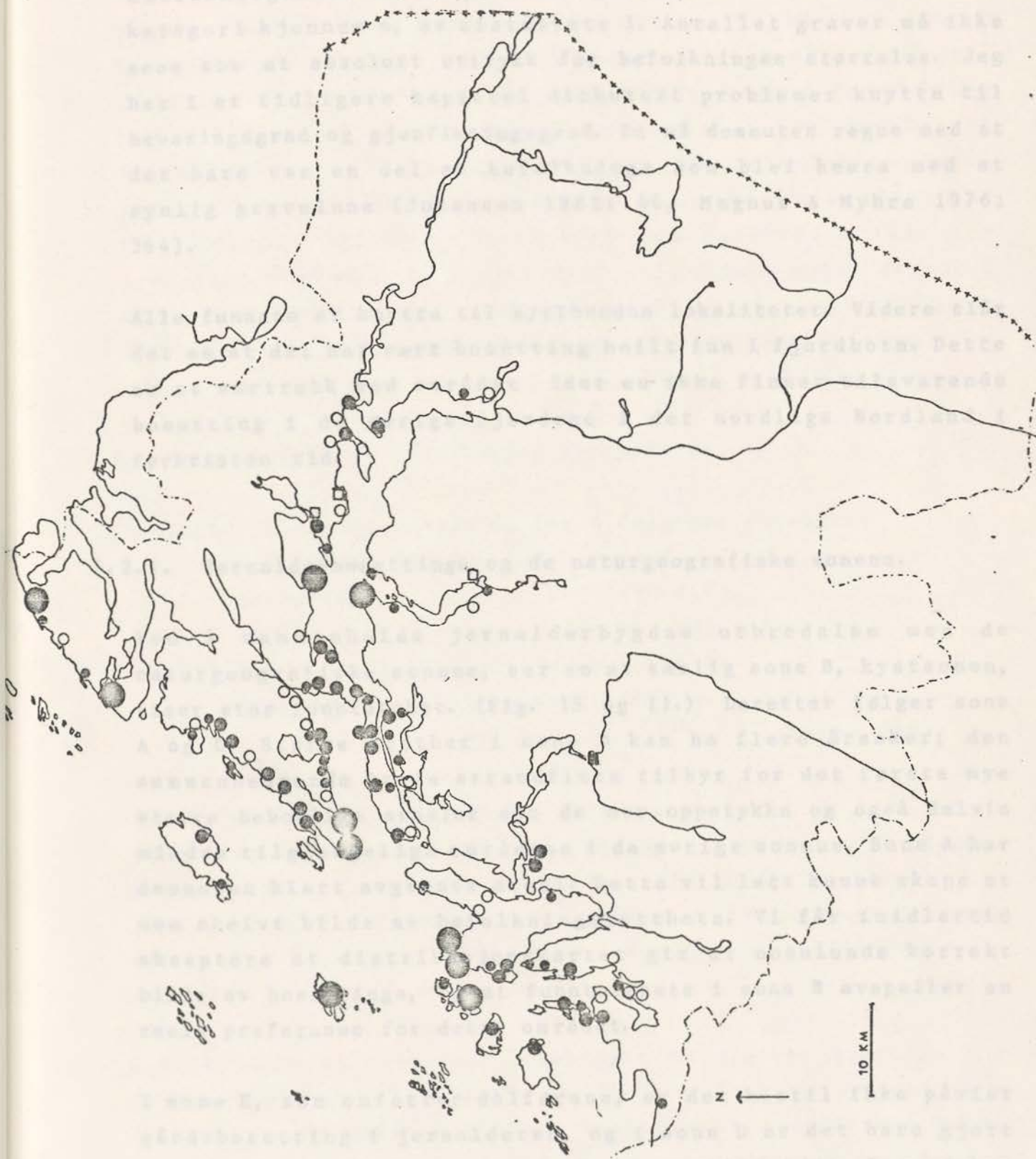
Sjøl om kjennskap til disse endringer i første rekke skriver seg fra undersøkelser på Jæren, som topografisk skiller seg klart fra det øvrige kyst-Norge, ser Lillehammer tilsvarende tendenser i materialet fra områder utafor Jæren (Op.cit.: 68).

I det nord-norske materialet ser det imidlertid ut til å være en påfallende sammenheng mellom det gamle og moderne tun, og mellom gravminner og tun av forskjellig alder (Johansen 1982 b: 47, 50). I tillegg er dataene registrert etter matrikkelgårder (jfr. Bertelsen 1983: 24). Analogt med tidligere jernalderforskning finner jeg det derfor naturlig å velge matrikkelgården som enhet. De feilmarginer som dermed oppstå, blir neppe utslagsgivende for analysen, da en analyse av gårdsbosettinga på mikronivå ikke er hovedmålsettinga i dette arbeidet.

5.2. Jernalderbygdas utbredelse.

Figur 15 viser utbredelse og tetthet av registrerte kulturminner som tilskrives gårdsbosettinga i jernalderen, og omfatter både eksisterende gravminner og gravminner som vi vet er fjerna.

Fig. 15: GÅRDER MED GRAVER OG FUNN FRA JERNALDEREN.

- 1
- 2 - 5
- ◐ 6 - 19
- ◑ over 20
- lausfunn
- hustuft

Totalt omfatter dette materialet 771 gravminner. I tillegg kommer lausfunn eller tufftefunn datert til jernalderen fra matrikkelgårder uten påviste gravminner. Av førstnevnte kategori kjennes 4, av sistnevnte 1. Antallet graver må ikke sees som et absolutt uttrykk for befolkningas størrelse. Jeg har i et tidligere kapittel diskutert problemer knytta til bevaringsgrad og gjenfinningsgrad. En må dessuten regne med at det bare var en del av befolkninga som blei bæra med et synlig gravminne (Johansen 1982: 46, Magnus & Myhre 1976: 364).

Alle funnene er knytta til kystbundne lokaliteter. Videre slår det en at det har vært bosetting heilt inn i fjordbotn. Dette er et særtrekk ved området idet en ikke finner tilsvarende bosetting i de øvrige fjordene i det nordlige Nordland i førkristen tid.

5.2.1. Jernalderbosettinga og de naturgeografiske sonene.

Ved å sammenholde jernalderbygdas utbredelse med de naturgeografiske sonene, ser en at særlig sone B, kystsonen, viser stor funntetthet. (Fig. 15 og 11.) Deretter følger sone A og C. Større tetthet i sone B kan ha flere årsaker; den sammenhengende breie strandflata tilbyr for det første mye større beboelige arealer enn de mer oppstykkka og også delvis mindre tilgjengelige områdene i de øvrige sonene. Sone A har dessuten klart avgrensa areal. Dette vil lett kunne skape et noe skeivt bilde av befolkningstettheta. Vi får imidlertid akseptere at distribusjonskartet gir et noenlunde korrekt bilde av bosettinga, og at funntettheta i sone B avspeiler en reell preferanse for dette området.

I sone E, som omfatter dalførene, er det hittil ikke påvist gårdsbosetting i jernalderen, og i sone D er det bare gjort spredte funn. Dette mønsteret er neppe tilfeldig. Som vi har vært inne på tidligere, er et av prinsippene for distribusjonsanalysen nettopp at gjentakelsen av et forventa

mønster i to ulike observasjoner ikke bygger på tilfeldighet, men er en del av en større regelmessighet (Wijkander 1983: 10). Heller ikke sone D ser ut til å ha vært særlig attraktiv, skjønt enkelte funn vitner om bosetting. Områdene i sone D kommer som tidligere nevnt dårligere ut enn sone A, B og C både når det gjelder fiske og jordbruk. Den foreløpige konklusjonen må derfor bli at materialet fra Sør-Salten bekrefter resultatene fra tidligere undersøkelser, nemlig jernalderbefolkningas generelle preferanse for områder med lett adkomst til havet kombinert med gunstige vilkår for jordbruk. Dersom det er riktig at heimefiske kunne drives i alle de kystbundne sonene, betyr dette at gode jordbruksforhold var den viktigste lokaliseringsfaktoren.

5.3. Bosettinga i et kronologisk perspektiv.

Vanligvis deles jernalderen inn i følgende perioder:

Keltertid	500 f.Kr. - Kr.f.
Romertid	Kr.f. - 400 f.Kr.
Folkev. tid.	400 e.Kr. - ca. 600 e.Kr.
Merov. tid.	ca.600 e.Kr. - 800 e.Kr.
Vikingtid	800 e.Kr. - 1050 e.Kr.

(Hagen 1983)

I tida mellom 550 - 600 e. Kr. ser det ut til å ha foregått endringer hos alle de germanske stammene i Skandinavia og på kontinentet. I Nord-Norge kommer endringene til uttrykk bl.a. ved introduksjon av en ny gravtype, flatmarksgrava, som ser ut til å ha vært dominerende på 600-tallet. (Sjøvold: 1974:335.)

I Nord-Norge og Trøndelag foreligger et større materiale fra 600-tallet enn i resten av Norge. Til tross for den tilsynelatende svikten i det arkeologiske materialet i denne perioden, kan det imidlertid både her til lands og i andre land påvises kontinuitet i kulturutviklinga fra folkevandringstid til merovingertid. Endringene har likevel

gjort det naturlig å her sette et tidsskille mellom eldre og yngre jernalder (Magnus og Myhre:1976:396).

I dette arbeidet vil jeg hovedsakelig bare skille mellom eldre og yngre jernalder. Da en i Nord-Norge ennå ikke har påvist ei jernbrukende befolkning før eldre romertid (Sjøvold 1962: 213), omfatter betegnelsen eldre jernalder her perioden Kr.f. - 600 e.Kr. Jernalderens eldste periode, dvs. tida 500 f.Kr. - Kr.f. vil omtales som keltertid.

I en bosetningsanalyse anvender en vanligvis bare periodebestemte funn (Selling 1977: 226). Sjøvold har i sine arbeider om nord-norsk jernalder bare benytta daterbare gravfunn (1962, 1974). Metoden gir et bilde av ei tilsynlatende spredt bosetting i eldre jernalder som ekspanderer kraftig i løpet av jernalderens siste halvdel både når det gjelder tetthet og utbredelse (fig. 16).

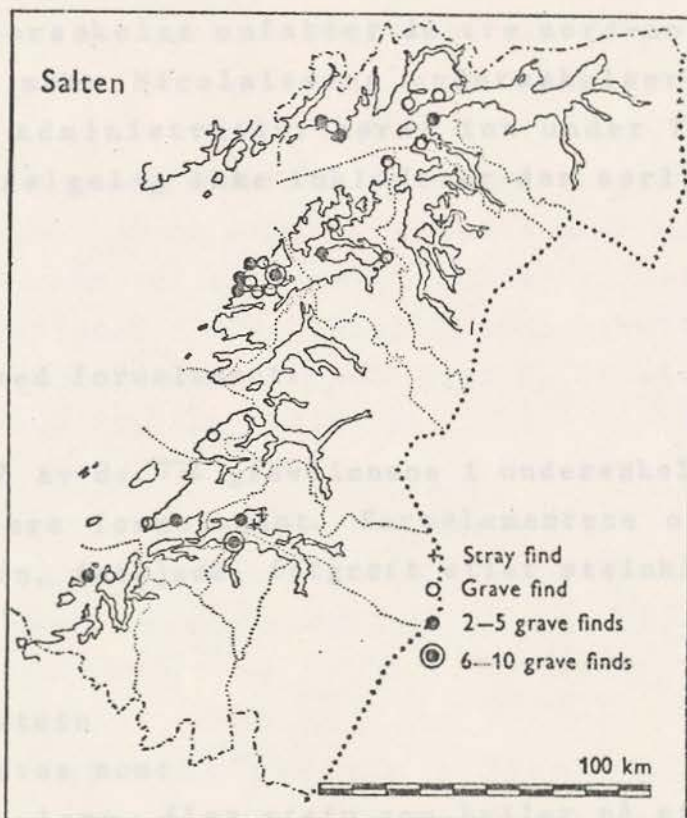
I dette arbeidet har jeg imidlertid anvendt følgende funnkategorier:

- graver med daterbare gjenstander
- daterbare lausfunn
- daterte hustuffer
- formelement ved gravminner
- gravtyper.

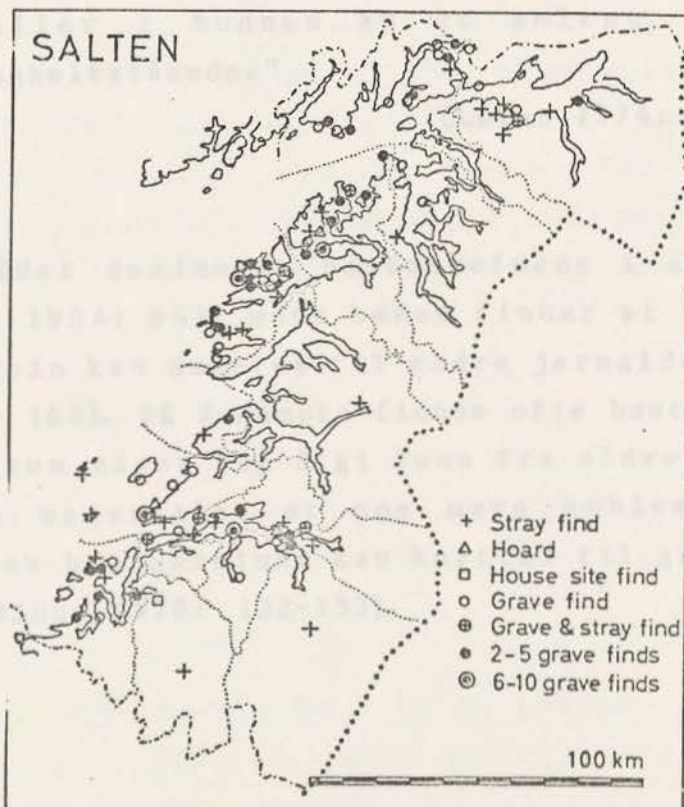
De to førstnevnte kategoriene er uproblematisk. Det er imidlertid flere usikkerhetsmomenter knytta til datering på grunnlag av gravtype eller formelement, sjøl om visse trekk synes å gi rimelige holdepunkter for aldersbestemming. Jeg vil derfor trekke inn resultatene fra noen undersøkelser der sammenhengen mellom morfologiske trekk og alder er søkt klarlagt. Disse er Ambrosianis gravfeltsundersøkelser i Maelarområdet (1964), Binns oppsummering av Nicolaissens undersøkelser i Nord-Norge omkring århundreskiftet samt hennes egen undersøkelse fra Kvaløya i Troms fylke (1978), Løkens

Fig. 16: DATERBARE FUNN FRA ELDRE OG YNGRE JERNALDER.

(Sjøvold 1962: 41)

(Sjøvold 1974: 45)

undersøkelse i Øst- og Vestfold (1974), Selinges undersøkelser i Medelpad, Vaesternorrland (1977), Solbergs undersøkelse fra Sunnmøre (1976) og endelig Sjøvolds arbeider fra Nord-Norge (1962 og 1974). For ordens skyld gjør jeg oppmerksom på at Sjøvolds undersøkelse omfatter de tre nord-norske fylkene i sin helhet, mens Nicolaissens undersøkelser omfatter det området som administrativt hører inn under Tromsø Museums distrikt og følgelig ikke inkluderer den sørligste delen av Helgeland.

5.3.1. Graver med formelement.

Tilsammen 167 av de 771 gravminnene i undersøkelsesområdet har ett eller flere formelement. Formelementene omfatter graver med bautastein, fotkjede, fotgrøft eller steinkiste.

5.3.1.1. Bautastein

defineres som:

"en lang, flat stein som hviler på sin minste tverrsnittflate. Den er plassert på toppen av, eller i bunnen av et anlegg, eller finnes enkeltstående."

(Løken 1974: 54).

I Maelaområdet dominerer bautasteinene i eldre jernalder (Ambrosiani 1964: 64), mens Løken finner at 13 av 17 graver med bautastein kan dateres til eldre jernalder og ingen til yngre (1974: 164). På Sunnmøre finnes ofte bautasteiner sammen med graver som viser seg å gi funn fra eldre jernalder. Det nord-norske materialet er noe mere ambivalent, sjøl om flertallet av bautasteiner kan knyttes til graver fra eldre jernalder (Binns 1978: 132-133).

5.3.1.2. Fotkjede.

Fotkjede er:

"en rundt gravminnet liggende begrensning av nær like store jevnstore stein lagt i en rad og ett lag."

(Løken 1974: 54).

I Løkens undersøkelsesområde er graver med fotkjede "knyttet til anlegg som hovedsakelig dateres til eldre jernalder" (1974: 147). Dette er også konklusjonen i Ambrosianis (1964: 56, 64) og Selinges (1977: 231-232) undersøkelser. På Sunnmøre har 3 av 25 graver med fotkjede gitt daterende funn, alle fra eldre jernalder (Solberg 1976: 43).

I materialet fra Nicolaisens undersøkelser i Nord-Norge foreligger 13 graver med fotkjede som gir funn fra eldre jernalder, mens ingen er datert til yngre jernalder (Binns 1978: 129).

Binns materiale fra Kvaløya i Troms fylke omfatter 6 gravhauger, 11 gravrøyser og 7 steinlegninger med fotkjede. 2 ga funn fra eldre jernalder og ingen fra yngre (1978: 129-130). På Kvaløya opptrer ofte fotkjede i forbindelse med steinlegninger eller i gravfelt der steinlegninger dominerer. Som vi seinere skal se, representerer steinlegninger en gravtype som vesentlig opptrer i eldre jernalder. Dette tas som et ytterligere tegn på at begge fenomenene hovedsakelig tilhører denne perioden (Binns 1978: 129, 136).

5.3.1.3. Steinkiste

(hellekiste, kammer, rammekonstruksjon) er graver der selve gravrommet er omgitt av ei ramme med heller, tørrmur e.l. (Solberg 1976: 50).

I Nord-Norge som helhet har 40% av gravene som er datert til eldre jernalder steinkiste, mens den tilsvarende prosenten for

ynge jernalders graver bare er 5 (Binns 1978: 133). På Kvaløya var det registrert sju graver med steinkiste. To av gravene har sikker datering til yngre jernalder, mens fire av de øvrige er kombinert med formelement som gir forholdsvis sikker datering til eldre jernalder (Binns 1978: 133).

Også for Sunnmøres vedkommende synes steinkister fortrinnsvis å være knytta til eldre jernalder; av i alt 54 daterte graver med kiste er 51 datert til eldre og 3 til yngre jernalder (Solberg 1976: 53, 54).

5.3.1.4. Fotgrøft

defineres av Løken som ei

"renneformet fordypning i markplanet umiddelbart utenfor kanten av gravanlegget. Den kan være avbrutt av en eller flere intensjonelt utsparte broer."

(1974: 54).

I Østfold og Vestfold forekommer graver med fotgrøft bare helt sporadisk i eldre jernalder, og elementet anses derfor med stor grad av sikkerhet å datere et gravminne til yngre jernalder (Løken 1974: 159).

For Vaesternorrlands vedkommende hevder Selinge at graver med grøft ved generell behandling med stor grad av sannsynlighet kan henføres til yngre jernalder (1977: 232).

Av det totale antall gravminner fra Nord-Norge datert til henholdsvis eldre og yngre jernalder, utgjør graver med fotgrøft fra eldre jernalder 6,1%, mens graver med fotgrøft fra yngre jernalder utgjør 16,4% (Binns 1978: 131). I Sør-Salten viser materialet samme tendens; av i alt 93 graver med fotgrøft er 19 datert til yngre jernalder (28,4%), mens 7 er datert til eldre (10,4%)

Sjøl om det nord-norske materialet synes mere ambivalent enn materialet fra de øvrige undersøkelsene, tyder tallene på at også her er sannsynligheta for fotgrøft større for graver fra yngre jernalder enn fra eldre.

5.3.1.5. Oppsummering.

Før vi går videre vil jeg kort oppsummere frekvensen av de ulike formtrekkes opptreden i de forskjellige periodene av jernalderen. Som vi har sett, varierer mulighetene for sikker datering noe idet enkelte formtrekk synes å opptre i større eller mindre grad både i eldre og yngre jernalder.

Fotkjede, steinkiste og bautastein synes nokså entydig å peike mot eldre jernalder, mens fotgrøft er et mere usikkert kriterium. Jeg vil imidlertid følge praksis fra tidligere undersøkelser og tolker derfor udaterte graver med grøft som gravminner fra yngre jernalder. I de tilfellene der grøft forekommer i kombinasjon med et formtrekk som ellers entydig peiker mot eldre jernalder, dateres grava til denne perioden.

5.3.2. Gravtyper.

Det synes som om hver periode til en viss grad kjennetegnes av spesielle gravtyper. Av alle gravminner er hauger og røyser de vanligste. En gravhaug defineres som ei

"artifisiell forhøyning av jord eller jord/stein. Overflaten må være konveks og grunnflaten danne en geometrisk figur..... Største tverrmål må være større enn 2 m."

(Løken 1974: 58).

Ei røys defineres på samme måte, bortsett fra at byggematerialet da hovedsakelig består av stein.

Hauger og røyser er den dominerende gravforma i undersøkelsesområdet, og synes å opptre i like stor grad gjennom hele jernalderen. Dette bildet er i overensstemmelse med det øvrige materialet fra Nord-Norge (Sjøvold 1962: 40 og 1974: 182 f., Binns 1978: 134) og i Norge generelt (Hagen 1967: 166, 193, 212). Da registrantene i mange tilfeller inneholder mangelfulle opplysninger om gravas byggemateriale, finner jeg det lite hensiktsmessig å opprettholde skillet mellom haug og røys. Når jeg heretter benytter betegnelsen gravhaug, omfatter den derfor både hauger og røyser.

Jeg vil i det følgende spesielt trekke fram to gravtyper som synes å ha daterende karakter, nemlig steinlegninger og spissovale eller skipsforma graver. Dessuten vil jeg drøfte hvorvidt ei gravs diameter eller lengde kan nyttes som grunnlag for datering.

5.3.2.1. Steinlegninger

er ei gravform som Løken definerer som ei

"kunstig forhøyning av stein/jord eller stein. Overflaten er plan og grunnflaten danner en enkel geometrisk figur. Største tverrmål må være større enn 2 m."

(1974: 59).

I Øst-Norge og Maelarområdet synes denne gravforma hovedsakelig å gå tilbake til eldre jernalder (Ambrosiani 1964: 74, Løken 1974: 179).

Nicolaissens undersøkelser i Nord-Norge omfatter i alt 16 steinlegninger som alle ga funn fra eldre jernalder (Binns 1978: 136).

I undersøkelsesområdet er det registrert 6 steinlegninger der ei har gitt funn fra yngre jernalder (TS. 3788 a + c). De

Øvrige 5 er udaterte. Sjøl om materialet i Sør-Salten viser unntak, er det sterke indikasjoner på at steinlegninger generelt tilhører eldre jernalder. De udaterte gravene av denne typen anses derfor å tilhøre denne perioden.

5.3.2.2. Langhauger og skipsforma hauger.

Langhauger opptrer i jernalderen som en minoritet i forhold til rundhauger. For det nord-norske materialet med daterte funn fra eldre jernalder, utgjør langhaugene 22% og fra yngre ca 20% (Sjøvold 1962: 146-147, 1974: 185). Jeg skal i det følgende drøfte mulighetene for å skille langhauger fra eldre jernalder fra de fra yngre. Skipsforma, eller spissovale graver, har som navnet tilsier form etter skroget på et skip med spisse ender. Lengden varierer.

Før jeg går nærmere inn på de skipsforma gravene i Nord-Norge, vil jeg si litt om båtgraver generelt. De mest overdådige utstyrte gravene i nordisk jernalder er som kjent skipsbegravelser. Dessuten finnes i Norge og Sverige et høyt antall vanlig utstyrte båtgraver. Dette synes fortrinnsvis å være en nordisk gravskikk som blei spredt til et større område gjennom vikingene (Sjøvold 1974: 190).

I svensk materiale synes både båtgraver og såkalte skipsettinger å opptre i yngre jernalder, og da som avvik fra den dominerende runde gravtypen (Ambrosiani 1964: 78).

Sjøvold mener i det nord-norske materialet å finne 27 sikre, 11 sannsynlige og 13 mulige båtgraver, tilsammen 51. En av disse begravelsene er ved hjelp av gravgods datert til eldre jernalder (500 e.Kr.). Dette er det eldste kjente i Norge og samtidig med de tidligste kjente båtbegravelsene i Sverige. Kjennskap til denne gravskikken må derfor ha nådd den nord-norske befolkninga tidlig i jernalderen. Sjøl om mange av båtgravene er udaterte, antar Sjøvold at de stort sett tilhører yngre jernalder, nærmere bestemt vikingtid (1974:

Det kan imidlertid ikke knyttes noen direkte forbindelse mellom båtbegravelser og skipsforma graver, idet en også har dokumentert mange båtbegravelser i runde graver (Sjøvold 1974: 184).

I materialet fra O.Nicolaissens undersøkelser i Nord-Norge i perioden 1883-1912 er tilsammen 26 gravminner beskrevet som skipsforma eller graver med spisse ender. (Tab. 5). Gravgoods daterer ei av disse til eldre jernalder, mens 4 kan dateres til yngre. 12 av de 26 gravene har i tillegg formtrekk med daterende egenskaper; av disse 12 har ei grav både fotgrøft og fotkjede. Forøvrig har ingen av gravene formtrekk som entydig peiker mot eldre jernalder.

Tab. 5: Skipsforma graver.

	DAT.FUNN		FOT-	STEIN-	BAUTA	GRØFT
	E. JA	Y. JA	KJEDE	KISTE		
Tilsammen 26	1	4	1	-	-	12

Disse attributtene ved skipsforma graver gir grunnlag for å hevde at de med rimelig grad av sikkerhet kan dateres til yngre jernalder.

For flere av de lengste gravene i undersøkelsesområdet finnes verken opplysninger om funn eller formtrekk av daterende karakter. For å undersøke mulighetene for å finne en måte å datere disse på, har jeg laga en samla oversikt over alle gravminnene i O.Nicolaissen 1883-1912 som er karakterisert som "lang". Totalt utgjør disse 195, mens lengde er oppgitt for bare 112. Sammenhengen mellom lengde, daterende funn og

daterende formtrekk er framstilt i tabells form (tabell 6).

Tabell 6: Sammenhengen mellom gravminnenes lengde og datering.

Gravas lengde	Udaterte	Dat. funn e. j.a.	Dat. funn y. j.a.	Fotkjede	Steinkiste	Steinsetting	Bautastein	Grøft	Skipsforma
2- 5m	5						1		
6- 9m	27	6			8	1	3		
10-13m	22	10	2		6		2	4	7
14-17m	12	3	1		2		1	5	1
18-21m	7	1	2					3	2
22-25m	1		2					3	
26-29m	1							1	
30-45m	9		1	1				5	1

Tabellen viser tendens til sammenheng mellom lengde og alder; for graver med lengde 10-17 m ser det riktignok ut til å være nokså lik fordeling i begge periodene. Gravhauger med lengde mindre enn 10 m ser imidlertid entydig ut til å peike mot eldre jernalder, mens mye tyder på at graver lengre enn 18 m hovedsakelig faller innfor yngre jernalder.

5.3.2.3. Rundhauger og storhauger.

I Bergljot Solbergs avhandling omtales "storhauger", dvs. gravhauger i størrelsesorden 30-40 m i diameter (1976: 54). 8

av disse er rundhauger, mens 1 er kvadratisk, 30 x 30 m. Det er funnet steinkiste i alle rundhaugene. I tillegg kan 5 dateres ved hjelp av gravgods til romertid/folkevandringstid. Det er m.a.o. mye som taler for at storhaugene på Sunnmøre er gravminner fra eldre jernalder.

Det nord-norske materialets likhetstrekk med Vest- og Øst Norge samt Sverige, er tidligere understreka. Er det slik at også storhaugene i Nord-Norge tilhører eldre jernalder? For å finne svar på dette spørsmålet, er det nødvendig å se nærmere på de nord-norske rundhaugene i sin alminnelighet.

Sjøvold har argumentert for at gjennomsnittet for gravens diameter er større i yngre jernalder enn i eldre (1962: 147, 1974: 185). Ved å kombinere daterbare gravgods med formelement, har jeg håpet å finne en sammenheng mellom gravas størrelse og alder. Jeg har valgt å se på graver med diameter større enn 9 m., dvs. de gravene som tidligere er omtalt som gruppe 1, 2 og 3 (jfr. kap. 3.4.1.). I den forbindelse har jeg for det første benytta gravhaugmateriale fra Sør-Salten, framstilt i tabell 7.

Tab. 7: Diameter - funn - formelement.

Graver i Sør-Salten.

DIAMETER	U- DATERTE	DAT. E.JA.	FOT- KJEDE	BAUTA	STEIN- KISTE	DAT. Y.JA.	GRØFT
9-11	40	1	1	-	-	1	10
12-14	33	1	3	4	-	5	14
15-17	16	1	-	1	1	2	11
18-20	13	1	-	-	-	-	8
21-23	2	-	-	-	-	-	-
24-26	5	-	-	-	-	-	4
27-30	2	-	-	-	-	-	-

For å gi et mere utfyllende bilde har jeg også benytta materialet fra O.Nicolaissens undersøkelser i Nord-Norge i perioden 1883-1912, framstilt i tabell 8.

Tabell 8. Diameter - funn - formelement.

Materiale fra Nicolaissens undersøkelser i Nord-Norge 1883-1912.

DIAMETER	U- DATERTE	DAT. E.JA.	FOT- KJEDE	BAUTA	STEIN- KISTE	DAT. Y.JA.	GRØFT
9-11	104	6	4	2	3	3	12
12-14	42	1	-	1	3	1	4
15-17	27	1	-	1	1	1	9
18-20	2	-	-	-	-	-	-
21-23	4	1	-	-	-	-	1
24-26	1	-	-	-	-	-	1
27-30	-	-	-	-	-	-	-

Graver i gruppe 3, dvs. med diameter 9 - 14 m, synes i begge tilfeller å være representert i begge periodene. Tabellene tyder på at heller ikke de største gravene entydig kan henføres til noen bestemt periode; gruppe 1 og 2 omfatter begge graver som ved hjelp av oldsaker er datert til både eldre og yngre jernalder. Grøft er et framtrædende formelement knytta til storhaugene. Som tidligere nevnt gir grøft et noe usikkert grunnlag for aldersbestemming, sjøl om det er meget framtrædende i yngre jernalder.

Noen entydig datering gir seg altså ikke. Men sjøl om materialet i høyeste grad er spinkelt og tvetydig, står det likevel ikke i direkte motsetning til Sjøvolds argument om at de største gravene tilhører yngre jernalder; karakteristisk er nemlig fravær av forntrekk som generelt tilskrives eldre

jernalder og tilstedeværelsen av grøft, som tidligere er akseptert som kriterium for et yngre jernalders gravminne. Vi velger derfor å betrakte de nord-norske "storhaugene" som graver fra yngre jernalder, ulikt det tilsvarende materialet fra Sunnmøre.

Resultatet av diskusjonen blir da at vi betrakter udaterte graver med grøft, graver med lengde over 18 m eller diameter over 21 m som gravminner fra yngre jernalder, og udaterte graver med fotkjede, steinkiste og/eller bautastein samt graver med lengde kortere enn 10 m som gravminner fra eldre jernalder. Når formtrekk som entydig peiker mot eldre jernalder forekommer i kombinasjon med grøft, dateres grava til eldre jernalder.

På bakgrunn av disse resultatene blir gravminner brukt som en av kildene til å studere bosettingsutviklinga i Sør-Salten i neste avsnitt.

5.4. Bosettingsutviklinga.

5.4.1. Eldre jernalder.

Om funnene fra eldre jernalder sier Sjøvold:

"In the first place they indicate that the settlement had been limited to the outer coastal area: the islands and the mouths of the fjords."

(1974: 334).

Unntak fantes imidlertid:

"In only a few instances do we get finds from localities on the inner shores of the fiords. First there are the cemeteries of Ljønes and Mjønes (....), proving that by the Skjerstad Fjord settlement existed quite some distance from the main traffic

line along the coast."

(1962: 216).

Ifølge Sjøvold kan ingen funn dateres til før-romersk jernalder, og bare ett til tidlig romertid. I sein romertid er imidlertid bildet annerledes, og i folkevandringstid er det fordobla i forhold til romertid innafor det samme geografiske området (1962: 217-218).

På samme måten er funnmengden tredobla når en sammenligner yngre jernalderfunn med de fra eldre jernalder (1974: 334). (Fig. 17).

Forskjellene i distribusjonen av folkevandringstidsfunn og merovingertidsfunn mener Sjøvold bekrefter inntrykket av et forholdsvis ekstensivt bosettingsmønster i begge periodene. Videre hevder han at funnmengden i merovingertid avspeiler en viss ekspansjon til indre fjordområder, en ekspansjon som fortsetter i vikingtid. Skjerstadvjorden, og spesielt de indre delene er ett av områdene i Salten som er rikest på vikingtidsfunn (Sjøvold 1974: 339-341). Sjøvold ser altså bosettingsutviklinga som en kontinuerlig ekspansjon gjennom de ulike periodene i jernalderen. Først i vikingtid ser han ei spredning av bosettinga fra områdene langs skipsleia til fjordområdene. Ifølge Kari Støren Binns viser materialet fra Kvaløya lignende tendenser; også her tolkes materialet som uttrykk for ekspansjon mot øyas indre kystområder i yngre jernalder (1978:199).

Et annet arbeid som også bør trekkes fram, er en undersøkelse av gårdslokalisering i jernalder og historisk tid i Lofoten og Vesterålen (Bertelsen 1983). I stedet for å innføre soner, har forfatteren valgt å konsentrere seg om variabler ved naturen, nemlig jordbotn, terrengform og type farvann, samt variablenes tilstander. Ved å sammenholde disse med bosettingsdata framstår gjennom statistisk bearbeiding tre klare grupperinger. Gruppe 1, som karakteriseres av lausmass, nes og åpent hav, er den gruppa som omfatter lokaliteter som

Fig. 17: FUNN FRA DE ULIKE PERIODENE I JERNALDEREN.
(Etter Sjøvold 1962:217, 219 og 1974:338, 339.)

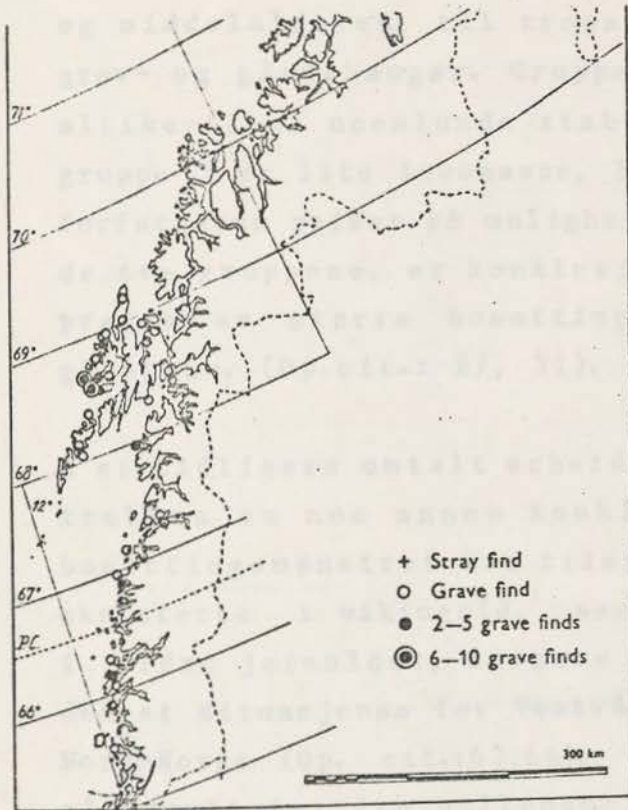

Fig. 16. Distribution of Roman Period finds.

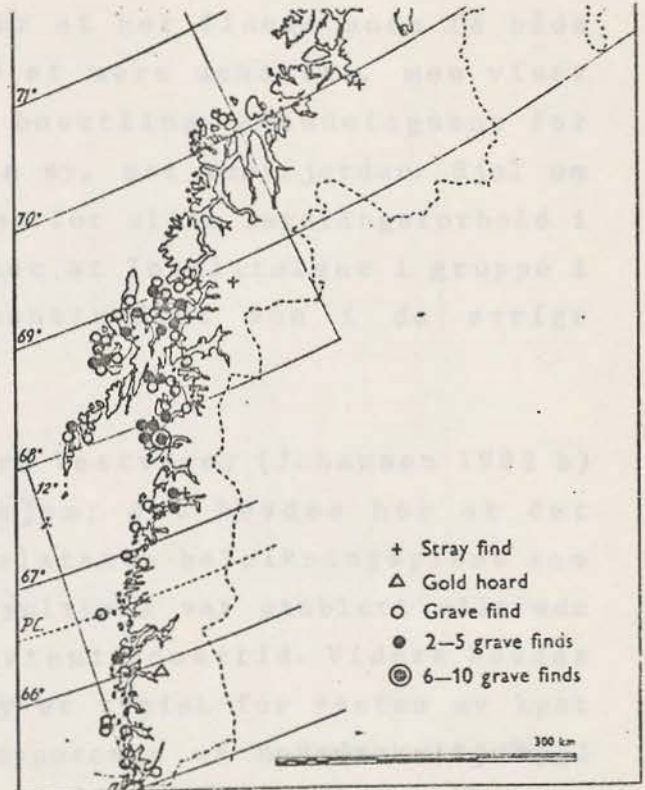

Fig. 17. Distribution of Migration Period finds.

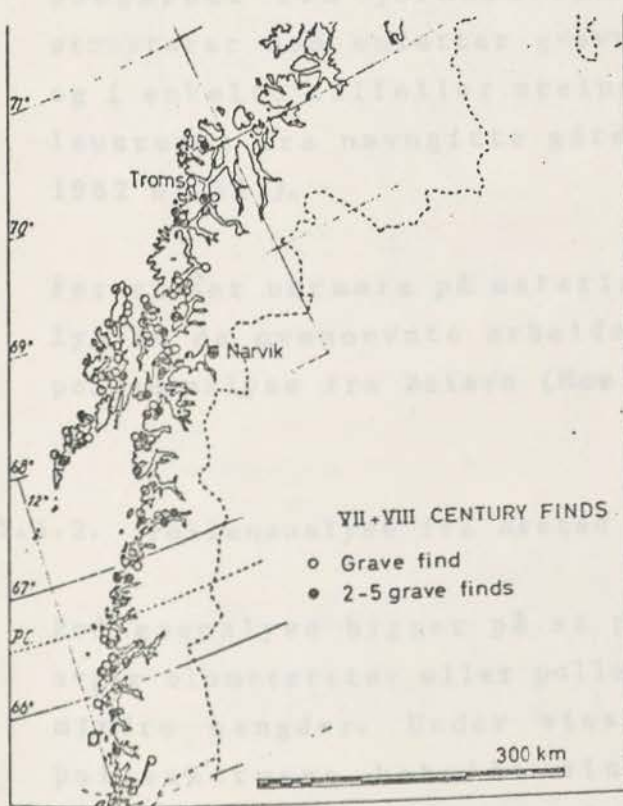

Fig. 19. Distribution of Merovingian Period finds: total.

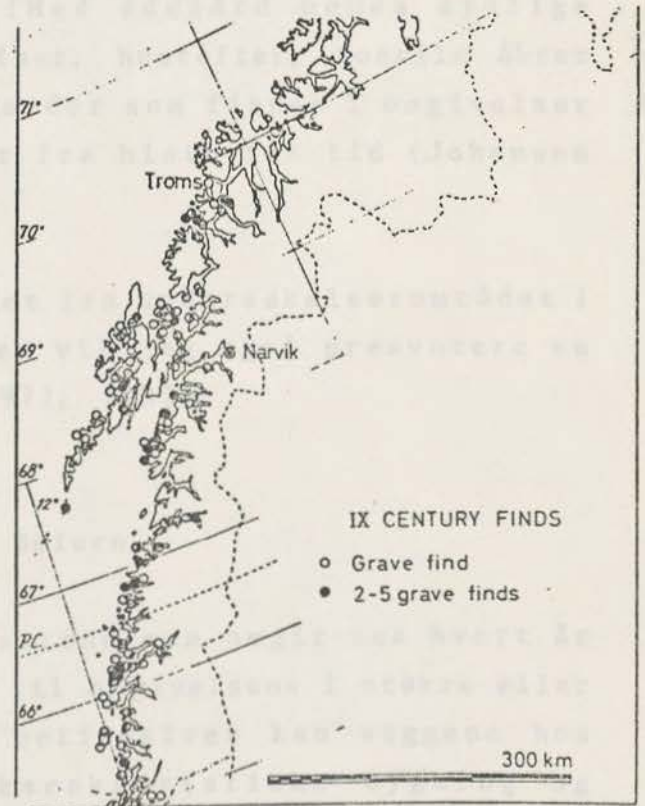

Fig. 20. Distribution of Early Viking Period finds.

ifølge Bertelsen har lang bosettingskontinuitet. Lokalitetene i gruppe 2, karakterisert ved lausmasse, dal og fjord mot sund, preges av fravær av stabil bosetting både i jernalderen og middelalderen, til tross for at her finnes noen få både grav- og gårdshauger. Gruppe 3 er mere uensarta, men viser allikevel ei noenlunde stabil bosetting. Kjennetegnene for gruppe 3 er lite lausmasse, lita øy, mot Vestfjorden. Sjøl om forfatteren peiker på mulighetene for ulike bevaringsforhold i de tre gruppene, er konklusjonen at lokalitetene i gruppe 1 preges av større bosettingskontinuitet enn i de øvrige gruppene. (Op.cit.: 27, 31).

I et tidligere omtalt arbeid fra Vestvågøy (Johansen 1982 b) trekkes en noe annen konklusjon; det hevdes her at det bosettingsmønstret med tilsynelatende befolkningspress som eksisterte i vikingtid, sannsynligvis var etablert allerede i eldre jernalder, nærmere bestemt romertid. Videre hevdes det at situasjonen for Vestvågøy er typisk for resten av kyst Nord-Norge (Op. cit.:63:64). Hypotesen er hovedsakelig bygd på resultater fra pollenanalyser (s. 63) og forekomsten av ødegårder fra jernalderen. (Med ødegård menes synlige strukturer som omfatter gravruiner, hustuffer, fossile åkrer og i enkelte tilfeller steingjerder som finnes i omgivelser lausrevet fra navngitte gårder fra historisk tid (Johansen 1982 b: 51)).

Før vi ser nærmere på materialet fra undersøkelsesområdet i lys av de ovennevnte arbeidene, vil jeg også presentere en pollenanalyse fra Beiarn (Moe 1971, 1983).

5.4.2. Pollenanalyse fra Arstad i Beiarn.

Pollenanalyse bygger på at plantene som omgir oss hvert år avgir blomsterstøv eller pollen til omgivelsene i større eller mindre mengder. Under visse betingelser kan veggene hos pollenkornene beholde sin karakteristiske bygning og overflate-form. Den viktigste betingelsen er at pollenet

Fig. 18: POLLENDIAGRAM FRA ARSTAD, BEIARN.
(D. Moe 1970.)

PLATE II

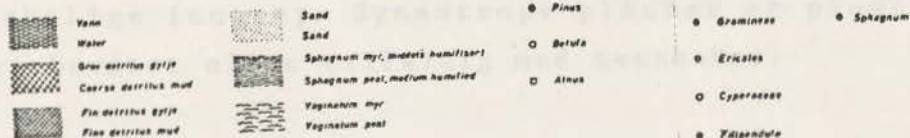
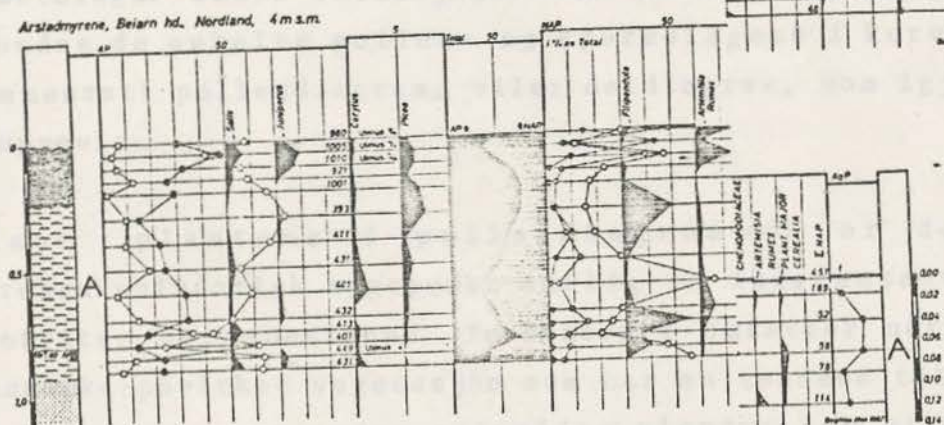
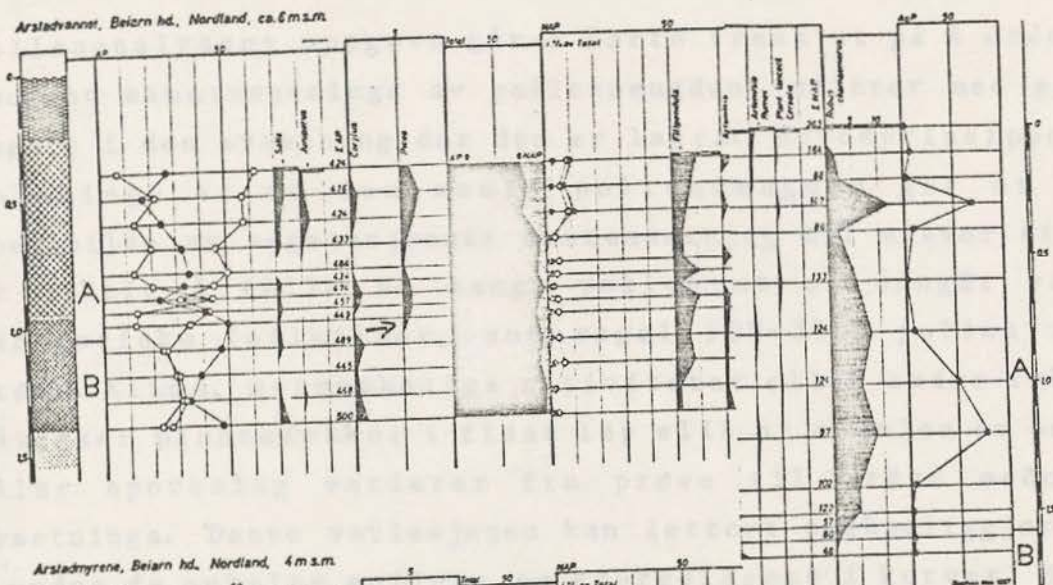
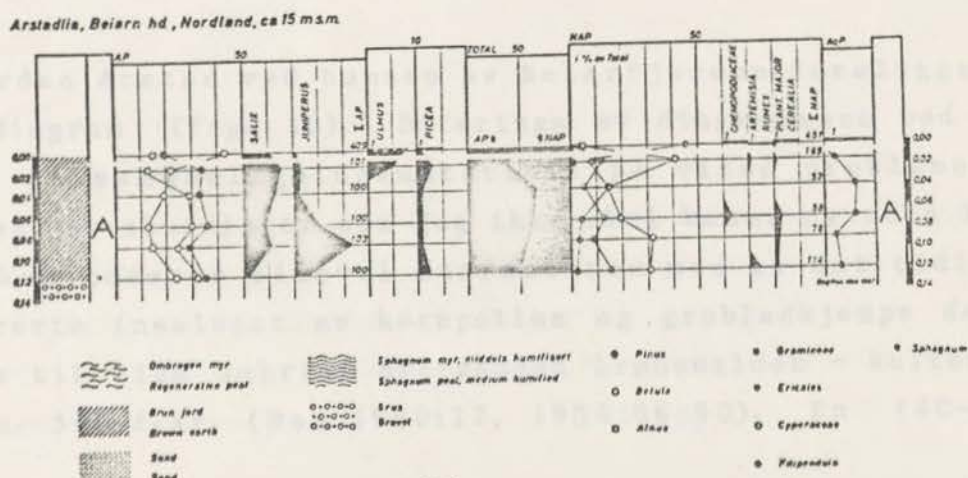

PLATE III

havner i surstoff-frie omgivelser, f.eks. myrer, tjern og vatn.

Pollenanalysens oppgave går i korte trekk ut på å undersøke hvordan sammensetninga av pollenmengden varierer ned gjennom lagene i den avsetning der den er lagra. Hovedprinsippet for tolkninga er at den samla pollenmengden gir et slags speilbilde av vegetasjonens sammensetning til eikver tid. Det er viktig å telle så mange pollen at en unngår vanlige statistiske feilkilder, som regel 500-2000 pollen i hver prøve. Klima, menneskelige aktiviteter eller andre faktorer påvirker plantedekket i tidas løp slik at andelen av pollen- eller sporeslag varierer fra prøve til prøve nedover i avsetninga. Denne variasjonen kan lettest anskueliggjøres ved å ordne de enkelte pollen- og sporeslagene i kurver, dvs. et sammensatt pollendiagram, eller deldiagram, som igjen er ordna gruppevis.

Blant plantene i pollendiagrammet er det fra et jordbrukshistorisk synspunkt særlig to interessante grupper, apofytter og synantrope. Førstnevnte omfatter naturlig, ikke menneske-påvirket vegetasjon som har en tendens til å spre seg på bekostning av andre naturlige planter som et resultat av menneskelige inngrep. Synantrope planter er planter som er innført bevisst eller tilfeldig med mennesker.

Ved å ¹⁴C-datere torv kan en få alderen på de ulike nivåer i et pollendiagram. Datering av pollendiagram er avgjørende for tolkninga av jordbruksaktivitetene.

Fra gården Arstad ved bunnen av Beiarfjorden foreligger tre pollendiagram (fig. 18). Dateringa av diagrammene bød p.g.a. mangel på sammenligningsmateriale på visse problemer. På grunnlag av slutninger som jeg ikke skal komme nærmere inn på her, konkluderer likevel forfatteren med at det tidligste registrerte innslaget av kornpollen og grobladkjempe dateres tilbake til tida omkring overgangen bronsealder - keltertid, dvs. ca. 500 f.Kr. (Moe 1980:12, 1984:86:90). En ¹⁴C-prøve

fra ett av diagrammene (Arstadmyrene) viser dessuten ei markert økning av burot og syre ved begynnelsen av vikingtid (Op.cit.: 5).

Hvordan korresponderer disse opplysningene med det arkeologiske materialet?

Pollenprøvene er tatt i nærheta av selve gården Arstad (fig. 23), der det flere somre i åra rundt 1970 blei foretatt utgravninger av et hustuftkompleks fra yngre jernalder. Det kompliserte systemet av veggvoller og stolpehull som etterhvert blei avdekka gir indikasjoner på flere byggefaser og lang brukstid (Munch 1983: 139).

Gjenstandene peiker generelt mot datering til vikingtid, med noen yngre og muligens noen eldre funn. Det foreligger også 9 ¹⁴C-dateringer fra utgravningene; 8 av disse ligger mellom 775 + 135 og 1155 + 135 B.P., mens den 9. ga dateringa 645 f.Kr. (Op.cit.: 139). Konteksten for den sistnevnte dateringa er uklar, men vi ser et pent sammenfall med dateringa for det tidligste åkerbruket i Arstadvanndiagrammet (Moe 1980). I tillegg foreligger det fra samme gård funn av 8 fragment av spannforma leirkar (Tr.Mus.Top.Ark.Jnr. 231/18/57122), som kronologisk hører heime i folkevandringstid (Sjøvold 1962: 214). Sjøl om materialet fra Beiarn neppe kan sies å gi direkte opplysninger om bosetting før vikingtid, har en gjennom pollenanalyse, ¹⁴C-datering og funn av spannforma leirkar indikasjoner på bosetting og jordbruksaktivitet også i eldre jernalder, inklusive keltertid.

5.4.3. Gårdsbosettingas utvikling i jernalderen.

I det følgende skal vi forsøke å se på bosettinga i et kronologisk perspektiv. Vi har tidligere sett hvordan materialets karakter ikke tillater noen finere periodeinndeling, og at det derfor bare skilles mellom eldre og yngre jernalder.

Figurene 19 og 20 viser bosettingas utbredelse i de to periodene. Funnmengden er klart større i yngre jernalder enn i eldre; en kan så og si snakke om ei fordobling av materialet, slik det går fram av tabell 9.

Den mest markerte økningen har funnet sted i sone B, kystsonen. Antall kjente graver fra eldre jernalder er her 56, mens det i yngre jernalder er 114, m.a.o. ei fordobling av materialet. I sone A er økningen 53%, i sone C 36%, mens sone D faktisk viser tilbakegang.

Materialet viser ikke tilsvarende tendenser når det gjelder antall lokaliteter. I sone A ser vi ingen forandring. I sone B er økningen bare på 22%, mens antall lokaliteter i sone C viser en tilbakegang i yngre jernalder i forhold til eldre. I sone D har det så å si funnet sted ei halvering av materialet.

Tabell 9. Graver og lokaliteter.

	ANTALL GRAVER				ANTALL LOKALITETER			
	TOT.	E.JA.	Y.JA.	%	TOT.	E.JA.	Y.JA.	%
SONE A	141	17	26	+53	8	3	3	-
SONE B	476	56	114	+103,5	61	27	33	+22
SONE C	148	22	30	+36	18	11	10	-10
SONE D	39	9	8	-12,5	14	9	5	-80

Det ser dermed ut som en bør være varsom med å se på antall graver som et entydig uttrykk for befolkningsvekst. En slik vekst bør nemlig også forventes å gjenspeile seg i antall lokaliteter. Sone B viser ei slik økning, men denne er langt forsiktigere enn hva økningen i antall graver antyder.

Fig. 19: GÅRDER MED GRAVER OG FUNN FRA ELDRE JERNALDER.

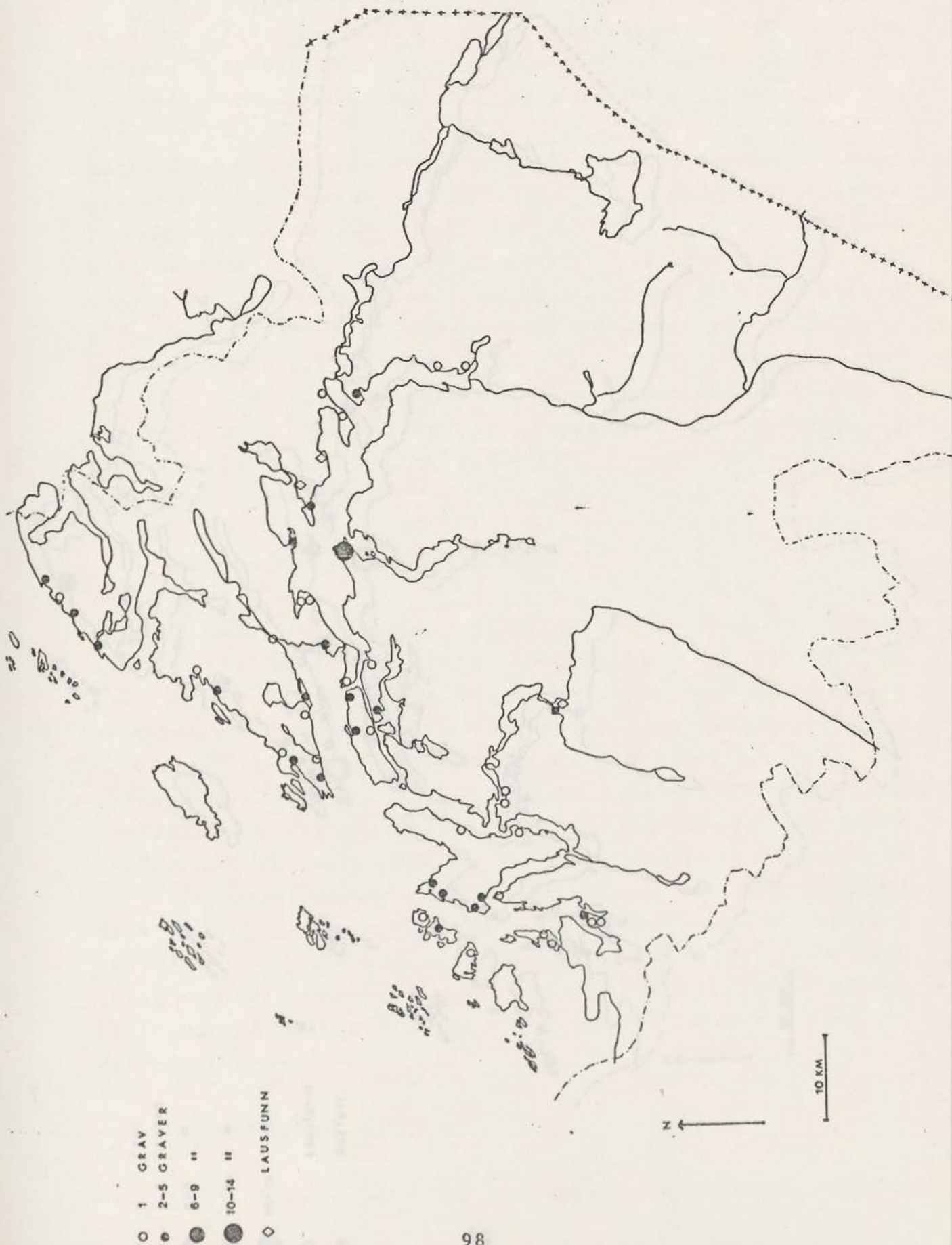
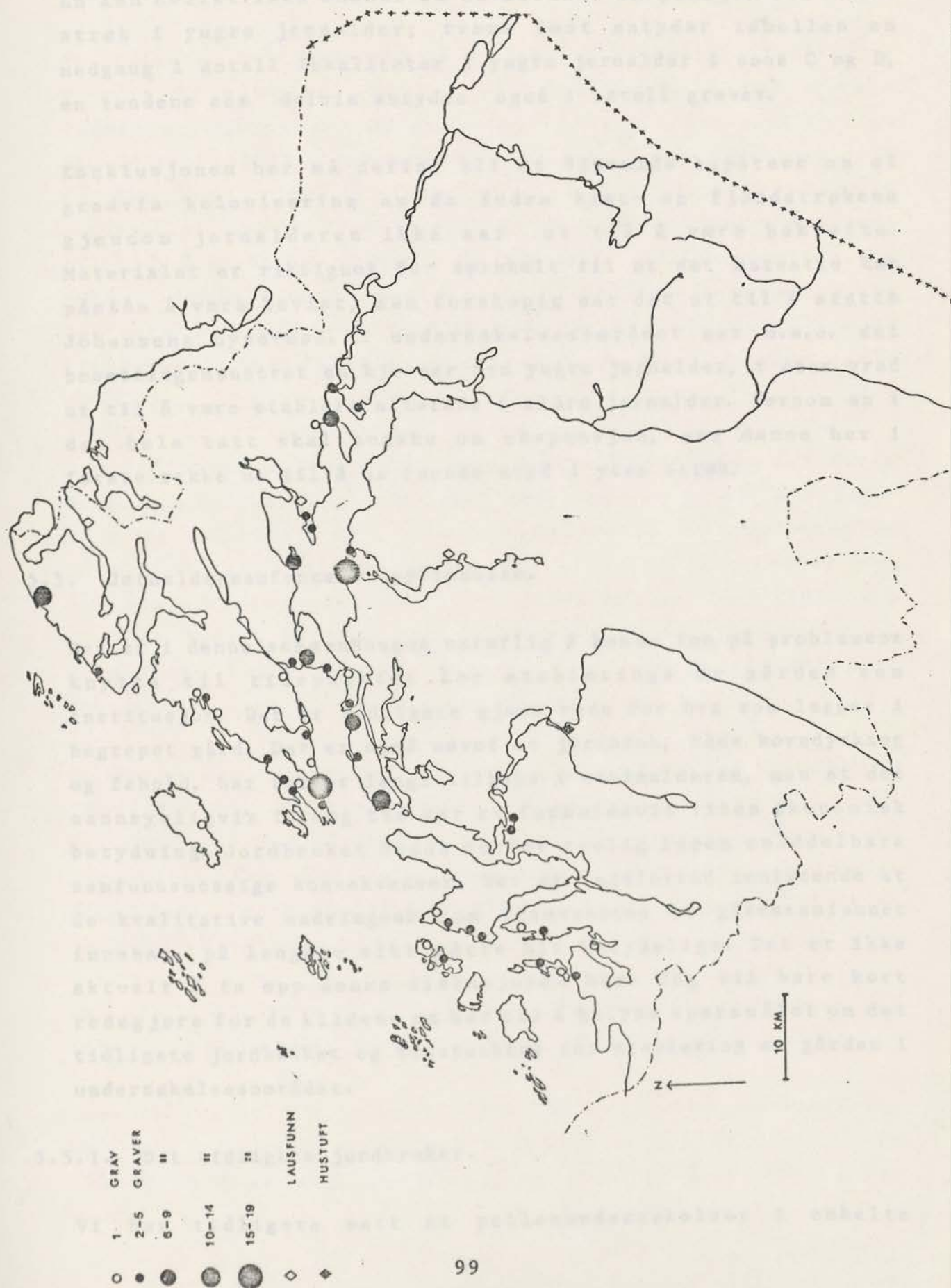

Fig. 20: GÅRDER MED GRAVER OG FUNN FRA YNGRE JERNALDER.

En kan heller ikke snakke om en markert ekspansjon til indre strøk i yngre jernalder; tvert imot antyder tabellen en nedgang i antall lokaliteter i yngre jernalder i sone C og D, en tendens som delvis antydes også i antall graver.

Konklusjonen her må derfor bli at Sjøvolds hypotese om ei gradvis kolonisering av de indre kyst- og fjordstrøkene gjennom jernalderen ikke ser ut til å være bekrefta. Materialet er riktignok for spinkelt til at det motsatte kan påstås å være bevist, men foreløpig ser det ut til å støtte Johansens hypotese. I undersøkelsesområdet ser m.a.o. det bosettingsmønstret en kjenner fra yngre jernalder, i stor grad ut til å være etablert allerede i eldre jernalder. Dersom en i det hele tatt skal snakke om ekspansjon, ser denne her i første rekke ut til å ha funnet sted i ytre strøk.

5.5. Jernaldersamfunnets opprinnelse.

Det er i denne sammenhengen naturlig å komme inn på problemene knytta til tidspunktet for etableringa av gården som institusjon. Det er tidligere gjort rede for hva som legges i begrepet gård. Det er også nevnt at jordbruk, både korndyrking og fehold, har røtter langt tilbake i steinalderen, men at det sannsynligvis i lang tid var av forholdsvis liten økonomisk betydning. Jordbruket hadde derfor trolig ingen umiddelbare samfunnsmessige konsekvenser. Det er imidlertid innlysende at de kvalitative endringene som framveksten av gårdssamfunnet innebar, på lengere sikt måtte bli betydelige. Det er ikke aktuelt å ta opp denne diskusjonen her. Jeg vil bare kort redegjøre for de kildene en har til å belyse spørsmålet om det tidligste jordbruket og tidspunktet for etablering av gården i undersøkelsesområdet.

5.5.1. Det tidligste jordbruket.

Vi har tidligere sett at pollenundersøkelser i enkelte

tilfeller kan indikere kontinuitet i korndyrkinga helt tilbake til keltertid.

De tidligste indikasjonene på jordbruk i Sør-Salten foreligger i form av såkalte importfunn som hører heime i Sør-Skandinavisk mellom- og seinneolittisk kultur, vist på fig. 21. (Hinsch 1956). Sammenhengen mellom denne funnkategorien og det tidligste jordbruket er tidligere postulert i forbindelse med en undersøkelse på Vestlandet (Bakka & Kaland 1971). I Nord-Norge er det i første rekke O.S.Johansen som har utført lignende undersøkelser (1979, 1982 a). Mesteparten av det nord-norske materialet foreligger som lausfunn, men de finnes også som deler av boplassmateriale (Johansen 1982: 200).

Som tidligere nevnt foreligger det pollendiagram fra Nord-Norge med beiteindikatorer og kornpollen som peiker mot 3800-4200 B.P., (14C-år) dvs. sein mellomneolittisk tid. Dessuten foreligger det pollendiagram med datering som peiker mot overgangen seinneolittisk tid - eldre bronsealder (Johansen 1982 a: 196). Distribusjonen av neolittiske importfunn i Nord-Norge viser en påfallende likhet med jernalderbygdas utbredelse, slik vi ser av fig. 22.

Vi har allerede vært inne på pollendiagrammene fra Arstad (Moe 1970, 1984). Foruten dette foreligger to upubliserte pollendiagram fra gårdene Naurstad og Seivåg, begge Bodø. (Se fig. 23). Det tidligste innslaget av kornpollen i Seivågdiagrammet dateres til tida mellom bronsealderens avslutning og Kr.f. (Moe, pers.medd.).

Det ser m.a.o. ikke ut til at en kan knytte importfunnene til direkte opplysninger om korndyrking i undersøkelsesområdet.

Derimot kan en i alle de tre omtalte pollendiagrammene følge ei mer eller mindre kontinuerlig kulturpåvirkning fra keltertid fram til middelalderen (Moe 1970 og Moe, pers.medd.)

Fig. 21: SØRSKANDINAVISKE IMPORTFUNN.

- TYKKNAKKA FLINTØKS
- ▲ ROMBISK PORFYRRØKS
- FLINTMEISEL
- BÅTFORMA STEINØKS
- FLINTDOLK
- △ NAKKETAPPØKS AV PORFYR

102

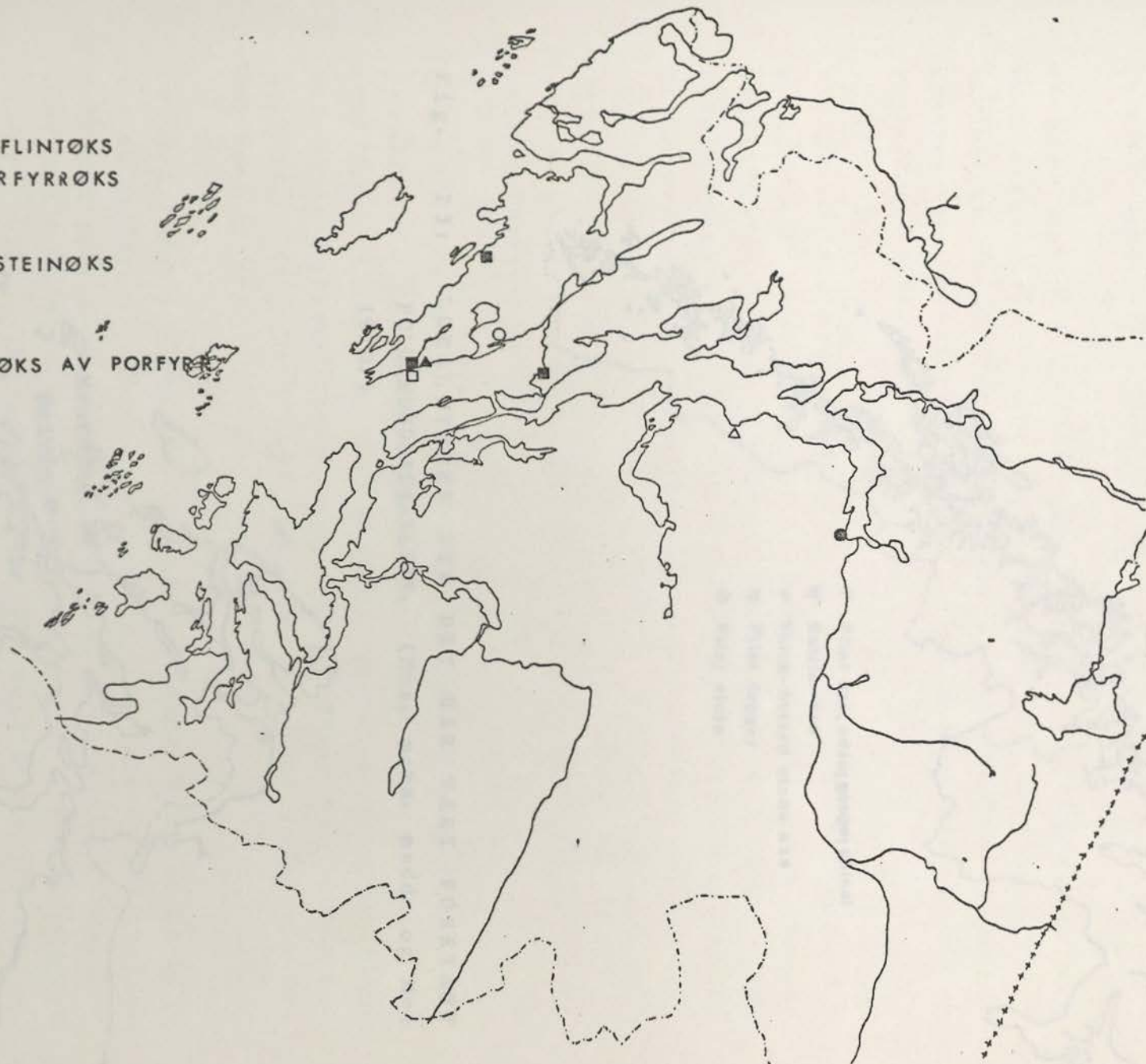
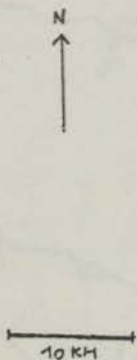

Fig. 22: NEOLITTISKE IMPORTFUNN I NORD-NORGE.

(Johansen 1982 a:207)

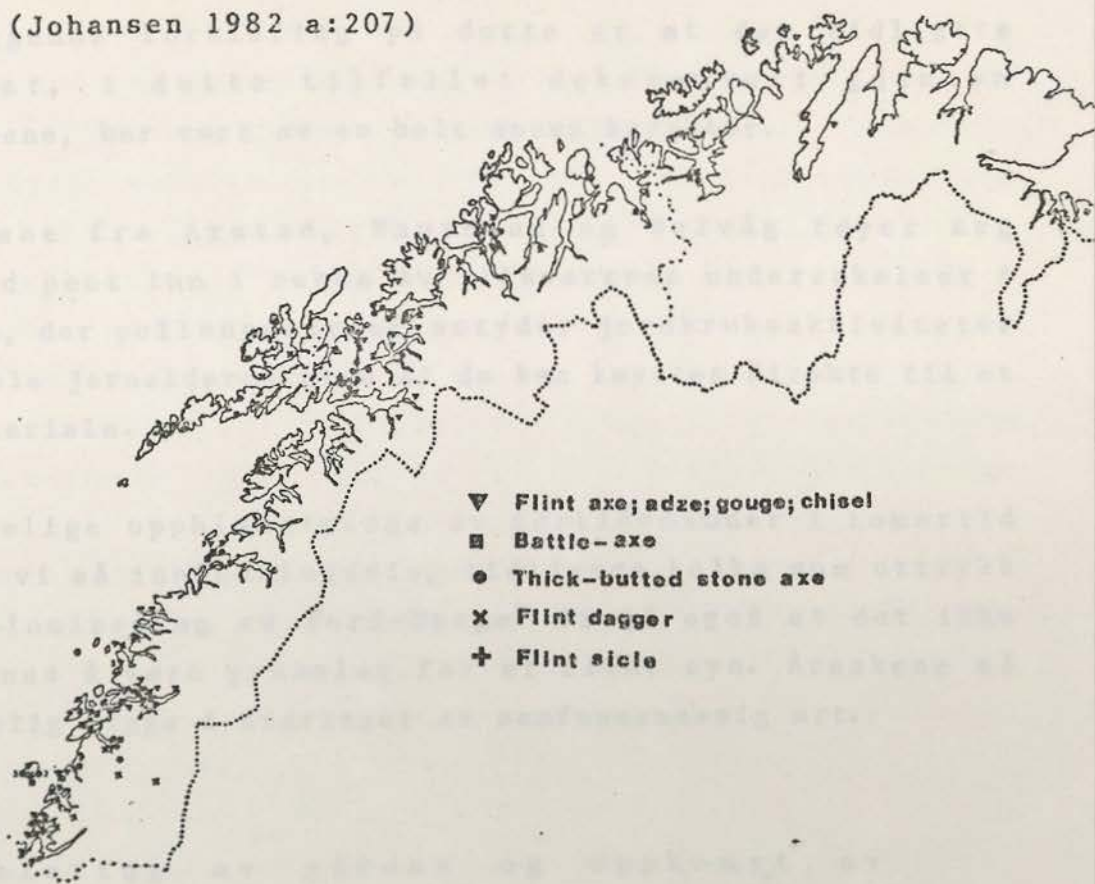
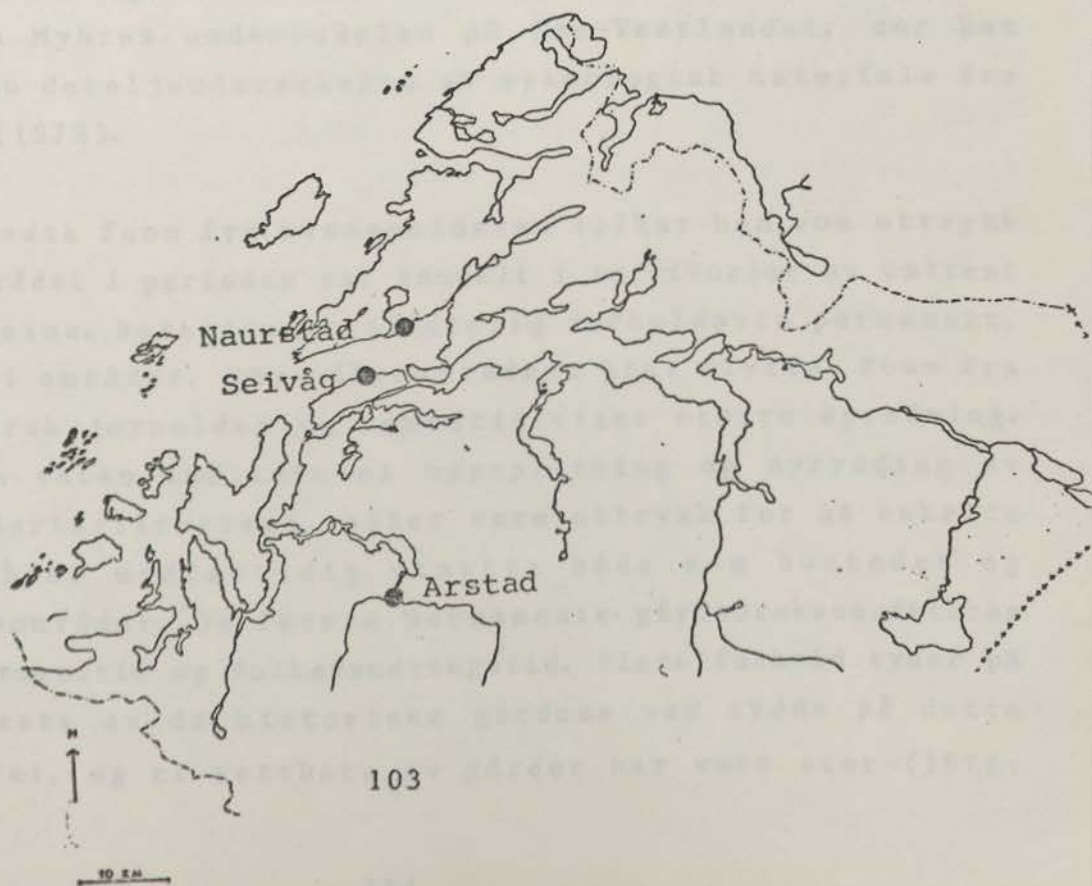

Fig. 23: LOKALITETER DER DET HAR VÆRT FORETATT POLLENUNDERSØKELSER. (Moe, pers. medd. og Moe 1970.)

Ei nærliggende forklaring på dette er at det tidligste jordbruket, i dette tilfellet dokumentert gjennom importfunnene, har vært av en helt annen karakter.

Diagrammene fra Arstad, Naurstad og Seivåg føyer seg imidlertid pent inn i rekka av tilsvarende undersøkelser i Nord-Norge, der pollenanalyser antyder jordbruksaktiviteter gjennom hele jernalderen uten at de kan knyttes direkte til et boplassmateriale.

Den plutselige oppblomstringa av fortidsminner i romertid blei, som vi så innledningsvis, tidligere tolka som uttrykk for ei kolonisering av Nord-Norge. Vi så også at det ikke lenger synes å være grunnlag for et slikt syn. Årsakene må derfor trolig ligge i endringer av samfunnsmessig art.

5.5.2. Etablering av gården og oppkomst av høvdingorganisasjon.

Det synes rimelig å se det arkeologiske materialet og resultatene fra pollenanalyser i lys av den generelle samfunnsutviklinga. Vi skal derfor gjøre et kort tilbakeblikk til Bjørn Myhres undersøkelse på Sør-Vestlandet, der han foretar en detaljundersøkelse av arkeologisk materiale fra Rogaland (1978).

Jevnt spredte funn fra bronsealderen tolker han som uttrykk for at området i perioden var inndelt i territorier av omtrent lik størrelse. Bosettinga var trolig forholdsvis permanent, sentralt i området, mens åkerområdene blei flytta. Funn fra før-romersk jernalder og romertid viser større spredning. Dette kan enten indikere ei oppsplitting og nyrydding av bronsealderterritoriene, eller være uttrykk for at enkelte områder blei midlertidig utnytta både som bosteder og jordbruksområder. De første permanente gårdsbrukene dateres til sein romertid og folkevandringstid. Flere forhold tyder på at de fleste av de historiske gårdene var rydda på dette tidspunktet, og at tettheta av gårder har vært stor (1978:

Vår kjennskap til bronsealderen og den tidligste delen av jernalderen i Nord-Norge er ytterst fragmentarisk, men sett under ett tyder materialet fra Nordland på en klar sammenheng med kulturbildet lenger sør i landet (Binns, i trykken). Her skal vi trekke fram to funnkategorier som kan bidra til å kaste lys over perioden, nemlig porfyr- og nakkebøyde økser og boplasser med asbestkeramikk (Binns, op. cit., Marstrander 1983, Munch 1962). I ett av tilfellene omfatter et boplassfunn med asbestkeramikk også ei slik øks (Munch 1962: 3-4). Denne boplasstypen, ofte i flysand, spenner i tid over perioden fra yngre steinalder inn i jernalderen og har vært sett i sammenheng med seine fangstkulturer (Munch 1962: 38-39). Når det gjelder bronsealderøksene har imidlertid 9 av 10 funn gitt viktige indikasjoner på jordbruksområder i perioden (Marstrander 1983: 91).

La oss se litt nærmere på denne øksetypen. De fleste forskerne som har drøfta spørsmålet, antar at det ikke kan dreie seg om vanlige arbeidsøkser (Marstrander 1983: 93), ei oppfatning Marstrander slutter seg til (s. 95). Videre peiker han på det faktum at av ialt rundt 900 eksemplarer som er funnet i Norden, er det bare kjent ett eneste tilfelle der øksa utgjør en del av den døde utstyr. Dette tolker han som et uttrykk for at øksene vanligvis ikke blei betrakta som personlig eiendom, men tilhørte et kollektiv og at de derfor trolig har tilknytning til bronsealderens samfunnsdannelser (s. 99).

Dersom dette er riktig, må vi anta at funnstedene reflekterer steder av sentral betydning for bronsealderssamfunnet. Distribusjonen av bronsealderfunn viser et påfallende sammenfall med steder som var av sentral betydning i jernalderen (fig. 24).

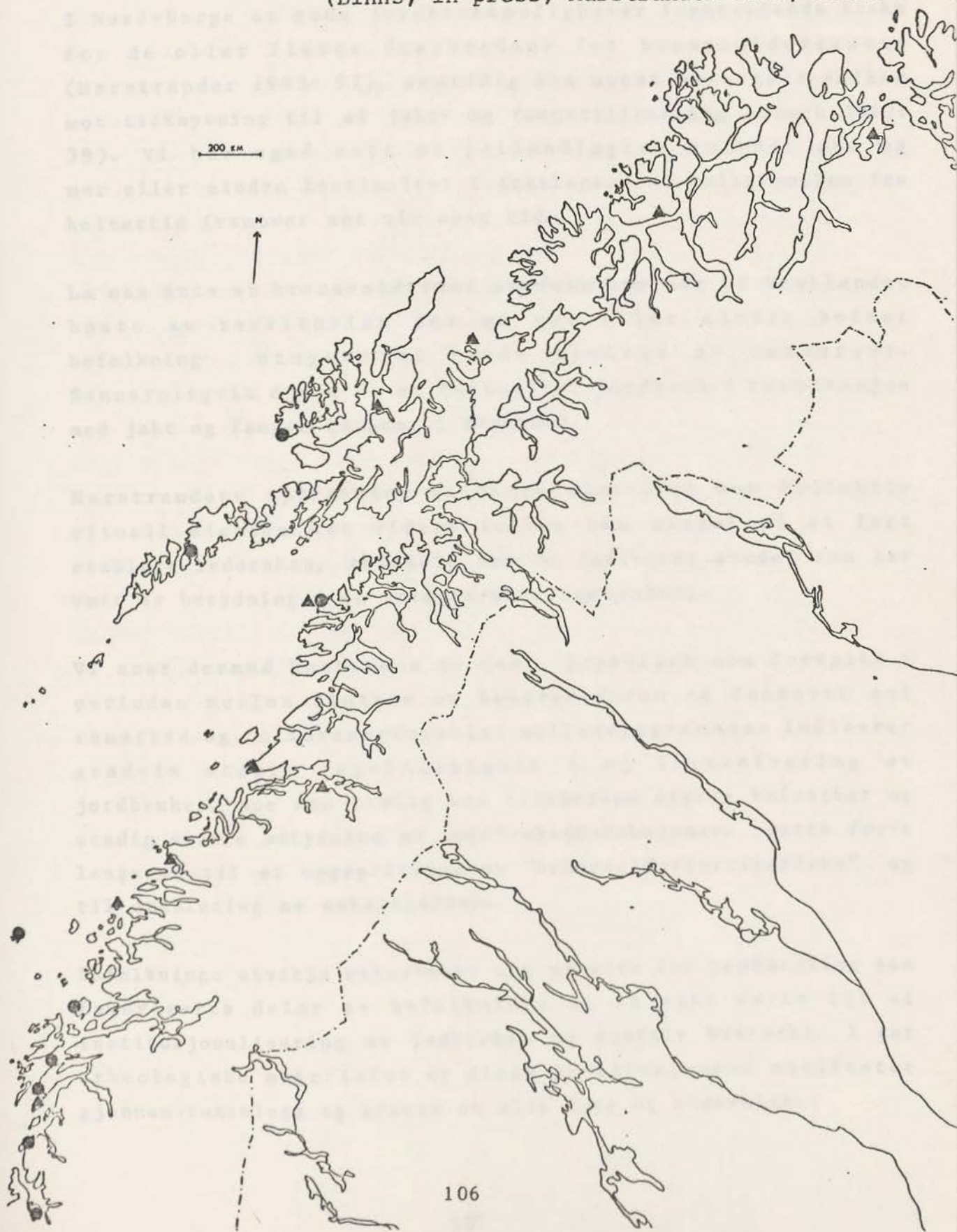
Vi har sett hvordan det nord-norske materialet avspeiler sentrumsdannelser i jernalderen. Vi har også kort vært inne på

Fig. 24: BRONSEALDERFUNN.

● Gjenstander av bronse

▲ Økser av bergart

(Binns, in press, Marstrander 1983, Munch 1962)

forholdene på Sør-Vestlandet og hypotesen om bronsealderterritorier.

I Nord-Norge er gode jordbruksmuligheter framtrekkende trekk for de aller fleste funnstedene for bronsealderøksene (Marstrander 1983: 91), samtidig som annet materiale peiker mot tilknytning til ei jakt- og fangsttilpasning (Munch 1962: 39). Vi har også sett at pollendiagram antyder økt og mer eller mindre kontinuitet i innslagene av kulturpollen fra keltertid framover mot vår egen tid.

La oss anta at bronsealderens samfunn her som på Vestlandet besto av territorier der ei mer eller mindre bofast befolkning utnytta et bredt spekter av ressurser. Sannsynligvis dreiv de et ekstensivt jordbruk i kombinasjon med jakt og fangst (Binns, i trykken).

Marstrandens oppfatning av denne øksetypen som kollektiv rituell eiendom kan videre tolkes som mangel på et fast etablert lederskap, samtidig som de indikerer steder som har vært av betydning i en integrerende sammenheng.

Vi aner dermed konturene av den prosessen som foregikk i perioden mellom slutten av bronsealderen og framover mot romertid og folkevandringstid; pollendiagrammene indikerer gradvis større regelmessighet i og intensivering av jordbruket, noe som trolig kan tilskrives større bofasthet og stadig større betydning av jordbruksproduksjonen. Dette førte langsamt til ei oppsplitting av "bronsealderterritoriene" og til etablering av enkeltgården.

Befolkninga utvikla etterhvert nye mønstre for samhandling som favoriserte deler av befolkninga og på sikt førte til ei institusjonalisering av lederskap og sosialt hierarki. I det arkeologiske materialet er disse institusjonene manifestet gjennom tunanlegg og graver av ulik form og størrelse.

en så fragmentarisk natur at det synes vanskelig å gi noe annet enn ei grov skisse over de endringene som fant sted.

Når det gjelder Rogaland, bygger Myhre sin undersøkelse på Ester Boserups modell for jordbruksutvikling (1973). Ifølge Boserup må befolkningsveksten sees som en uavhengig variabel i forhold til jordbruksutviklinga, men som en hovedfaktor når nye jordbrukssystem utvikles. Når befolkninga i et samfunn når en viss størrelse, kan nyrydding og ekspansjon til nye områder løse produksjonsproblemet. I tilfeller der disse mulighetene ikke er aktuelle, kan løsninga være ei intensivering av jordbruket, f.eks. ved å forkorte den tida jorda ligger brakk. Et hovedpoeng hos Boserup er nemlig at produksjonen pr. arbeidsenhet avtar ved overgangen til et mere intensivt dyrkningssystem. Dette hindrer gjerne, ifølge Boserup, ei befolkning i å intensivere jordbruket sjøl om de kjenner til mere intensive system. (Myhre 1978: 224-226.)

Forklaringa synes ikke urimelig. Materialet fra Nord-Norge er imidlertid på det nåværende stadium for spinkelt til å kunne gi sikre holdepunkter for å hevde at etableringa av gården i Nord-Norge var et resultat av befolkningsvekst.

En kan heller ikke se bort fra at endringene blei forårsaka av en kombinasjon av befolkningsvekst og det Odner kaller en germaniseringsprosess. Denne fant ifølge Odner sted i eldre jernalder over meget store områder, fra Tyskland og England til Nord-Norge (1983: 117).

Som jeg skal komme tilbake til i neste kapittel, synes fullføringa av denne prosessen å ha forutsatt bofasthet og relativt stor befolkningstetthet.

5.6. Sammenfatning.

Vi har her forsøkt å skissere bosettingsutviklinga i jernalderen. I stedet for som i tidligere undersøkelser fra samme område å bare anvende lausfunn og gravfunn med daterbare gjenstander, har vi i tillegg anvendt gravminner med daterende formtrekk. Pollenundersøkelser er også trukket inn som kildemateriale.

Resultatet synes ikke å støtte hypotesen om ei gradvis spredning av bosettinga fra ytterkysten i eldre jernalder til indre kyst- og fjordstrøk i yngre jernalder. Materialet fra Sør-Salten synes heller å støtte oppfatninga om at det bosettingsmønstret vi kjenner fra yngre jernalder og spesielt vikingtid i hovedtrekk var etablert allerede i eldre jernalder. Samtidig støtter det synet om jernalderbefolkningas preferanse for områder med lett adkomst til havet og gode muligheter for jordbruk.

Disse vilkårene oppfylles best i sone B, kystsonen, og det er også her funnkonsentrasjonen er størst.

Videre drøfta jeg tidspunktet for etableringa av gården. Materialet synes ikke å kunne gi holdepunkter for å postulere en direkte sammenheng mellom det eldste jordbruket, her dokumentert ved sydsandinaviske importfunn, og den seinere kjente gårdsbosettinga. Pollenanalyser gir imidlertid gode holdepunkter for støtte til hypotesen om ei intensivering av jordbruksaktivitetene og ei etablering av gården i keltisk jernalder eller i tida omkring Kr.f.

Til slutt antyda jeg mulighetene for at etableringa av gården skjedde som et resultat av ei befolkningsøkning parallelt med en germaniseringsprosess. I denne prosessen blei det utvikla nye mønstre for samhandling som førte til sosial differensiering og oppkomst av høvdingorganisasjonen.

6.1. Økonomisk spesialisering.

Som vi var inne på tidligere, er integreringsmekanismene i høvdingdømmer redistribusjon, noe som forutsetter en viss grad av gjensidig avhengighet mellom enhetene.

Disse kan være både av økonomisk og mere "militær" art. Da materialet synes å avspeile stabile politiske forhold gjennom hele jernalderen (Johansen og Søbstad 1977: 53), ser jeg i første omgang bort fra den integrerende effekt et felles forsvar kan ha hatt, og betrakter forsvarssystemet mere som et biprodukt av ei integrering som var av en vesentlig annen karakter.

På den ene sida er den nord-norske jernaldergården karakterisert som en sjølforsynt enhet. Samtidig hevdes det at den var integrert i et system av høvdingdømmer basert på redistribusjon. (Johansen 1977, Jørgensen 1984, Støren Binns 1978). Det ligger en sjølmotsigelse i denne karakteristikken.

Redistribusjon kan være både en konsekvens av og ei forutsetning for økonomisk spesialisering. Både Odner og Myhre har funnet at slik spesialisering var til stede på Sør-Vestlandet i eldre jernalder. En har her funnet bosettinger i tildels svært forskjellige miljøer; i de beste jordbruksdistriktene ved kysten, i dalførene opp mot korngrensen og ute på de værbitte øyene. Dessuten var det bosetting i huler og hellere både på ytterkysten, på flatlandet og i fjellene. Det er kjent hustufter på Hardangervidda i tilknytning til rike reinbeiter, og i skogbeltet øverst i dalførene er det funnet spor etter bosetting hvis hovedbeskjeftigelse har vært jernutvinning.

(Odner 1973, Myhre 1979).

I tråd med forutsetningene for redistributive økonomier hevder Myhre at den sjølforsynte gården er et resultat av prosesser som fant sted i yngre jernalder. Han advarer derfor mot ukritisk overføring av økonomiske trekk fra den historisk kjente gården bakover i tid (1978: 264).

Materialet fra undersøkelsesområdet tyder ikke umiddelbart på at tilsvarende spesialisering og arbeidsdeling var til stede i Nord-Norge, der lokalitetene ligger strategisk plassert i forhold til kombinasjonen jordbruk/fiske. Først i middelalderen synes den norske befolkninga å ha ekspandert til dalførene og innlandet (Simonsen 1958, 1962). Det var tilsynlatende heller ikke vanlig med bosetting i huler og hellere; i hele Nord-Norge er det hittil kjent bare ei hule med sikre funn fra jernalderen, nemlig Kirkhellaren på Træna (Gjessing 1943). Her må en imidlertid legge til at bare få boplasser av denne kategorien er undersøkt, og at bildet derfor kan endres.

To former for økonomisk spesialisering som gjerne trekkes fram, er pelshandel og jernutvinning. Odner har argumentert for at pelsdyr inngikk i økonomiske transaksjoner allerede fra eldre jernalder (1983). Jeg vil ikke argumentere mot hans syn, men bare peike på at denne virksomheta ikke manifesterer seg i det arkeologiske materialet før i yngre jernalder. Dette skal jeg imidlertid komme tilbake til.

Det er heller ikke funnet jernutvinningsanlegg i Nord-Norge. Også funn av redskap som kan knyttes til jernproduksjon er sparsomme; faktisk er det ikke påvist noen funn i en kontekst som ensidig peiker mot eldre jernalder (Sjøvold 1962: 208). Fra yngre jernalder forekommer derimot slike redskap ofte i forbindelse med gravfunn (Sjøvold 1964: 306).

I Trøndelag kjenner en til adskillige jernvinneanlegg. Av fire tilfeldige utgravninger som har vært foretatt i forbindelse

med anleggene, har alle vist seg å stamme fra tidsrommet 0-400 e.Kr. (Finslo 1984: 34). Med tanke på alle fellestrekk i det arkeologiske materialet i kystområdene fra Sør-Vestlandet til Midt-Troms, er det ingen grunn til å tvile på at også nordlendingene både hadde kjennskap til og praktiserte jernutvinning. Så lenge slike anlegg ikke er påvist, har vi imidlertid ingen forutsetninger for å si noe konkret verken om omfanget eller organiseringa av jernframstillinga.

Konklusjonen må følgelig bli at bosettingsmønstret i undersøkelsesområdet ikke viser tilsvarende variasjon som den en finner lenger sør i landet, og at bosettingsenhetene var sjølforsynte i større grad enn hva som var tilfelle i Rogaland.

Likevel må det være hevet over enhver tvil at de nord-norske bøndene hadde et kultur- og verdifelleskap med den øvrige del av den germanske verden som de også var involvert i økonomiske transaksjoner med (Odner 1973: 146, 1983: 86). For å få et innblikk i hvilke typer transaksjoner det her er tale om, skal vi se litt nærmere på selve økonomibegrepet.

6.2. Økonomibegrepet og primitive økonomiske systemer.

I økonomisk historie og antropologi skiller en mellom den klassiske, eller "formelle" definisjonen av økonomi og den "substantiviske". Førstnevnte definerer økonomisk adferd som allokering av knappe midler mellom alternative mål (Moberg og Olsson 1973: 18), mens substantivistene definerer økonomi som produksjon, distribusjon og konsum av godene (Keesing 1976: 309).

Den klassiske definisjonen har imidlertid vist seg hovedsakelig å være meningsfull i forbindelse med analyser av det kapitalistiske samfunns selvregulerende markedsøkonomi. Økonomihistorikeren Karl Polanyi er blant dem som sterkest har argumentert for at mennesker i eldre samfunn ikke handla ut

fra vinningsmotiver. Istedet har han hevda at økonomien fungerte som et biprodukt av forpliktelser som var knytta til slektskap eller politiske og religiøse forhold. (Dalton 1968: XII). Med utgangspunkt i den substantiviske definisjonen av økonomi skapte han et begrepsapparat som gjorde det mulig å sammenligne økonomiske systemer uten å ta hensyn til graden av industrialisering og markedsintegrering i ulike samfunn. Polanyi fant at det kan skilles ut tre grunnleggende transaksjonsprinsipper som sikrer produksjon og distribusjon; resiprositet, redistribusjon og markedsbytte.

Mens resiprositet finner sted mellom symmetriske grupper, f.eks. familiemedlemmer eller slektninger etter prinsippet "today's giving will be recompensed by tomorrow's taking," omfatter redistribusjon ei befolkning under et felles lederskap. Redistribusjon forutsetter m.a.o. en viss grad av sentrisitet eller hierarkisk oppbygning (Polanyi 1944: 9, 13 og 1957: 149). Markedsbytte eller -handel forutsetter en markeds plass og/eller prisregulerte markeder.

I ikke-industrialiserte samfunn finner en at resiprositet og redistribusjon dominerer økonomiske aktiviteter i langt større grad enn markedsbytte, og at godene der disse prinsippene dominerer, ikke flyter fritt, men er uttrykk for sosialt definerte forpliktelser og relasjoner (Dalton 1968: XLIV). I analysen av primitive økonomier har en derfor med stort hell benytta sfærebegrepet, idet sfærebegrepet nettopp er et uttrykk for at godene, i motsetning til markedsøkonomiske system, ikke er verdsatt ut fra en felles verdimåler (Barth 1965, Bohannan 1964, Bohannan and Dalton 1962).

6.2.1. Økonomiske strukturer.

Knut Odner har i utstrakt grad benytta disse begrepene; på grunnlag av materiale fra en hellerboplass i Valldalen, Røldal, samt historiske kilder fra Island fra tida mellom ca. 870 og 1262/64 e.Kr., skisserer han en modell av økonomiske

strukturer på Vestlandet i perioden 200-600 e.Kr. Odner hevder at de institusjonelle rammene for en redistributiv økonomi var til stede (1973: 158). Videre finner han 3 forskjellige økonomiske sfærer; naturaliesfæren, som omfatter ytelser innafor de sosiale enhetene, prestisjesfæren, med relasjonsbindende gavebytte, og pengesfæren, dvs. markedsbytte.

Sjøl om pengene til en viss grad var i omløp på Island i det aktuelle tidsrommet, hevder forfatteren at de neppe kan ha hatt noen integrerende virkning på økonomien (1973: 76-77). Den handelen som foregikk med penger, antar Odner var det Polanyi gir betegnelsen administrert handel, en relativt primitiv forløper for fri markedshandel, der prisene blei fastsatt på grunnlag av høvdingens autoritet, ikke av tilbud og etterspørsel (1973: 81-82).

Importgjenstandene som nådde Vestlandet i yngre romertid og folkevandringstid, blei ifølge Odner sannsynligvis innført enten som et resultat av administrert handel eller ved transaksjoner i et gavebytte (1973: 146).

I et seinere arbeid har Odner argumentert for at tilsvarende økonomiske strukturer var i virksomhet i Nord-Norge. (1983: 85-86). Kort oppsummert kan en da si at transaksjoner av redistributiv art dominerte forholdet mellom høvding og almue, mens bytterelasjonene mellom medlemmer av den sosiale eliten var av mere resiprok art. Markedshandel kan ha funnet sted i begrensa utstrekning.

Målsettinga i denne sammenhengen er å undersøke hvordan systemet blei operasjonalisert på lokalt nivå og hvordan det kan ha oppstått.

6.3. Politisk lederskap og økonomisk kontroll.

Marshall D. Sahlins hevder at

"The success of any political organisation is decided here, in the control that can be developed over household economies."

(1963: 300).

Ifølge Sahlins er slektskapsrelasjoners primære oppgave å sikre husholdsgruppers levedyktighet (1974: 101). Den flyten av goder som finner sted mellom høvdingen og folket, er i realiteten bare en mere avansert form for slektskapsmoral (Op.cit.: 132).

Hvilke faktorer var så nødvendige for å sikre det nord-norske jernaldersamfunnets levedyktighet?

Det kritiske synes ifølge Odner å ha vært den samla produksjonen. Mulighetene til å kunne "leve ut" nord-norsk germansk kulturform forutsatte nemlig produksjon av et betydelig overskudd. Ved å inngå i transaksjonelle bytterelasjoner med høvdingen, kunne aktørene sikre tilbakeføring av tilstrekkelige ressurser til at befolkninga både rituelt og sermonielt fikk spille ut germanske symboler (1983: 112).

Jeg har tidligere presisert betydninga av høvdingen og høvdingegårdens rolle som sentralinstans. Vi har også sett at det er vanskelig å påvise sentrum i Sør-Salten. Før vi går videre vil jeg derfor søke å etablere et sentrum i dette området.

Deretter skal jeg referere ei beretning fra Snorres kongesagaer som jeg mener avspeiler sentrale verdier i jernaldersamfunnet, og som derfor kan danne grunnlag for tolkning av det arkeologiske materiale.

6.3.1. Sentrum i Sør-Salten.

Det er tidligere framsatt en hypote om at Sør-Salten var et eget, avgrensa "høvdingdømme" i jernalderen (kap.3.5.1.).

I de fleste øvrige "høvdingdømmene" i Nord-Norge manifesterer sentraene seg gjennom tunanleggene. Slike tunanlegg er ikke med sikkerhet registrert i Sør-Salten. H. E. Lund mente imidlertid at det må ha vært et anlegg på Hernes ved Bodø Flyplass med tilknytning til gården Bodøgård, eller Bodin som den tidligere het.

I Olav Trygvasons saga heter det:

"Det var en bonde som het Raud den ramme; han bodde på Godøy i fjorden som heter Salten. Raud var en steinrik mann og holdt mange huskarer;..... Han var en god venn til en mann som er nevnt før, Tore Hjort; de var store høvdinger begge to..... Raud hadde en stor drake med forgylt hode på; skipet hadde tretti rom og var stort i forhold til romtallet:

.....Da han (kongen) kom nord til Salten, ville han seile inn fjorden og finne Raud. Men et forrykende uvær og hard storm stod ut etter fjorden; kongen lå der en uke, og samme uværet holdt seg inne i fjorden, men utenfor blåste det fin bøl til å seile nordover langs landet med.....Men da han kom utenfor Salten, stod stormen og sjørøyken utetter fjorden igjen.....Kongen lot rope til de andre skipene at de skulle ro etter han. Og da de kom i gang med å ro på Tranen, gikk den inn fjorden,..... Så rodde det ene skipet etter det andre innover der i stilla, slik gikk det hele dagen og natten som fulgte, og litt før dag kom de til Godøy."

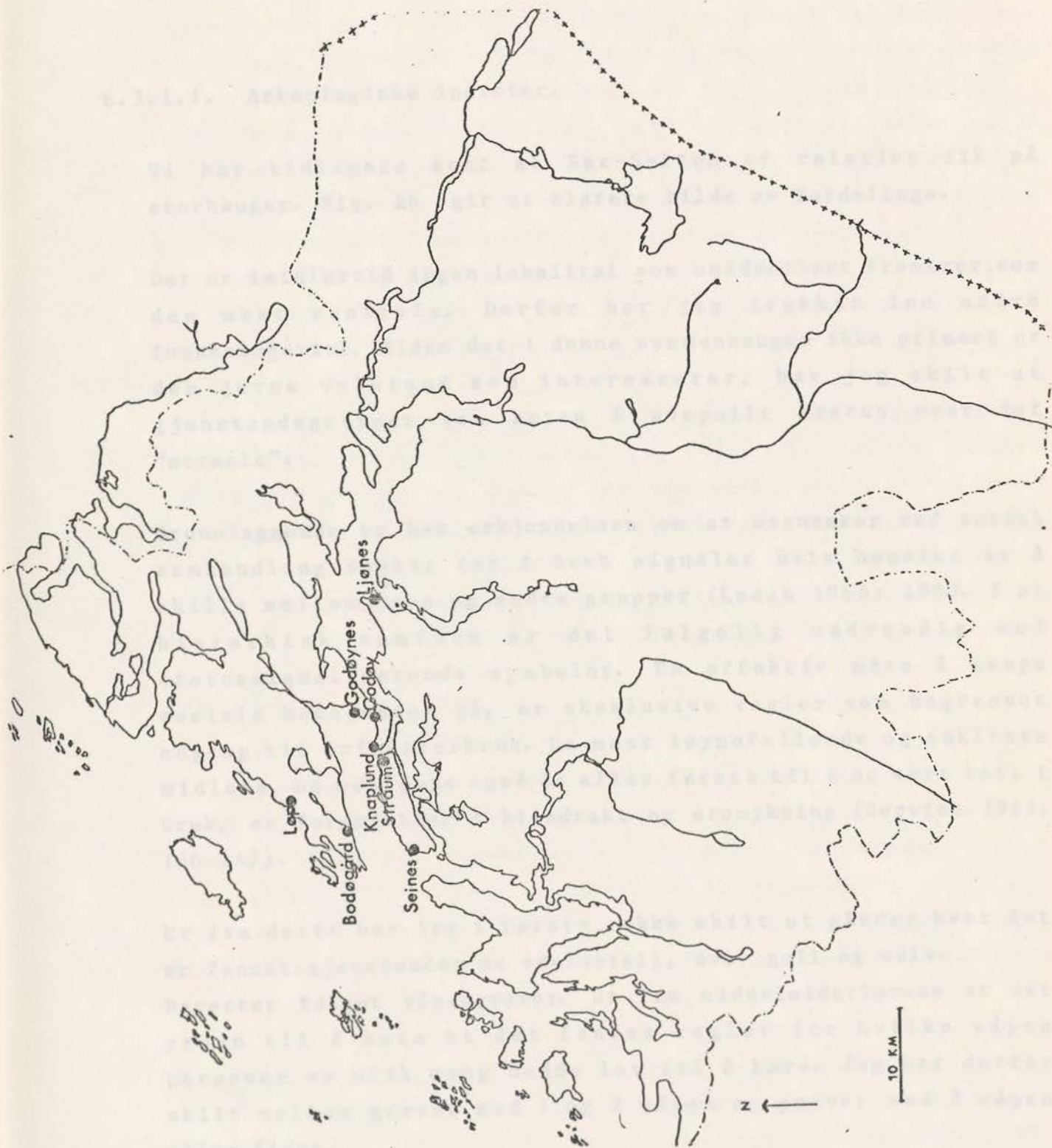
(Snorre, 1964:183-184).

Rauds heimlass skal ifølge sagaen ha vært Godøyene, eller øyene Gylling og Hæring, som i nord blei skilt fra fastlandet av Godøystraumen. (Op.cit.: 185).

Det har vært spekulert mye på hvilken som var Rauds heimgård, og det er mange som har tvilt på at det virkelig kan ha vært Godøy. Det har vært satt fram forslag om at Snorre har forveksla navnene Godø og Bodø, men på Snorres tid het gårdene Godøy og Bodin, slik at navneforveksling ikke skal ha vært mulig (Moe 1961: 108). Sjølve navnet Godøy kan også ha en viss betydning, idet første leddet i navnet trolig henspeiler til hedensk gudsdyrking (Sandnes og Stenshaug 1980: 130), og at gode dessuten var betegnelsen på de islandske høvdingene (Odner 1973: 36). Det er m.a.o. lite i skildringa som gir støtte til teorien om at Rauds heimlass skulle vært Bodøgård.

I Salten finnes det ennå rester etter et sagn om Olavs seilas; det har riktignok i århundrenes løp ei skjedd overflytning fra Olav Trygvason til den mer sagnomsuste Olav den Hellige, men i dag heter det kort og godt at Olav rodde inn Sundstraumen og overraska Raud fra innsida av straumen. Her er også stedsnavn med tilknytning til sagnet om Kong Olavs ferd. I folketradisjonen er det imidlertid ingen opplysninger som knytter Raud til gården Godøy, tvert imot heter det på folkemunne at Raud hørte heime på Knaplund (fig. 25). (Moe 1961: 107).

Fig. 25: RAUD DEN RAMMES HEIMGÅRD?

Vi skal i det følgende se disse tradisjonene i lys av det arkeologiske materialet. Ved å benytte samme framgangsmåte som i kap. 4, skal vi se om det finnes gårder eller områder som peiker seg ut som mulige høvdingseter.

6.3.1.1. Arkeologiske indisier.

Vi har tidligere sett at Sør-Salten er relativt rik på storhauger. Fig. 26 gir et klarere bilde av fordelinga.

Det er imidlertid ingen lokalitet som umiddelbart framtrer som den mest sentrale. Derfor har jeg trukket inn andre funnkategorier. Siden det i denne sammenhengen ikke primært er den jevne velstand som interesserer, har jeg skilt ut gjenstandsgrupper som antas å avspeile status over det "normale".

Grunnleggende er her erkjennelsen om at mennesker ved sosial samhandling daglig tar i bruk signaler hvis hensikt er å skille mellom egne og andre grupper (Leach 1968: 195). I et hierarkisk samfunn er det følgelig nødvendig med statussignaliserende symboler. En effektiv måte å skape sosiale kategorier på, er eksklusive regler som begrenser adgang til privatforbruk. De mest iøynefallende og enkleste midlene, og muligens også de aller første til å ha vært tatt i bruk, er forskjeller i klesdrakt og utsmykning (Service 1962: 146-147).

Ut fra dette har jeg i første rekke skilt ut gårder hvor det er funnet gjenstander av edelmetall, dvs. gull og sølv.

Deretter følger våpengraver. Ut fra middelalderlovene er det grunn til å anta at det fantes regler for hvilke våpen personer av ulik rang hadde lov til å bære. Jeg har derfor skilt mellom graver med 1 og 2 våpen og graver med 3 våpen eller flere.

Videre konkluderer en undersøkelse fra Ytre Kvarøy, som

riktignok hovedsakelig begrenser seg til merovingertid, med at smykkegraver generelt er uttrykk for en viss status (Vinsrygg 1972: 150-151). Med smykker menes her spenner og perler. Jeg har skilt mellom gårder der en av disse kategoriene er representert i ei eller flere graver, og gårder med graver som inneholder begge. Jeg vil imidlertid presisere at jeg i denne sammenhengen ikke er opptatt av kjønnsproblematikk i forbindelse med gravmaterialet. Slike problemstillinger ville ganske sikkert kunne belyse spørsmål knytta til slektskaps- og arveregler og derigjennom være av generell interesse når det gjelder spørsmålet om sosial og politisk organisasjon. For de problemstillingene som her tas opp, er det imidlertid ikke avgjørende hvorvidt en har å gjøre med ei manns eller kvinnegrav.

Graver med funn av våpen og smykker generelt er representert i alle områdene med norrøn bosetting (fig. 27). Dersom en bare inkluderer graver som inneholder tre eller flere våpen eller kombinasjonen spenne/perle, blir imidlertid bildet et annet. I stor grad viser forekomsten av disse kategoriene samme spredning som de største gravene (fig. 28). Det samme synes stort sett å være tilfelle når det gjelder gull- og sølvfunnene (fig. 29).

Til slutt kan nevnes tufter av storbåtnaust, dvs. med lengde 20-30 m, som ofte finnes i nærheten av tunanlegg (Johansen og Søbstad 1977:53). Nausttufter av denne størrelsesorden er registrert to steder i undersøkelsesområdet, nemlig i Kvigstadvika på gården Ljønes i Skjerstad kommune, og på Løp i Bodø kommune (fig.25). Ingen av disse peiker i retning av gårder som har vært foreslått som høvdinggårder.

Etter denne grove gjennomgangen kan vi m.a.o. slå fast at det arkeologiske materialet ikke peiker i retning av ett sentrum i Sør-Salten i jernalderen. Tvert imot antyder det en rekke gårder som avspeiler en levestandard som må ha ligget langt

Fig. 26: GÅRDER I SØR-SALTEN MED GRAVER MED
DIAMETER 21 - 30 METER
LENGDE 30 - 45 METER

Fig. 27: GÅRDER MED VÅPEN- OG SMYKKEGRAVER.

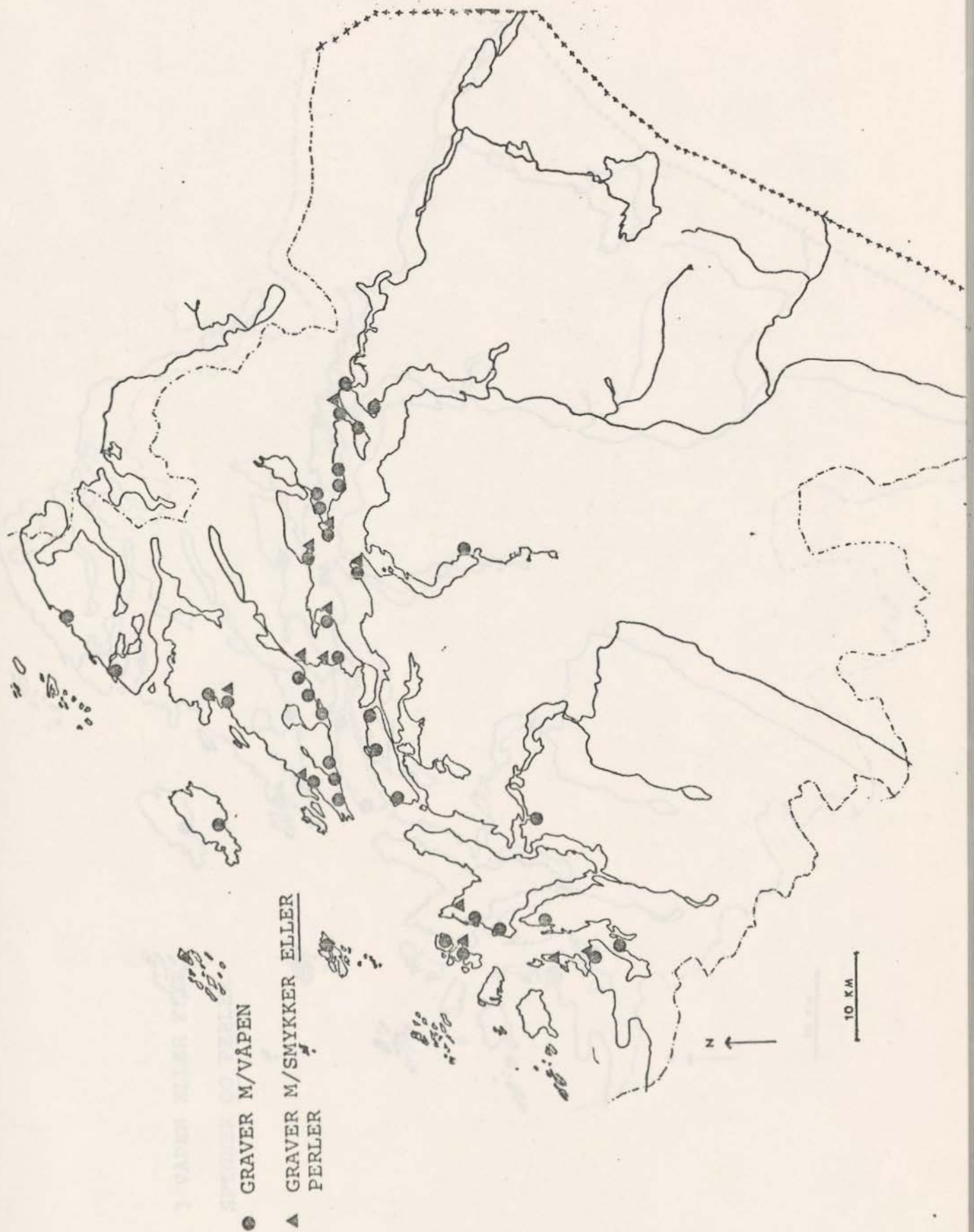

Fig. 28: GÅRDER MED GRAVER MED
3 VÅPEN ELLER FLER / SPENNER OG PERLER.

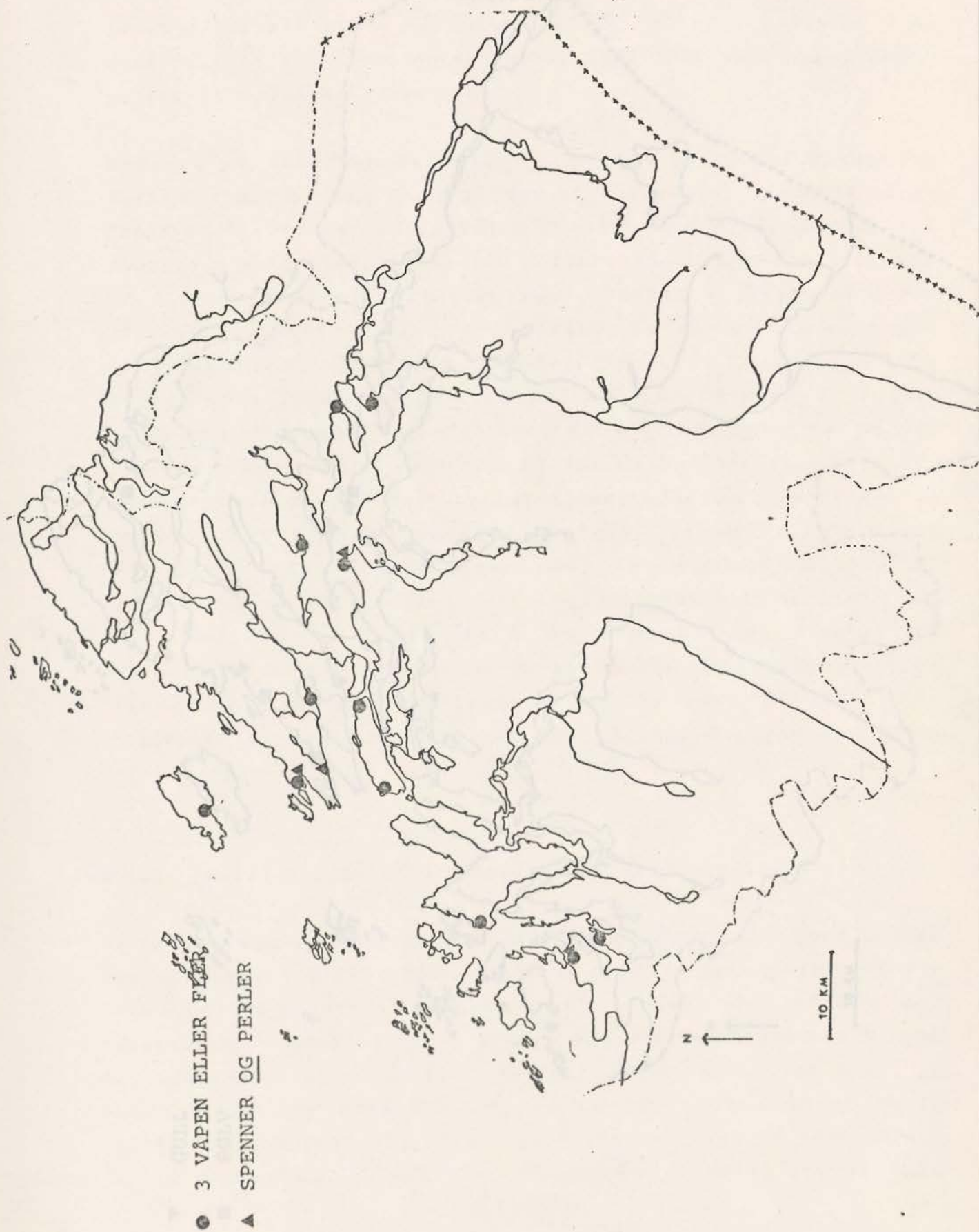
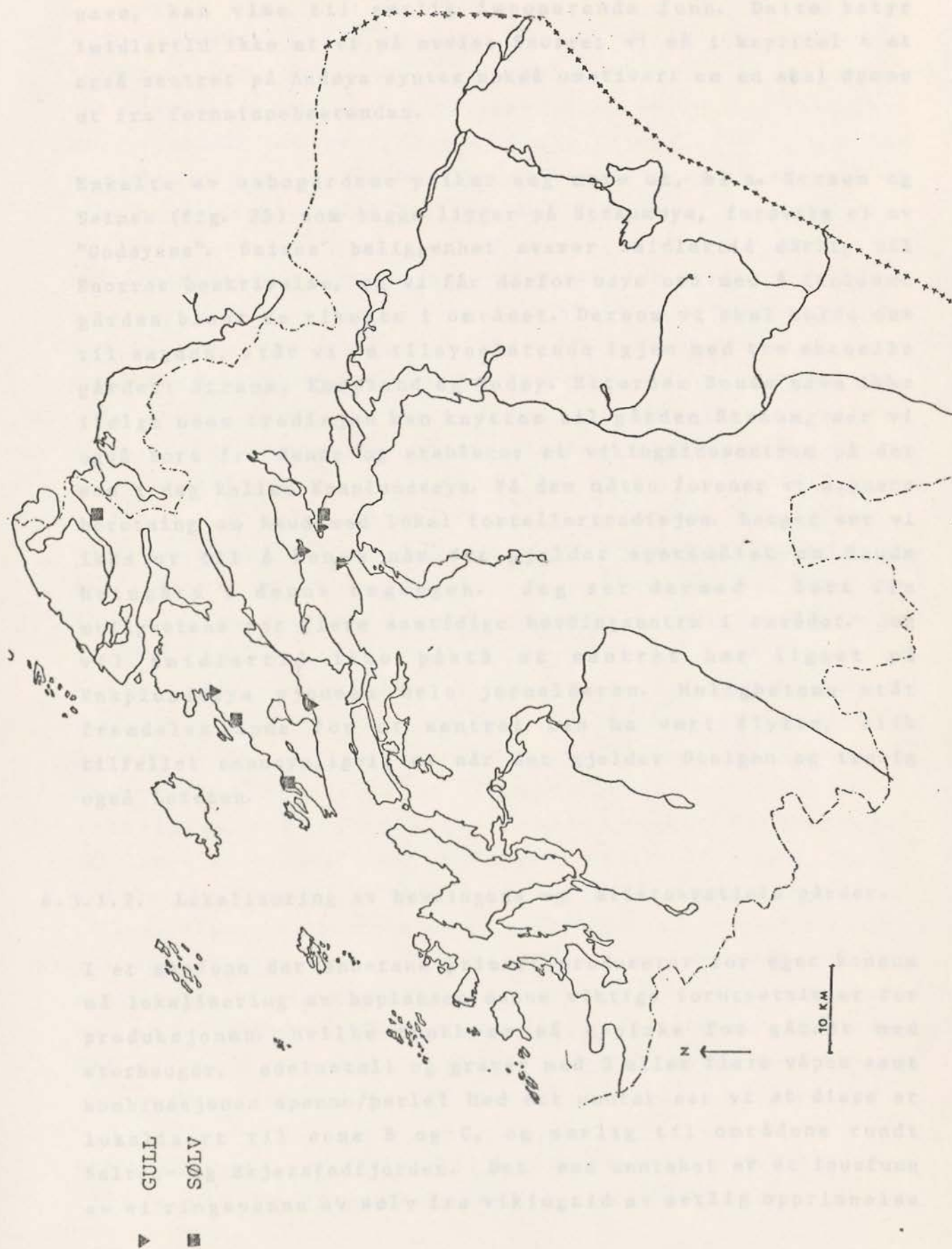

Fig. 29: GÅRDER MED GULL - SØLVFUND.

over gjennomsnittet. Det påfallende er at verken Godøy eller Knaplund, som har vært satt i forbindelse med Raud den rammes navn, kan vise til særlig imponerende funn. Dette betyr imidlertid ikke at vi må avvise Snorre; vi så i kapittel 4 at også sentret på Andøya syntes nokså umotivert om en skal dømme ut fra fornminnebestanden.

Enkelte av nabogårdene peiker seg mere ut, bl.a. Straum og Seines (fig. 25) som begge ligger på Straumøya, forøvrig ei av "Godøyene". Seines' beliggenhet svarer imidlertid dårlig til Snorres beskrivelse, og vi får derfor nøye oss med å innlemme gården blant de rikeste i området. Dersom vi skal holde oss til sagaen, står vi da tilsynelatende igjen med tre aktuelle gårder: Straum, Knaplund og Godøy. Etttersom Rauds navn ikke ifølge noen tradisjon kan knyttes til gården Straum, ser vi også bort fra denne og etablerer et vikingtidssentrum på det som i dag kalles Knaplundsøya. På den måten forener vi sagaens beretning om Raud med lokal fortellertradisjon. Lenger ser vi ikke ut til å komme når det gjelder spørsmålet om Rauds heimgård i denne omgangen. Jeg ser dermed bort fra mulighetene for flere samtidige høvdingentra i området. Jeg vil imidlertid ikke påstå at sentret har ligget på Knaplundsøya gjennom hele jernalderen. Mulighetene står fremdeles åpne for at sentret kan ha vært flytta, slik tilfellet sannsynligvis er når det gjelder Steigen og trolig også Lofoten.

6.3.1.2. Lokalisering av høvdingens og aristokratiets gårder.

I et samfunn der enhetene primært produserer for eget konsum må lokalisering av boplassen danne viktige forutsetninger for produksjonen. Hvilke trekk er så typiske for gårder med storhauger, edelmetall og graver med 3 eller flere våpen samt kombinasjonen spenne/perle? Med ett unntak ser vi at disse er lokalisert til sone B og C, og særlig til områdene rundt Salten- og Skjerstadvfjorden. Det ene unntaket er et lausfunn av ei ringspenne av sølv fra vikingtid av østlig opprinnelse

som ikke kan knyttes til norrøn bosetting i perioden. (TS.6333).

I kapittel 4 har jeg gitt sone B og C følgende karakteristikk: på grunnlag av opplysninger fra nyere tid er det rimelig å anta at heimefisket må ha vært tilstrekkelig i begge sonene. Likeså finner en begge steder gode vilkår for husdyrhold sjøl om kortere inneforings sesong trolig til en viss grad favoriserte lokalitetene i sone B.

Vilkårene for korndyrking har variert i mye sterkere grad. Vi så i kap. 4.4.2. at det i uåret 1633 blant alle bygdene i hele Salten bare var gårdene i Bodø og Salten fjerding, som omfatter kystene av Salt- og Skjerstadvfjorden, som betalte litt korntiende (Fjærevoll 1961: 46). Konsentrasjonen av statusindikerende graver og gjenstander er påfallende nettopp i disse områdene.

Høvdingsetenes lokalisering generelt i forhold til handels- og ferdselsårer er diskutert tidligere. (Kap. 3). Det blei her konkludert med at disse faktorene ikke ser ut til å ha hatt noen avgjørende betydning. Hvordan er forholdene på mikronivå? Det må her presiseres at ei viktig rute i varebyttet mellom øst og vest sannsynligvis passerte nettopp gjennom dette området. Fjordmunningene antas å være sentrale kontrollpunkter i en slik sammenheng. Jeg kan ikke se at materialet her entydig indikerer en slik forbindelse. Riktignok er vikingtidens høvdingsete anlagt på Godøy, der en kan kontrollere all ferdsel inn og ut Skjerstadvfjorden. I tillegg finner en storhauger og statusgjenstander ved innløpet til både Beiar- og Misværffjorden. Ser en imidlertid på spredninga av store graver generelt, er tendensen den samme som på makronivå; de finnes der jordbruksvilkårene, og særlig der det også er gode vilkår for korndyrking, er best og befolkningskonsentrasjonen størst. (Fig. 30 og 31).

Etter mitt syn ser det ut til å være grunnlag for å hevde at kilden til høvdingmakt i første rekke må søkes i den

Fig. 30: GÅRDER I SØR-SALTEN MED GRAVER MED
DIAMETER 15 - 20 METER
LENGDE 20 - 29 METER

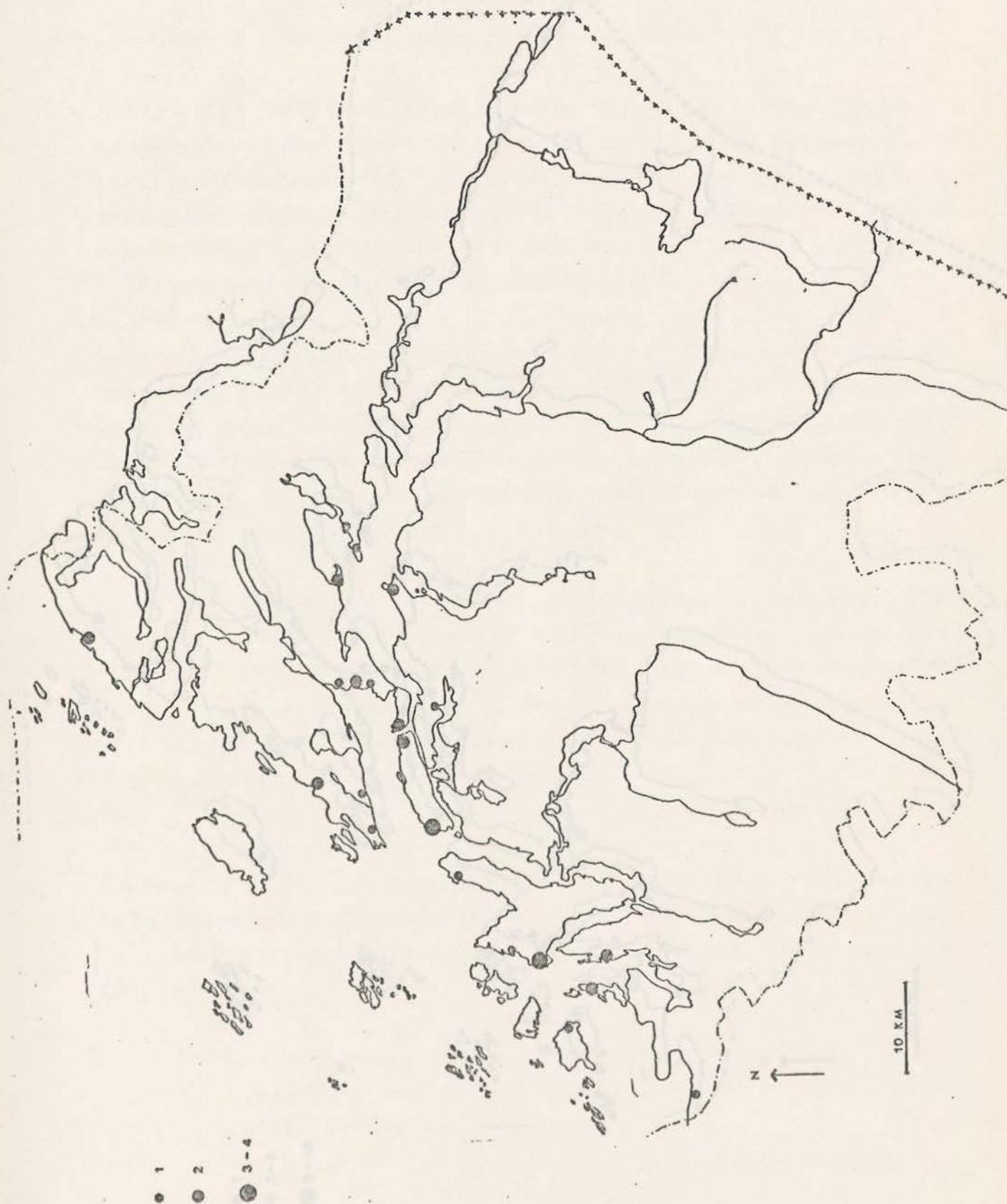
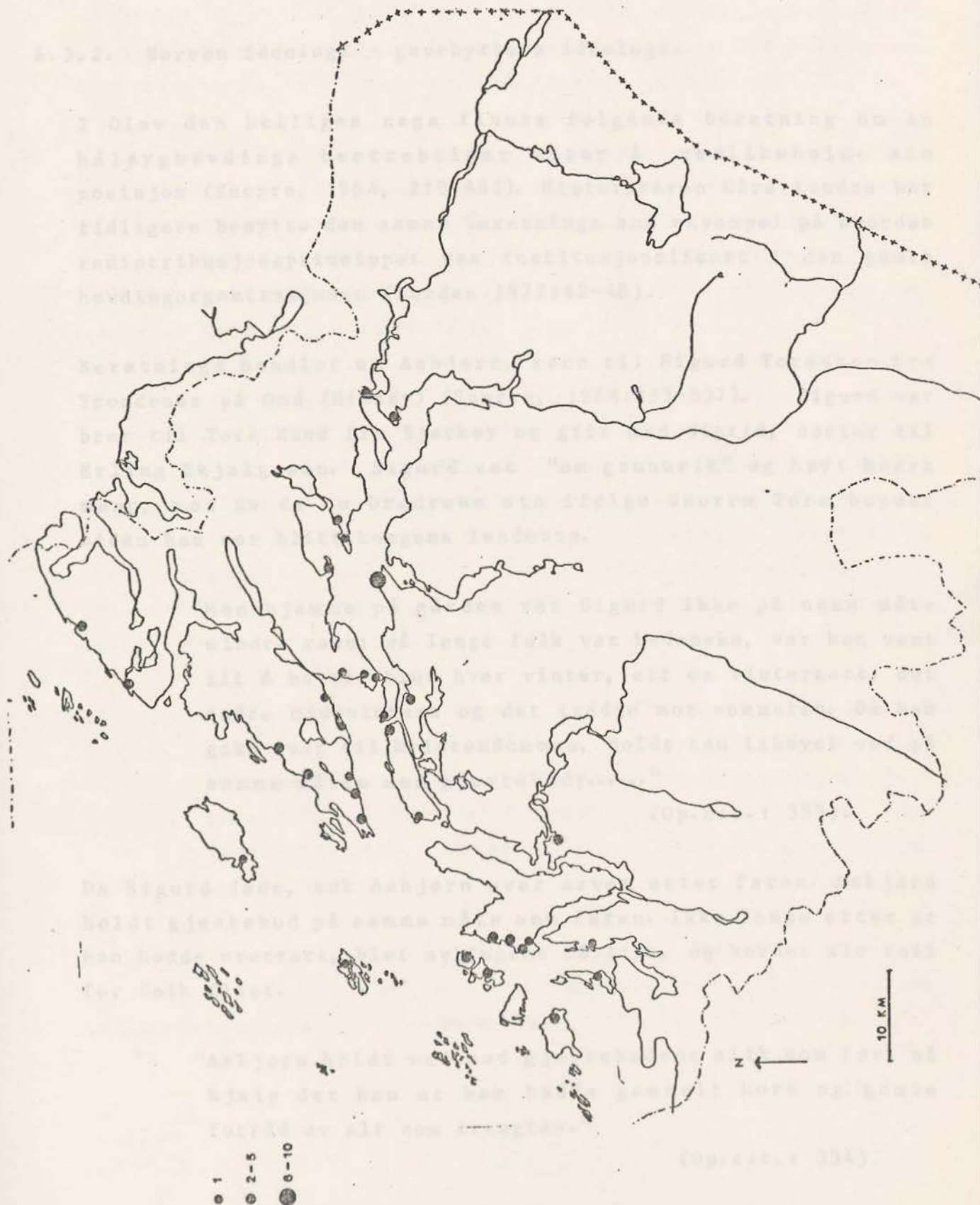

Fig. 31: GÅRDER I SØR-SALTEN MED GRAVER MED
DIAMETER 9 - 14 METER
LENGDE 15 - 19 METER

kontrollen høvdingen utøvde over den øvrige befolkninga. Vi skal i neste avsnitt se nærmere på hvilken type kontroll det kan ha vært tale om.

6.3.2. Norrøn ideologi - gavebyttets ideologi.

I Olav den helliges saga finnes følgende beretning om en håløyghøvdinges bestrebelse etter å vedlikeholde sin posisjon (Snorre, 1964, 210-482). Historikeren Kåre Lunden har tidligere benytta den samme beretninga som eksempel på hvordan redistribusjonsprinsippet var institusjonalisert i den gamle høvdingorganisasjonen (Lunden 1972:42-48).

Beretninga handler om Asbjørn, sønn til Sigurd Toresson fra Trondenes på Omd (Hinnøy) (Snorre, 1964:333-337). Sigurd var bror til Tore Hund fra Bjarkøy og gift med Sigrid, søster til Erling Skjalgsson. Sigurd var "en grunnrik" og høyt hedra mann, men av de to brødrene sto ifølge Snorre Tore høyest siden han var blitt kongens lendmann.

"Men hjemme på gården var Sigurd ikke på noen måte mindre raus; så lenge folk var hedenske, var han vant til å ha tre blot hver vinter, ett om vinternatt, det andre midtvinters og det tredje mot sommeren. Da han gikk over til kristendommen, holdt han likevel ved på samme måten med gjestebud;....."

(Op.cit.: 333).

Da Sigurd døde, tok Asbjørn over arven etter faren. Asbjørn holdt gjestebud på samme måte som faren. Ikke lenge etter at han hadde overtatt, blei avlingene dårlige, og kornet slo feil for folk flest.

"Asbjørn holdt ved med gjestebudene slik som før, nå hjalp det han at han hadde gammelt korn og gamle forråd av alt som trengtes."

(Op.cit.: 334).

Kornet slo imidlertid feil året etter også. Sigrid, mor hans, ville da at de skulle holde opp med gjestebudene, men det ville ikke Asbjørn. Om høsten reiste han rundt til vennene sine for å skaffe korn til veie slik at han kunne holde gjestebud den vinteren også. Da våren kom var det dårlig med såkorn etter to uår, og folk fikk derfor sådd lite.

"Sigrid snakket om at de fikk ha færre huskarer; det ville ikke Asbjørn, han drev på den sommeren også på samme måten. Det så nokså dårlig ut med kornet. Nå kom det også til at det ble fortalt sørfra landet at kong Olav hadde forbudt å føre korn og malt og mel nord i landet sørfra."

(Op.cit.: 334).

Etter dette fulgte ei rekke dramatiske hendelser; Asbjørn seilte sørover til morbroren, Erling Skjalgsson, som ordna det slik at Asbjørn fikk kjøpe korn hos trelle hans. Da han var på nordtur igjen, blei han imidlertid stoppa av Tore Sel fra Karmøy, og måtte seile tomhendt hjem til Trondenes. Han blei derfor ikke i stand til å avholde noe gjestebud den vinteren. Snorre beretter videre:

"Tore ba Asbjørn og mor hans til gjestebud med så mange menn som de ville ta med seg. Asbjørn ville ikke reise, så han satt hjemme. Det viste seg at Tore syntes Asbjørn hadde tatt imot innbydelsen på en lite hedrende måte, og så ga Tore fantord fra seg om reisen til Asbjørn.

.....

Asbjørn var helt ute av seg for denne reisen, og verre ble det da han hørte den var til latter og spott. Han ble hjemme hele vinteren og gikk ikke til noen gjestebud."

(1964. 337).

Asbjørn tok dette nederlaget så tungt at han seilte sørover og tok livet av Tore Sel (Op.cit.: 338).

Før vi går videre er det nødvendig å kommentere bruken av sagaen som kildemateriale for sosiale institusjoner. Det er ei utbredt oppfatning at sagaene i større grad er representative for den perioden de blei nedtegna i enn for den perioden de forteller om. Innafor folkelivsforskning hevdes det at hovedtrekkene i ei handling beholdes, mens skikker og institusjoner forandres i henhold til fortellerens samtid. I de tilfellene der handling og institusjon er knytta sammen, kan imidlertid ikke institusjonene forandre seg uten at handlinga blir uforståelig. Dersom en godtar at tradisjonen i visse tilfeller er integrert i handlinga, må en også godta at institusjonene her kan være representative for sagatida (Odner 1973: 29-30).

Jeg oppfatter beretninga om Asbjørn Selsbane og far hans, Sigurd, som et tilfelle der handling og institusjon er knytta sammen, og samtidig peike på at Snorre sjøl faktisk framhever det hedenske aspektet. Jeg betrakter derfor historia som anvendbar i denne sammenhengen.

Sigurd og Asbjørn omtales ikke som høvdinger. De må imidlertid ha vært sentrale personer, noe bl.a. Sigurds valg av ektefelle gir direkte signaler om. Dessuten peiker Trondenes seg ut reint arkeologisk som en sentralgård gjennom bl.a. forekomsten av tufter etter storbåtนาust.

Vi må derfor gå ut fra at episoden for det første gjenspeiler sentrale verdier i den nord-norske høvdingsamfunnet. For det andre kan vi gjennom beretninga om Sigurd og Asbjørn også få en forståelse for høvdingenes maktgrunnlag.

Blant eskimoene heter det at

"Gifts make slaves as whips make dogs."

(Sahlins 1974: 133).

Ifølge Sahlins er m.a.o. gavebyttets ideologi at sålenge gaven ikke kan gjengjeldes står mottakeren i et gjeldsforhold til giveren.

En tilsvarende ideologi må etter sagaen ha vært operativ i det nord-norske jernaldersamfunnet. Sosial posisjon var derfor i stor grad avhengig av evnen til å yte gjengjeld. Fra det øyeblikket Asbjørn ikke lenger kunne gjengjelde gjestebuda, unnlot han å fare som gjest til andre nettopp for å unngå å komme i et slikt gjeldsforhold. At dette var en utbredt ideologi går også klart fram av kongens forbud mot salg av "korn og malt og mel" til nordlendingene. Gjennom et slikt forbud kunne han på en effektiv måte ramme den lokale ledelsen som tildels, som i Asbjørns tilfelle, var motvillig stemt overfor kongedømmet.

Gavebyttets ideologi førte altså gradvis med seg en stratifiseringsprosess og ei utkrystallisering av en sosial elite. Dette måtte åpenbart favorisere gårder med størst muligheter for overproduksjon. Vi har sett at det arkeologiske materialet klart viser at eliten fantes i områdene som lå best tilrette for kombinasjonsdrifta, og spesielt i de områdene der det i tillegg var gode forhold for korndyrking.

Vi har også vært inne på at forholdene for fehold og korndyrking var best i henholdsvis sone B og C (kap 5). Det postulerte høvdingsetet i Sør-Salten ligger akkurat i skjæringspunktet for disse. Dessuten ligger det i direkte tilknytning til Saltstraumen, som er kjent for sitt rike fiske. Når nettopp dette stedet blei høvdingsete framfor andre lokaliteter med tilsvarende egenskaper, kan imidlertid historiske årsaker være forklaringa; at jernalderens

høvdingseter står i kontinuitet med de rituelle sentraene fra bronsealderen. Vi vet at høvdingene også var religiøse overhoder. Når det arkeologiske materialet tyder på stabilitet i sosiale forhold i Nord-Norge gjennom hele jernalderen, på tross av konkurrerende gavebytte, kan forklaringa nettopp være ei slik kobling mellom verdslig og religiøst lederskap.

Arkeologisk materiale sett i lys av norrøn ideologi gir da mening både til bosettingsmønsteret generelt og til distribusjon av storhauger spesielt.

6.3.3. Grunnlaget for høvdingmakt.

Jeg har antyda at den viktigste kilden til høvdingmakt kan ligge i kontroll over hushold. Hvordan kan så slik kontroll ha vært utøvd over den nordnorske befolkninga?

Hovedtemaet er Asbjørns bestrebelser for å skaffe til veie "korn og malt og mel". Ettersom kongens forbud kunne være så effektivt, må kornprodukter ha hatt sentral betydning. Det synes naturlig å forbinde dette med produksjonen av øl eller mjød, og dermed knytte an til de seremonielt prega drikkelaga som Tacitus betegner som karakteristiske for germanerne (Tacitus, 1968:76-78, Odner 1973:145).

At drikkeritualene, som trolig også omfatta drikkoffer som var intimt knytta til blotinga, hadde ei sentral stilling i det sosiale systemet som vedvarte ut i middelalderen, går også klart fram av lovverket (Granlund 1958:322-323). Ifølge Service er det redistributive senterets oppgave i første rekke å sørge for avvikling av religiøse seremonier (1958:245). Dette kan også ha vært tilfelle i Nord-Norge; vi ser altså en intim forbindelse mellom politisk og religiøst lederskap. Gjennom deltakelse i disse seremoniene fikk befolkninga bekrefta sin status som medlemmer av et sosialt fellesskap.

Service sier videre om senteret at

"In many areas it also provides the mechanism for distributing food in famine periods"

(1958:245-246).

I Nord-Norge var folk sannsynligvis stort sett sjølberga med produkter av fisk og husdyr, mens havet var redninga i krisetider. I et område med så marginale og uforutsigbare forhold for jordbruket, og spesielt for korndyrking, er det imidlertid enkelt å forestille seg betydninga av et senter som kunne fungere som et slags "kornlager", og som følgelig kunne sikre kontinuitet i kornforsyningene og dermed også i det seremonielle livet.

For å være sikra medlemskap i det sosiale fellesskapet, er det sannsynlig at høvdingen kunne stille krav til visse motytelser. I første rekke innebar dette trolig troskap overfor høvdingen og bemanningsplikt på høvdingens langskip.

Ifølge Tacitus var det i germanersamfunnene

"vanlig at hver husholdning frivillig yder høvdingen visse bidrag i form av fe eller korn, og dette blir mottatt som en hedersgave, men er også til hjelp for å dekke de nødvendige behov."

(Tacitus, 1968:72-73).

For å kunne fø alt folket som til eikver tid oppholdt seg på høvdinggården, er det rimelig å tenke seg at slike bidrag var vanlig også i Nord-Norge. En peikepinn om dette får vi i historia om Asbjørn, der det heter at han reiste rundt for å skaffe til veie korn, at "noe fikk han og noe kjøpte han" (Snorre, 1964:334). Det er også sannsynlig at motytelsene kunne omfatte gaver av mer prestisjemessig karakter. Slike ettertrakta produkter, som produkter av huder og pelsver, hvalrosstann, fjær, osv., kan i sin tur ha satt høvdingen i

stand til å inngå i bytterelasjoner med andre stormenn og høvdinger. Slik har høvdingen kunnet sørge for korntilførsler fra områder lenger sør og la fruktene av sine forbindelser også komme den øvrige befolkninga tilgode. Kongens forbud kan også tolkes som et uttrykk for at slike transaksjoner kan ha vært vanlige.

Jeg vil legge vekt på at disse motytelsene trolig var av en annen karakter enn det vi vanligvis forbinder med skattlegging. Høyst sannsynlig dreide det seg om frivillige bidrag hvis hovedformål var å sikre medlemskap i sosialt liv. Høvdingen var dermed i stand til å sørge for kontinuitet i avviklinga av seremonier og ritualer. På samme tid fikk han også hånd om produkter som var høgt skatta lenger sør.

Når det gjelder spørsmålet om i hvilken grad pelsdyrhandelen med samene danna grunnlaget for høvdingmakt, må etter mitt skjønn høvdingstatusen ha vært ei forutsetning for, og ikke et resultat av en slik byttehandel. Svaret må heller søkes i det settet av rettigheter og plikter som prega forholdet mellom høvdingen og befolkninga, og den myndighet høvdingen forvalta som politisk og religiøs leder.

Men når håloyghøvdingene til tross for sin marginale og perifere tilhørighet, som sagaen antyder, kunne hevde seg på et rikspolitisk plan i vikingtida, har nok dette likevel sammenheng med pelshandelen. Forutsetningene for å utnytte denne ressursen var imidlertid den posisjonen og de forbindelsene høvdingene på forhånd hadde erverva seg. Som vi også skal se i neste kapittel, er det lite som taler for at det fantes forutsetninger for omsetting av slike produkter i større skala før i yngre jernalder.

I det foregående blei høvdingmakt og sosial asymmetri forklart som et resultat av intern organisering. Dette er imidlertid ikke ensbetydende med å avskrive pelsverk som en viktig økonomisk faktor i jernalderen; mitt poeng er at pelshandelen heller må sees som et biprodukt av interne økonomisk og sosiale forhold enn som ei hovedforklaring til utkrystalliseringa av en sosial elite. Det fantes trolig heller ikke økonomiske institusjoner som ga rom for noen utstrakt handelsvirksomhet i eldre jernalder.

Siktemålet er her å belyse hvorvidt det arkeologiske materialet gir grunnlag for å trekke slutninger angående utviklinga av økonomiske mønstre i jernalderen.

7.1. Sosial tilstramming.

Den tilsynelatende stabiliteten i det politiske og økonomiske systemet som avspeiles i både tunanleggene og i det arkeologiske materialet forøvrig, har flere ganger vært framheva. Samtidig har jeg, til tross for problemene knytta til de kronologiske sidene ved materialet, argumentert for at de største gravene, både runde og lange, trolig tilhører yngre jernalder (kap. 5.3.2.2 og 5.3.2.3). Dette vil jeg tolke som uttrykk for at systemet likevel ikke var helt stabilt, men at det skjedde ei viss tilstramming av sosiale forhold utover i jernalderen. De skipsforma gravene, som så og si entydig peiker mot yngre jernalder, taler også for at ei slik tilstramming kan ha funnet sted idet aristokratiet gjennom en helt ny og eksklusiv gravtype markerer sin eksklusive posisjon i samfunnet. (J.fr. kap. 5.3.2.2.). I tillegg får en i yngre jernalder og vikingtid en del nye gjenstandsgrupper. For det første gjelder dette funn av skålvekter og vektlodd

Fig. 32: FUNNSTEDER FOR SKÅLVEKTER OG VEKTLLODD.

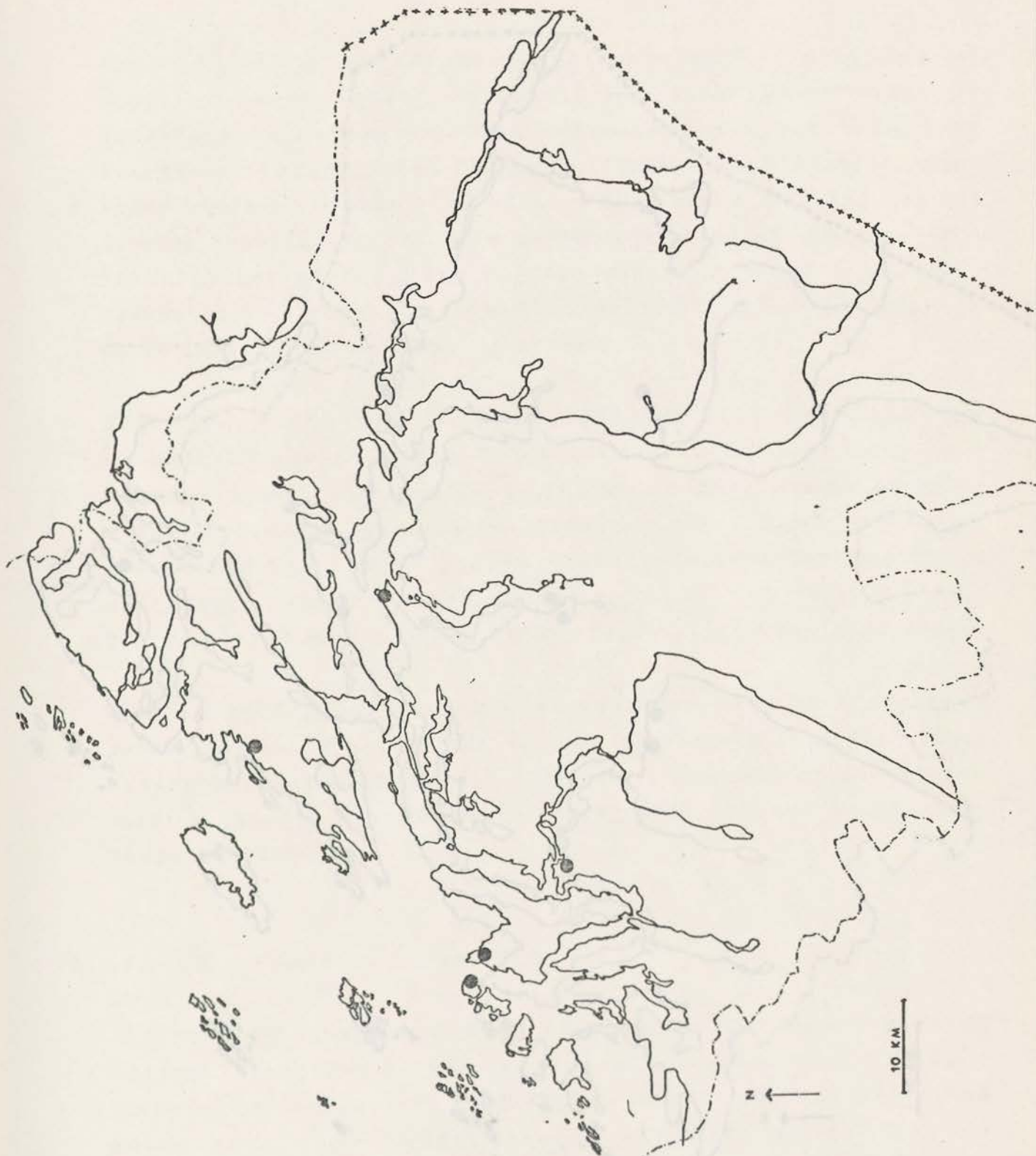
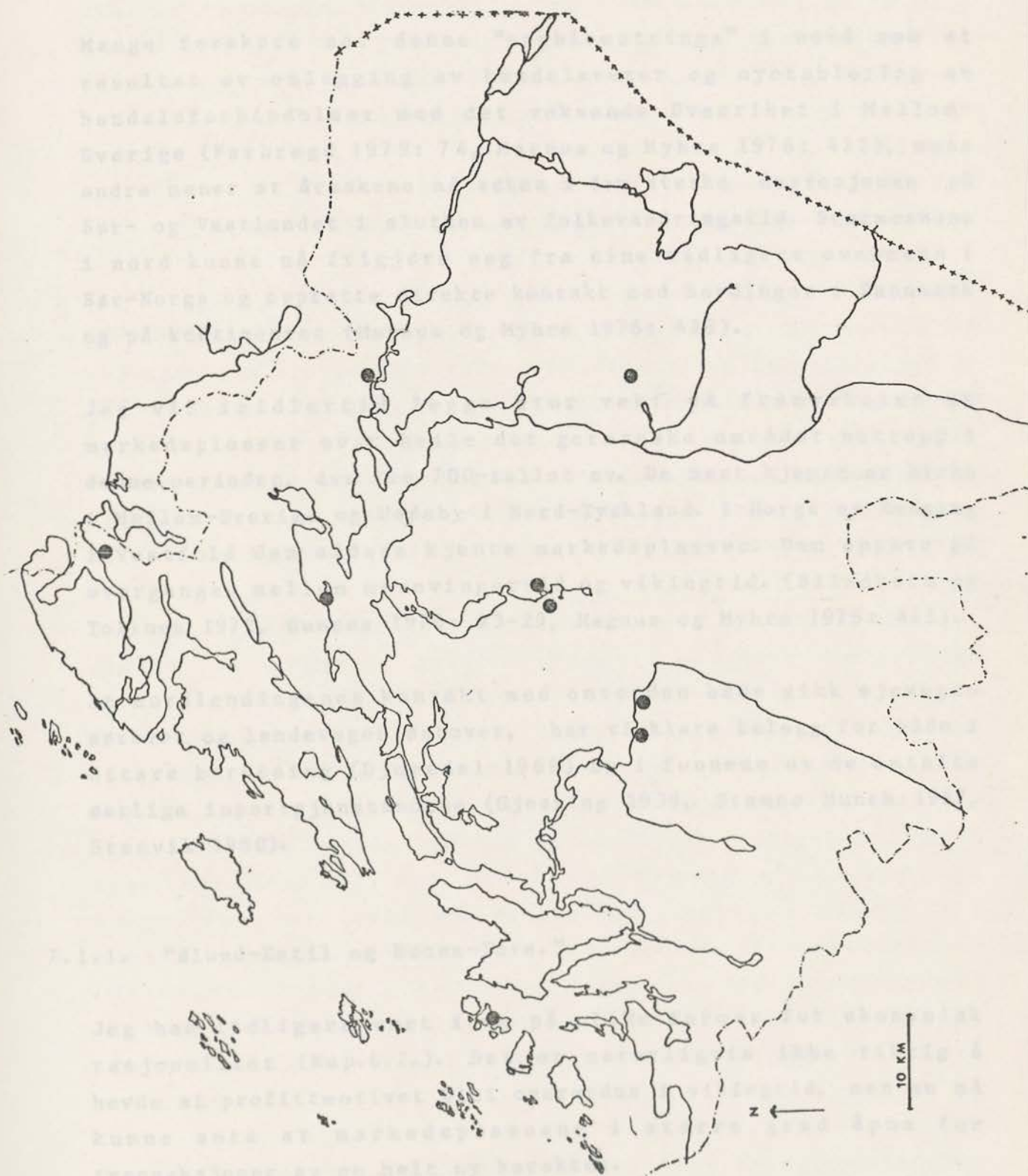

Fig. 32: FUNNSTEDER FOR GJENSTANDER AV ØSTLIG OPPRINNELSE.

til slike (fig. 32), og for det andre funn av gjenstander av østlig opprinnelse (fig. 33). Sammenhengen mellom disse to funnkategoriene er påpeikt i tidligere arbeider (Gjessing 1939, Stenvik 1980).

Mange forskere ser denne "oppblomstringa" i nord som et resultat av omlegging av handelsruter og nyetablering av handelsforbindelser med det voksende Sveariket i Mellom-Sverige (Farbregd 1979: 74, Magnus og Myhre 1976: 422), mens andre mener at årsakene må søkes i den sterke depresjonen på Sør- og Vestlandet i slutten av folkevandringstid. Stormennene i nord kunne nå frigjøre seg fra sine tidligere overmenn i Sør-Norge og opprette direkte kontakt med høvdinger i Danmark og på kontinentet (Magnus og Myhre 1976: 423).

Jeg vil imidlertid legge stor vekt på framveksten av markedsplasser over heile det germanske området nettopp i denne perioden, dvs fra 700-tallet av. De mest kjente er Birka i Mellom-Sverige og Hedeby i Nord-Tyskland. I Norge er Kaupang i Vestfold den eldste kjente markedsplassen. Den oppsto på overgangen mellom merovingertid og vikingtid. (Blindheim og Tollnes 1972, Gunnes 1976: 23-29, Magnus og Myhre 1976: 443).

At nordlendingenes kontakt med omverden både gikk sjøvegen sørover og landevegen østover, har vi klare belegg for både i Ottars beretning (Djupedal 1969) og i funnene av de omtalte østlige importgjenstandene (Gjessing 1939, Stamsø Munch 1967, Stenvik 1980).

7.1.1. "Blund-Ketil og Hønse-Tore."

Jeg har tidligere vært inne på ulike former for økonomisk rasjonalitet (Kap.6.2.). Det er naturligvis ikke riktig å hevde at profittmotivet blei overordna i vikingtid, men en må kunne anta at markedsplassene i større grad åpna for transaksjoner av en helt ny karakter.

Kåre Lunden har tidligere trukket fram ei historie som viser konflikten mellom status- og profittmotivert bytte (1972: 60-61). Historia det refereres til blei nedtegna på 1200-tallet, men hendinga skal ha funnet sted på 900-tallet. Den handler om hvordan høvdingen Blund-Ketil kom i konflikt med Hønse-Tore. Blund-Ketil står som representant for tradisjonelle, statusmotiverte transaksjoner, mens Hønse-Tore dreiv mer profittmotivert handelsvirksomhet. Han

"for mellom herada og handlade om sommaren. Det han kjøpte i det eine hæradet, selde han i det andre."

(Op.cit.: 60).

Denne virksomheta gjorde han etterhvert til en svært velstående mann. Hønse-Tore var imidlertid av ei fattig ætt og hans sosiale status steig derfor ikke i samme takt som formuen. Det må legges til at i tilfeller som dette, der perioden mellom tidspunktet for hendinge og nedtegning er så lang, er det alltid stor fare for at historia har større kildeverdi for den perioden den er nedtegna i.

Jeg tror imidlertid at det arkeologiske materialet i Sør-Salten fra yngre jernalder/vikingtid kan antyde at slike konflikter var reelle; i denne perioden synes det å foregå ei tilstramming av sosiale forhold som kan skyldes ei omlegging eller intensivering av tradisjonelle mønstre for utveksling. Dette kan vidare ha sammenheng med oppkomsten av markeds plasser lenger sør som skapte forutsetninger for ei ny type virksomhet, der profittmotivert kom sterkere i forgrunnen. Historia om Hønse-Tore tyder på at det nye markedssystemet ga rom for økonomisk entreprenørvirksomhet (Barth 1967) som kunne true reproduksjon av det gamle systemet. Det blei derfor lagt vekt på signalisering av tradisjonelle maktforhold gjennom konstruksjon av større gravmonument.

Det faller naturlig å se denne utviklinga i lys av handelen med pelsverk, ei virksomhet som hovedsakelig må ha funnet sted

mellom samer og nordmenn.

7.2. Pelshandelen.

At pelsverk inngikk i transaksjoner mellom samene i Fennoskandinavia og befolkninga i de omkringliggende områdene i vikingtid og middelalder, er dokumentert bl.a. gjennom Ottars beretning (Djupedal 1969) og sagalitteraturen.

Fra arkeologisk hold er det blitt hevda at skinnhandelen nådde et høydepunkt i yngre jernalder og vikingtid (Anderson 1981: 15, Zachariasson 1984: 120).

Det hersker ingen generell enighet om virksomhetas opprinnelse og omfang, men en antar at den har røtter langt tilbake i tid.

Ifølge ei retterbot fra ca. 1115 e.Kr. hadde kongen enerett til oppkjøp av "klovare", dvs. pelsdyr, nord for Trøndelag (Koht 1930-33: 19-20). Også i Egils-Saga, som omhandler hendinger som skal ha funnet sted i slutten av 800-tallet, fortelles det om håløyghøvdinge i Harald Hårfagres tjeneste som foretok finneferder i fjell- og skogsområdene innafor kysten av Hålogaland.

Koht ser dette som et vitnemål om den norske riksmaktas interesse for innlandsområdene "...visselig i arv etter gamal håløygsk hovdingmakt,..." (Op.cit.: 20-21). A.Holmsen mener også at høvdingmakta i Nord-Norge i stor grad bygde på handel med fangstprodukt (1971:78).

Gjessing har imidlertid hevda at fordi nord-norsk ervervsliv til alle tider har vært så sterkt knytta til havet og sjøfangsten, har pelsverk her spilt en mindre rolle i økonomien. Finnskatten blei ifølge Gjessing i første rekke avkrevd sjøsame, og besto derfor vesentlig av sjøfangstprodukter. (1939: 48-49).

I den seinere tid har temaet på ny fanga interesse. I en undersøkelse fra Varanger konkluderer B.Olsen med at virksomheta i nordre Fennoskandinavia/Varangerområdet går tilbake til tida før 300 e.Kr.. Imidlertid synes den å opphøre i tida mellom 300-800 e.Kr. for så å tas opp igjen i vikingtid. Denne kontakten synes ifølge Olsen i hovedsak å være kanalisert via det finsk-karelske området til Novgorod, og kontakt med skandinavisk/norsk område synes i liten grad å gjøre seg gjeldende. (1984:215-219, 221-222).

Når det gjelder det skandinavisk/norske området mener K.Odner at forbindelsen blei etablert som et ledd i hierarkiseringsprosesser som fant sted i det norrøne samfunnet i folkevandringstid, der samer blei knytta til høvdingene som spesialister på pelsdyrjakt (1983: 117). Odners syn er altså i hovedtrekk i overensstemmelse med det synet som tidligere er framsatt av bl.a. Koht og Holmsen, sjøl om det må presiseres at synet på virksomhetas karakter er noe forskjellig.

I det arkeologiske materialet fra undersøkelsesområdet finnes få eller ingen direkte vitnesbyrd om pelshandelen i den tidligste del av jernalderen. Først i yngre jernalder indikerer funn av gjenstander fra områder lenger øst at slike aktiviteter fant sted (Gjessing 1939, Stenvik 1980).

Athole Andersen, som har drøfta problemer i forbindelse med pelshandelen i de nord-svenske innlandsområdene, ser fra skandinavisk hold en stadig stigende interesse for disse områdene i løpet av det første årtusen e.Kr. (1981: 7). Interessen manifesterer seg i det arkeologiske materialet i form av ei gradvis spredning av funn av nordisk opprinnelse til områdene rundt de nordlige vann- og elvesystemene i Norrland (Op.cit.: 7). I vikingtid har denne nordiske ekspansjonen nådd så langt nord som til Arjeplog, omtrent på samme breddegrad som undersøkelsesområdet (Lundholm 1970).

I funnene fra Arjeplog inngår bl.a. flere eksemplarer av en spesiell type kleberause med ornamentert skaft som også er

representert i Nord-Norge, bl.a. i funnene fra Eiterjord og Vestvatn (Lundholm 1970: 238-239, Stamsø Munch 1967: 112-113). Både Anderson (1981: 7), og både Lundholm (1970: 242) og Odner (1983: 111-112) ser denne bosettinga som uttrykk for ei befolkning som har drevet jakt på og omsetning av pelsdyr.

Utviklinga av disse aktivitetene kan imidlertid ikke studeres som et isolert fenomen, men må ses i nær sammenheng med forholdet mellom de to befolkningsgruppene. Neste skritt er derfor å belyse forholdet mellom den samiske og norrøne befolkninga på grunnlag av det eksisterende arkeologiske materialet. Ei slik tilnærming vil forhåpentligvis gi et klarere bilde av den rollen pelshandelen spilte for høvdingenes maktgrunnlag i de ulike periodene av jernalderen.

7.3. Forholdet nordmenn - samer.

Det har i 1980-åra vært en livlig debatt omkring spørsmålet om den samiske befolkningas opprinnelse. Knut Odners avhandling "Finner og terfinner" (1983) har vært et sentralt innslag. I korte trekk går Odners hypotese ut på at samisk etnisitet oppsto i en differensierings- og spesialiseringsprosess i området rundt Finskebukta omkring Kr.f., og blei i århundrene etter gradvis adoptert av fangstfolk over store områder i samhandling med finske handelsmenn og germanske høvdinge. I følge Odner blei samene knytta til de norrøne høvdingene som jakt- og fangstspesialister; de var likeverdige partnere i transaksjoner som i første rekke bar preg av samarbeid (1983: 27 og 117).

Pansamisk solidaritet blei ifølge Odner ikke etablert over hele Nordkalottområdet før på 15-1600-tallet. Dette relaterer Odner til en religiøs og etnisk konsolideringsprosess under press av framrykkende nasjonalstater som ønsket samisk integrasjon (1983: 63). Hypotesen er imøtegått fra flere hold, bl.a. Bjørnar Olsen, som mener at denne konsolideringsprosessen har foregått langt tidligere enn hva

Odner antar (I trykken).

I likhet med flertallet av forskere som i dag befatter seg med etnisitet, legger Odner Fredrik Barths transaksjonelle modell for sosial samhandling til grunn (1983: 5). Organisering på etnisk grunnlag skjer ifølge Barth som et resultat av samhandling mellom grupper, der kategorisering enten skjer på bakgrunn av åpenbare signaler eller tegn, eller grunnleggende verdi-orienteringer (1969: 14). Intensiteten i signalene, eller symbolene, vil ofte variere med karakteren av samhandling; jo mer stresset en situasjon mellom aktører er, jo større bruk kan en vente av symboler (Odner 1983: 5-11).

Hensikten er ikke her å bidra i debatten om etableringa av samisk etnisitet. Det jeg først og fremst vil kommentere, er Odners syn på forholdet mellom den samiske befolkninga og de norrøne høvdingene.

Det er nemlig i løpet av de siste par år framskaffet arkeologisk materiale som gir grunnlag for å imøtegå Odners hypotese om et forhold som i sterk grad bar preg av samarbeid.

7.3.1. Samisk materiale.

7.3.1.1. Begravelser i steinur.

Sentralt i Odners hypotese er antakelsen om at samisk gravskikk i vikingtid og tidlig middelalder var heterogen.

Først opp mot 1500-tallet synes en felles samisk gravform med skjelettbegravelser i never eller pulk i skog, fjell eller ur å ha blitt alminnelig.

"Urgraver er enkle graver i steinurer, i små nisjer mellom steiner eller under små utspring på store steiner. Mange har kantstilte hellere, slik at det på denne måten dannes et rom. Likene kan være nedlagt i pulk eller innsydd i never. Det er ikke markerte

forskjeller verken med hensyn til kjønn eller sosial status."

(Odner 1983: 60-61.)

Øst-Finnmark regnes gjerne som det klassiske området for denne typen graver, som også går under betegnelsen Varanger- eller Mortensnesgraver (Reymert 1980: 78, Simonsen 1982: 565). Gravene dateres til perioden kr.f. - 1700 e.Kr. (Kleppe 1977: 32 og 37).

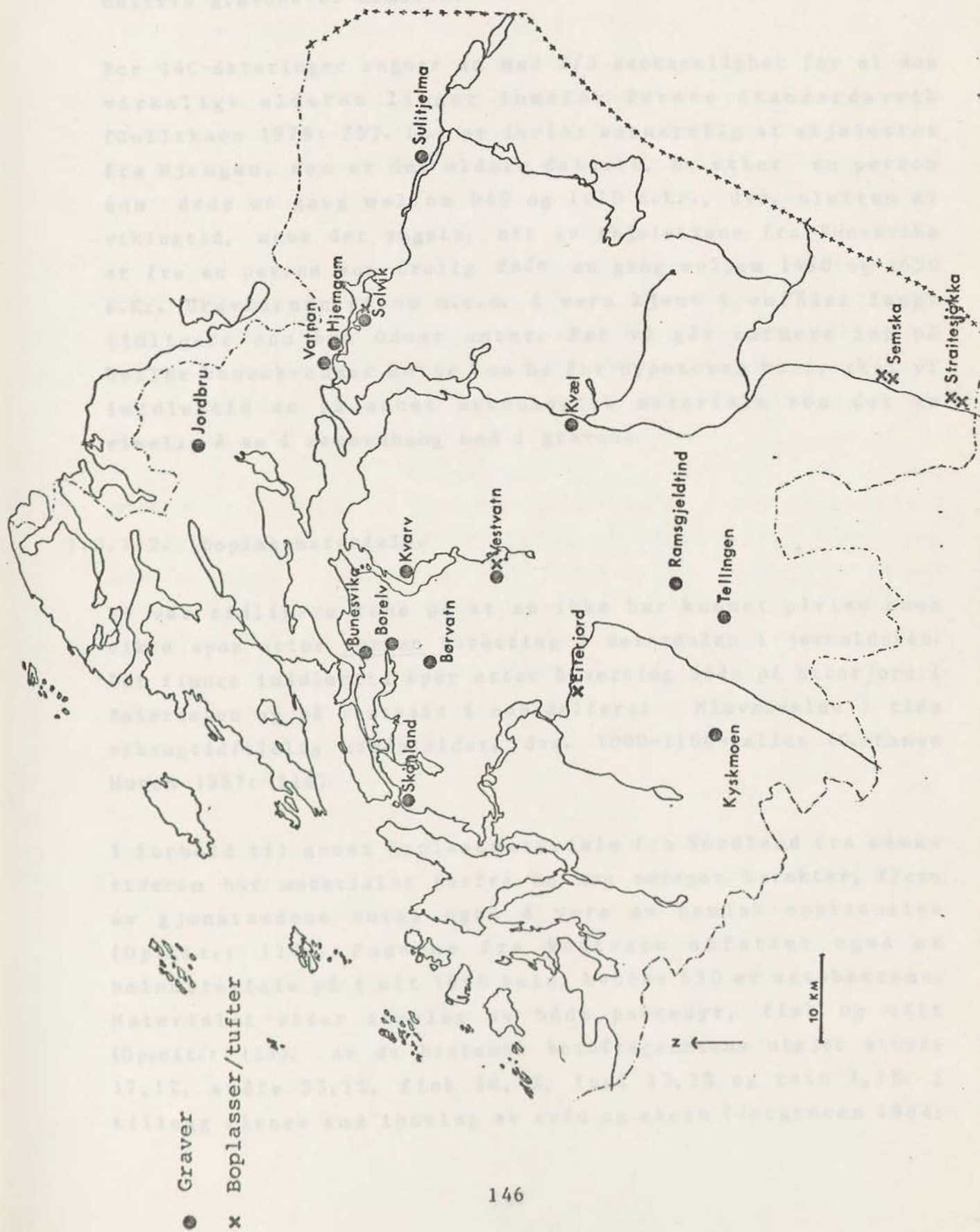
Først mot slutten av middelalderen skal gravformen ifølge Odner ha blitt kjent i de øvrige delene av Nord-Norge. Odner ser dette som et uttrykk for at samer tidligere ikke fant det viktig å signalisere kontrast mellom seg selv og den norrøne befolkninga. Dette tolkes som ei styrking av antakelsen om samarbeid mellom gruppene (1983: 62).

I undersøkelsesområdet er det kjent ei rekke graver i steinur (fig. 34). I forbindelse med avhandlingsarbeidet er det utført 14C-dateringer på skjelettmateriale fra 5 av gravene (tab. 10). Dateringene er utført ved Laboratoriet for radiologisk datering ved NTH, Trondheim.

Tabell 10: 14C-dateringer av skjelettmateriale.

FUNNSTED	LAB.REF.	14C-ALDER BP.	KALIBRERT	
			ALDER	LITTERATUR
			(MASCA)	
Sulitjelma	T.5141	860±90	AD 1120±100	Simonsen 1958:14
Vatnan	T.5142	820±60	AD 1145±75	Simonsen 1958:14
Hjemgam	T.5143	970±60	AD 1005±65	Simonsen 1958:14
Bunesvika	T.5243	450±60	AD 1420±30	Nicolaissen 1885:6
Bunesvika	T.5244	290±70	AD 1555±95	Nicolaissen 1885:6

Fig. 34: BEGRAVELSER I STEINUR.
 BOPLASSER/TUFTEGRUPPER FRA VIKINGTID/TIDLIG MIDDEL-
 ALDER.

Gravskikken har vært kjent i samiske områder helt fram til våre dager og er utførlig omtalt av Ernst Manker (1961: 54,67, 180). Sett i lys av den generelle konteksten for denne gravformen finner jeg liten grunn til å tvile på at også de daterte gravene er samiske.

For 14C-dateringer regner en med 2/3 sannsynlighet for at den virkelige alderen ligger innafor første standardavvik (Gulliksen 1979: 75). Det er derfor sannsynlig at skjelettet fra Hjemgam, som er det eldste daterte, er etter en person som døde en gang mellom 940 og 1070 e.Kr., dvs. slutten av vikingtid, mens det yngste, ett av skjelettene fra Bunesvika er fra en person som trolig døde en gang mellom 1460 og 1650 e.Kr. Gravformen synes m.a.o. å være kjent i området langt tidligere enn hva Odner antar. Før vi går nærmere inn på hvilke konsekvenser dette kan ha for hypotesen hans, skal vi imidlertid se på annet arkeologisk materiale som det er rimelig å se i sammenheng med i gravene.

7.3.1.2. Boplassmateriale.

Vi var tidligere inne på at en ikke har kunnet påvise noen sikre spor etter norrøn bosetting i Beiardalen i jernalderen. Det finnes imidlertid spor etter bosetting både på Eiterjord i Beiardalen og på Vestvatn i nabodalforet Misværdalen i tida vikingtid/tidlig middelalder, dvs. 1000-1100-tallet (G.Stamsø Munch 1967: 118).

I forhold til annet boplassmateriale fra Nordland fra samme tidsrom har materialet herfra en noe særegen karakter; flere av gjenstandene antas også å være av samisk opprinnelse (Op.cit.: 114). Funnene fra Vestvatn omfatter også et beinmateriale på i alt 1840 bein, hvorav 650 er artsbestemt. Materialet viser innslag av både pattedyr, fisk og vilt (Op.cit.: 115). Av de bestemte beinfragmentene utgjør storfe 17,1%, småfe 33,1%, fisk 28,4%, fugl 13,2% og rein 7,1%. I tillegg finnes små innslag av svin og ekorn (Jørgensen 1984:

168). Det finnes ikke bevarte bein fra ferskvannsfisk; de representerte artene er torsk, sei, hyse og sild (Munch 1967: 115). Forfatteren konkluderer med at begge gårdsanleggene har hatt "norsk bosetting med tydelig samisk infiltrasjon." (Op.cit.: 117). Det blir i denne sammenhengen lagt særlig stor vekt på beinmaterialets karakter (s. 117).

Samme materialet finner Knut Odner det rimelig å anta indikerer ei samisk bosetting, idet hele det arkeologiske bildet synes å reflektere måten han antar ei samisk mobil produksjonsform blei praktisert i tidlig middelalder (1983: 68).

Jeg slutter meg her til Odner. Fravær av fornminner i området som sikkert kan tilskrives den norrøne befolkninga, forekomsten av samegraver som kan være fra samme tid samt gjenstandsmaterialet fra boplassene må være tungtveiende argumenter.

En har ikke påvist sikre spor etter boplasser av tilsvarende karakter andre steder i undersøkelsesområdet. Fra Vatnbygda, som er navnet på områdene omkring Øvrevatn og Nedrevatn øst for Finneid i Fauske kommune, stammer imidlertid noen lausfunn fra vikingtid og middelalder. I utmarka ved gården Solvik er det bl.a. funnet flere kljåstein av kleber, skår av klebergryte samt ei hel kleberskål. Ingenting er bevart, men Simonsen antar at funnene stammer fra en middelalderboplass (1958: 13, nr. 55).

Det er ikke urimelig å se funnstedet i forbindelse med de tidligere omtalte urgravene. Kanskje er vi her på sporet av boplasser av samme karakter som Eiterjord og Vestvatn. Dersom dette er tilfelle, er vi vitne til ei fast samisk bosetting i slutten av vikingtid - tidlig middelalder med en særegen materiell kultur som klart skilte seg ut fra det norrøne nabofolket.

7.3.1.3. Rekkebranngraver, "stallotuft" og fangstanlegg.

Den svenske etnologen Rolf Kjellstrøm har i samarbeid med arkeologer i seinere år foretatt undersøkelser av det som går under betegnelsen "stallotuft", en særegen tufttype både når det gjelder beliggenhet og fysisk utforming. Karakteristiske trekk er at de består av mellom 1 og 8 tufter som vanligvis ligger på rekke etter hverandre og ofte nær hverandre. Tuftene ligger ofte i spesielt reinrike distrikter, og nærhet til fangstgravsystemer forekommer altfor hyppig til at det kan dreie seg om tilfeldigheter. (Kjellstrøm 1983: 219-222). De fleste av de undersøkte tuftene er 14C-daterte til rundt år 1000 e.Kr. (Op.cit.: 228), noe som også bekreftes gjennom funn av gjenstander fra vikingtid (s. 229). Kjellstrøm tolker tuftene som spor etter sesongopphold for norrøn befolkning fra kystområdene i Nordland (s. 231).

Ved Semska og Straitesjokka på Saltfjellet er det registrert 4 tilsvarende tuftegrupper (fig. 34). Disse er ikke undersøkt, så noen sikker datering kan derfor ikke presenteres. Likheta med Kjellstrøms tufter er imidlertid så påfallende at det er nærliggende å anta samtidighet (Storli, i trykken).

Organiseringa av tuftene har mange fellestrekk med et annet fenomen som går under betegnelsen rekkebranngraver, eller Assebaktegraver, en gravtype hvis kjente utbredelse hittil har vært begrensa til Finnmarksvidda (Odner 1983, Reymert 1980, Simonsen 1979). Alle de undersøkte gravene av denne typen er 14C-daterte til vikingtid/tidlig middelalder, nærmere bestemt perioden 900-1200 e.Kr. (Simonsen 1979: 11, 18, 20).

Det er imidlertid muligheter for at samme gravtypen er registrert to plasser i Nord-Finland; det ene feltet ligger ved Juikentta eller Inari, og det andre ved Nellimø ved Enaresjøens østre bredd (Odner 1983: 63). I tillegg skal slike være både registrert og undersøkt ved Racktrask i nærheten av Arjeplog (Simonsen, pers. medd.).

Jeg deler ikke Kjellstrøms oppfatning av tuftene som spor etter norrøn befolkning. Samtidighet, fysiske likhetstrekk og i grove trekk felles geografisk distribusjon for tufter og graver gjør at jeg tvert imot her velger å se disse to funnkategoriene i sammenheng med hverandre. Den hyppige forekomsten av begge i nær tilknytning til fallgravsystemer (Kjellstrøm 1983: 222, Simonsen 1979: 12-32, Simonsen et. al. 1982: 36-37, 99-106) støtter ei slik kobling.

I denne forbindelsen vil jeg vise til undersøkelser i Varanger, Finnmark, der rekkeorganisering av hus har vært satt i forbindelse med sosiale forhold (B.Olsen 1984: 104-106. Johansen Kleppe 1974: 70). Undersøkelsene bygger på Levi - Strauss påstand om at

.... "there is an obvious relationship between the social structure and the spatial structure of settlements, villages and camps."

(1979: 277-323).

Arrangeringa av husene på ei rekke tolkes følgelig som uttrykk for signalisering av egalitære forhold og fravær av sentralisert ledelse (Olsen 1984: 106).

Intensivert symbolproduksjon, bl.a. med den strenge organiseringa av boplassene, oppfattes som uttrykk for sosialt stress og en reaksjon på oppløsende tendenser i samfunnet som truer sosial reproduksjon (Op.cit.: 1984: 211).

7.3.2. Sosialt "stress" i det samiske samfunnet og mellom nordmenn og samer.

Det bildet vi etterhvert kan danne oss, stemmer således ikke med det bildet Odner tegner av forholdet mellom de norrøne høvdingene og den samiske befolkninga.

Det kan riktignok, som Odner hevder se ut som om samene praktiserte en heterogen gravskikk. Odners hypotese forutsetter imidlertid at de ulike gravtypene bare viser "lokal" utbredelse. Dette er ikke tilfelle; både urgravene og rekkebranngravene ser ut til å finnes samtidig over hele det samiske området.

Begravelsene i steinur i Sør-Salten kan da oppfattes som ei klar kontrastering vis a vis den norrøne befolkninga. Samtidig kan en også se at gjenstandsmaterialet fra Eiterjord og Beiarn indikerer tilknytning til samisk materiell kultur.

Med dette synes den samiske befolkninga å signalisere nettopp kontrast til den norrøne befolkninga, og ikke solidaritet, slik som Odner hevder.

Til tross for problemene som er knytta til datering av fallgravsystemene, vil jeg hevde at den nære forbindelsen som ofte forekommer mellom fallgraver, rekkebranngraver og tufter indikerer samtidighet.

Sett under ett synes dermed det arkeologiske materialet i yngre jernalder/vikingtid for det første å antyde økt stress internt i begge befolkningene. Hos den norrøne befolkninga kommer dette i første rekke til uttrykk gjennom bygging av større gravminner kombinert med introduksjon av en helt ny gravtype. I det samiske materialet ser en ei sterkere signalisering av egalitære verdier. Analogt med tolkninga av materialet fra Varanger skulle dette støtte ei hypotese om sosial uro.

For det andre tyder økt samisk symbolbruk overfor den norrøne befolkninga på et noe anstrengt forhold mellom de to gruppene.

Jeg har tidligere vært inne på den så og si totale mangelen på spor etter samisk bosetting i Sør-Salten før vikingtid. Jeg har også antyda at mulige årsaker til at denne mangelen kan skyldes manglende "leseevne" overfor samisk materiale og

perifer beliggenhet i forhold til "interessante" områder. Det er derfor ingenting i materialet som verken kan bekrefte eller avkrefte hypotesen om at samene virkelig var tilstede og at de samarbeidet med de norrøne høvdingene. Foreløpig antar jeg at dette kan ha vært tilfelle i eldre jernalder, og at Odner har rett når han hevder at forholdet var av en slik art at samene ikke har følt behov for å markere kontrast gjennom materiell symbolproduksjon.

Det ser imidlertid ut som om kontakten mellom den norrøne og den samiske befolkninga endra karakter i løpet av siste halvdel av jernalderen. Det faller naturlig å se endringa i lys av framveksten av markeds plasser i Syd-Skandinavia i overgangen merovingertid/vikingtid. Økt markedsintegrasjon skapte vilkår for økt profittorientert handelsvirksomhet og dermed også for ei intensivering av pelshandelen.

I begge samfunn ser det ut til at dette satte igang prosesser som både kunne true reproduksjonen av det sosiale systemet, og som brøt med tidligere mønstre for samhandling.

7.4. Sammenfatning.

Jeg har forsøkt å diskutere hvilken betydning pelshandelen hadde i de forskjellige delene av jernalderen. Utgangspunktet var hovedsakelig Odners hypotese om et samarbeidsforhold mellom de norrøne høvdingene og samene. På grunn av forholdets symbiotiske karakter skal samene ifølge Odner ikke ha funnet det nødvendig å markere kontrast overfor nordmennene.

Når det gjelder eldre jernalder er det foreløpig ingenting i det arkeologiske materialet som taler mot at så var tilfelle.

Datering av samisk skjelettmateriale samt nye funn av både tufter og graver indikerer at samhandlinga mellom de to befolkningsgruppene endra karakter i løpet av yngre jernalder. Vikingtidsfunn av nordisk karakter ved Arjeplog kombinert med

etableringa av samiske "gårdsanlegg" i utkanten av norrønt område, kan tyde på økt press på samisk område.

Det samiske materialet kan videre oppfattes som uttrykk både for ei viss indre uro og for økte motsetninger mellom den samiske og den norrøne befolkninga. Samtidig gir det norrøne materialet inntrykk av en prosess med ytterligere sosial stratifisering..

Jeg har funnet det naturlig å se denne utviklinga i forbindelse med framveksten av markeds plasser og økt markedsintegrering lenger sør i Skandinavia og på kontinentet i overgangen merovingertid/vikingtid. For Nord-Norges vedkommende åpna dette for en ny type virksomhet med økt pelsdyrbeskatning.

Mot en slik bakgrunn synes håløyghøvdingenes posisjon i rikssamlingsfasen samt sagaens beretninger om finneferder og finneskatt å gi mening.

Hovedproblemstillingene i denne avhandlingen har for det første vært å identifisere høvdingdømmer i Nord-Norge i jernalderen, og deretter undersøke grunnlaget for høvdingmakt.

Redistribusjon er et kjennetegn ved høvdingdømmer. Symptomatisk for høvdingdømmer, eller redistributive økonomier, er ifølge Service tilstedeværelsen av et sentrum samt et sosialt hierarki der eliten er tilknyttet sentret (1962). Det blei derfor tatt utgangspunkt i de ringforma tunanleggene som mange arkeologer har satt i forbindelse med sentrumsfunksjoner (Lund 1965, Johansen og Søbstad 1978, Wik 1983, 1984 og in press). Videre blei ulikhet i gravstørrelse sett som uttrykk for sosial differensiering.

Ved hjelp av distribusjonskart blei det så påvist en klar sammenheng mellom tunanlegg og storhauger, noe som blei sett på som ei ytterligere styrking av hypotesen om at tunanleggene har tilknytning til høvdingsentra.

På grunnlag av distribusjon av tunanlegg og distribusjon og konsentrasjon av store graver, blei det skissert ei rekke mulige territorielle enheter i Nordland og Sør- og- Midt-Troms. (Fig. 6.) Ved igjen å sammenholde disse med et forslag til rekonstruksjon av skipreider i middelalderen, blei muligheta antyda for at leidangen, i motsetning til hva som tidligere har vært hevda, mer eller mindre direkte bygde på administrativ inndeling i jernalderen.

Både historikere og arkeologer har tidligere sett handel med fangstprodukt som den viktigste kilden til høvdingmakt. Historikeren Andreas Holmsen er kanskje den som klarest har formulert dette synet. Med utgangspunkt i gårdsnavnmateriale finner han at dette i Nord-Norge i langt mindre grad enn bl.a. på Vestlandet indikerer sentralgårder og høvdingseter.

Dette oppfatter han som et uttrykk for at

"høvdingmakten her oppe mye mer bygde på handel med fangstprodukter enn på herredømme over jord."

(1971:78.)

På makronivå er imidlertid jernaldersentraenes tilknytninga til de beste jordbruksdistriktene slående. Et annet slående trekk er at de samme områdene synes å ha den største befolkningskonsentrasjonen.

Jeg gikk deretter videre ved å foreta en detaljstudie av arkeologisk materiale fra Sør-Salten, som det syntes å være grunnlag for å betrakte som en territoriell enhet i jernalderen.

I motsetning til for de fleste enhetene kan en imidlertid ikke via det arkeologiske materialet påvise noe klart sentrum. Materialet synes her heller å peike i retning av eksistensen av et bredt aristokrati. Til tross for at området ikke på noen måte peiker seg ut når det gjelder fornminnebestand, blei det på grunnlag av beretninga om Raud den ramme i Olav Trygvasons saga og lokal fortellertradisjon etablert et vikingtidssentrum på Knaplundøya ved Saltstraumen. Jeg så samtidig bort fra mulighetene for flere samtidige sentra i området. Mulighetene blei imidlertid holdt åpne for at det hadde skjedd ei politisk reorganisering og at sentret, som bl.a. H.E. Lund har antyda (1965), tidligere har ligget ved Bodøgård.

Gjennom en generell bosettingsarkeologisk undersøkelse fant jeg videre å kunne støtte O.S. Johansens hypotese om stor tetthet av gårder allerede i eldre jernalder (1982 b).

I de seinere år har det fra arkeologisk hold vært hevda at jernaldersamfunnet var organisert etter redistribusjonsprinsippet, med høvdingen og høvdinggården som

sentrum. Hovedprinsippet for en redistributiv økonomi er ifølge Service gjensidig avhengighet mellom enhetene, ofte som et resultat av økonomisk spesialisering (1962:132). Mens en på den ene sida har argumentert for at samfunnet var prega av redistribusjon, har en på den andre sida understreka sjølbergingsaspektet ved økonomien, basert på kombinasjonen fiske, jakt/fangst og jordbruk. Det syntes m.a.o. å være en motsigelse i beskrivelsen av det nordnorske jernaldersamfunnet.

I motsetning til for Vestlandet synes ikke det arkeologiske materialet fra Nord-Norge i særlig grad å avspeile økonomisk spesialisering - verken regionalt eller "yrkesmessig". Alle lokalitetene synes strategisk plassert i forhold til kombinasjonsøkonomien. En har heller ikke funnet spor av jernutvinning og vet derfor foreløpig ingenting verken om dens mulige omfang eller organisering. Når det gjelder utnyttinga av høyfjellsområdene har en ikke noen direkte indikasjoner for yngre jernalder/vikingtid.

Knut Odner har satt fram ei hypotese om at samer blei tilknytta de nordnorske høvdingene som spesialister på pelsdyrjakt, men noen samisk befolkning eller organisert pelsdyrjakt ser ikke ut til å materialisere seg før i vikingtid. Heller ikke distribusjon av storhauger i Sør-Salten ser ut til å gi ensidig støtte til hypotesen om at slik handelsvirksomhet i utgangspunktet kan ha hatt noen integrerende effekt.

Dersom det ikke var handelsvirksomhet eller andre former for økonomisk spesialisering som danna grunnlaget for redistribusjon, hvilke andre faktorer kan ha virket integrerende på det nord-norske høvdingsamfunnet? Ifølge Sahlins ligger enhver politisk organisasjons suksess i evnen til å øve kontroll over husholdsøkonomier (1963:300). Hvordan kunne slik kontroll utøves i vårt tilfelle?

Undersøkelsen fra Sør-Salten viser at en på lokaliteter med flest graver også finner de største gravene (fig. 15, 26).

Ifølge Odner var evnen til å produsere et overskudd av sentral betydning (1983:85,116), nettopp for å kunne "leve ut" germansk kulturell form, en form som ifølge Odner bl.a. besto av prestisjegivende gavebytte (1973:141).

For å vurdere vilkårene for ressursutnyttelse blei området delt inn i forskjellige naturgeografiske soner. Det viste seg at størstedelen av gravmaterialet finnes i de områdene der vilkårene for kombinasjonsøkonomien er best. Videre er storhauger hovedsaklig konsentrert langs begge sidene av Salt- og Skjerstadvfjorden, dvs. deler av sone B og sone C. Nettopp her finner vi ifølge Fjærvoll også de mest stabile forholdene for korndyrking i Nord-Norge.

Forklaringa på at høvdingsentraene ligger i de beste jordbruksområdene har jeg søkt i beretninga om Asbjørn Selsbane i Olav den Helliges saga. I beretninga kommer for det første betydninga av generøsitetssprinsippet, eller gavebyttets ideologi, klart fram. For det andre synes legitimering av høvdingmakt å ha skjedd nettopp gjennom gjestebud.

"The economic relation of giver - receiver", skriver Sahlins, "is the political relation of leader - follower. This is the working principle. More exactly, it is the operative ideology."

(1974:133.)

Hvilke utslag ga denne ideologien seg i Nord-Norge? Vi kan si det slik at giveren, i dette tilfelle høvdingen, ga deltakelse i sosialt og rituelt liv. Til gjengjeld hadde han krav på motytelser. Disse motytelsene, som i første rekke trolig omfatta troskap, besto sannsynligvis også av forskjellige former for gaver, bl. a. gjenstander av prestisjemessig art, som satte høvdingen i stand til å inngå i transaksjonell samhandling med andre høvdingar. Sagaberetninga om kongens forbud mot salg av korn, malt og mel kan indikere at slike

produkter til en viss grad inngikk i disse transaksjonene. På denne måten tilfløt godene resten av befolkninga samtidig som høvdingen også kunne sørge for kontinuitet i seremonielt liv.

Forutsetningene for den nord-norske høvdingmakta synes derfor i motsetning til Holmsens påstand nettopp å være knapphet på jord, idet kulturell form slik den blei praktisert av håløygene i stor grad ser ut til å ha favorisert gårder med god dyrkingsjord og gunstige vilkår for korndyrking i tillegg til lett adkomst til havet. Istedet for å betrakte lokaliteter med flest gravhauger som et uttrykk for "letteste utveis prinsipp" med tanke på sjølbergning, slik Bertelsen har gjort (1983:27,31), synes derfor ei rimeligere forklaring å være at nettopp på disse lokalitetene kunne det største overskuddet produseres.

Det er videre mi oppfatning at høvdingmakta var ei forutsetning for, og ikke et resultat av handelen med pelsverk, slik vi gjennom sagaen og annet tidlig historisk materiale får inntrykk av. Dette synet mener jeg også at det arkeologiske materialet kan gi belegg for. I vikingtid/tidlig middelalder skjer ei oppblomstring av det samiske materialet gjennom forskjellige gravtyper, tuftegrupper og boplassfunn innafor tradisjonelle samiske områder. Både Assebaktegravene og "stallotuftene", som begge dateres til vikingtid, er i påfallende mange tilfeller registrert i nær tilknytning til fangstanlegg for villrein.

I det norrøne samfunnet synes videre gravmaterialet i yngre jernalder å uttrykke sosialt "stress" i form av større gravhauger og en helt ny gravtype, nemlig de skipsforma haugene.

Bortsett fra lokalitetene Eiterjord og Vestvatn fra tidlig middelalder (Munch 1967), har samene så å si vært "usynlige" i det arkeologiske materialet fra Nordland fram til 1500-tallet. Knut Odner tolker dette som et uttrykk for et symbiotisk samarbeidsforhold mellom samene og de norrøne høvdingene der

samene ikke fant det nødvendig å signalisere kontrast.

Jeg oppfatter imidlertid det foreliggende materialet fra vikingtid i Sør-Salten som et uttrykk for ei tilspissing både innad i begge befolkningsgruppene og mellom dem, altså flere hundre år før Odner antar. Dette har jeg satt i forbindelse med framveksten av markeds plasser i Sør-Skandinavia og på kontinentet. Disse førte til økt markedsintegrering som ikke bare medførte ei intensivering av pelshandelen, men som i stor grad også danna visse forutsetninger for den.

Denne virksomheta la grunnlag for en ny type økonomisk adferd, nemlig mer profittorientert handel, som sto i konflikt med tradisjonelle, statusmotiverte transaksjoner, og som undergrov det tidligere symbiotiske forholdet mellom befolkningsgruppene. Det arkeologiske materialet kan videre tyde på at denne nye virksomheta trua reproduksjonen av sosialt system både innafor det norrøne og det samiske samfunnet. Denne konklusjonen synes forøvrig å være i overensstemmelse med Bjørnar Olsens undersøkelse fra Varanger (1984), der han hevder at økt produksjon utover den samiske befolkningas eget konsum kan følges tilbake til tidlig vikingtid, sjøl om den avgjørende akselerasjonen ikke fant sted før i siste halvdel av 1500-tallet (op. cit.:235).

I løpet av yngre jernalder/vikingtid kan det altså se ut til at handelen med fangstprodukt har fått et oppsving. I den forstand har de som har framheva handelens betydning for de nordnorske høvdingene rett. Men det er vanskelig å tenke seg at dette kan ha vært selve grunnlaget og utgangspunktet for oppkomsten av høvdingmakt.

Knytter vi høvdingsentra til tunanlegg og konsentrasjon av store gravhauger, peiker det arkeologiske materialet så og si entydig i retning av at jordbruksmulighetene var det avgjørende for sosial differensiering. En høvding måtte først og fremst kunne produsere et overskudd av jordbruksvarer. Det var det som ga han muligheten til å utfolde en

avhengighetsskapende generøsitet overfor de lokale hushold, og å delta i statusorienterte transaksjoner med de øvrige delene av aristokratiet. Med dette var det også høvdingene som var i stand til best å utnytte nye rikdomskilder, slik som pelshandel på voksende europeiske markeder.

Århus. Studier i
 Atterdalslunds og Sofieroens forhistoria.
 Byggheld.

Andersen, A. 1981. Economic Change and Prehistoric Fur Trade in Northern Sweden: The Relevance of a Canadian Model. Norwegian Archaeological Review 14(1):1-16.

Bokka, T & Salen, S. 1973. Early Farming in Hordaland Western Norway. Norwegian Archaeological Review 13 (2): 79-100.

Barnes, E. 1986. Boningen på vt. Fugløyfjell. Oslo: vt. 1986-87 134.

Berth, V. 1965. Economic Changes in Gerdene Firth, N. (red.) Change in Economic Archaeology. Oslo.

Berth, V. 1969. Introduction. I Berth, V. (red.) Stair Groups and Boundaries. Bergen.

Bertilson, E. 1983. Cædalabelisering i Jernalder og historisk tid i Lofoten og Vesterålen, stabilitet eller labilitet. I Olafsen, G. (red.) Bon, gård og bebyggelse. Foredrag fra det 201 nordiske arkologiske, Oslo 1983: 21-32.

Binn, E.S. 1973. Jernalderhøstet på Kvalø i Trondheim. Høstetgradervevning. De Lunde-Talset i Trondheim.

REFERANSER:

- Ambrosiani, B. 1964. Fornlamningar och bebyggelse. Studier i Attundalands och Sodertorns forhistoria. Uppsala.
- Anderson, A. 1981. Economic Change and Prehistoric Fur Trade in Northern Sweden. The Relevance of a Canadian Model. Norwegian Archaeological Review 14(1):1-16.
- Bakka, E & Kaland, P. 1971. Early Farming in Hordaland Western Norway. Norwegian Archaeological Review 13 (2): 73-100.
- Barrett, R. 1984. Sommeren på et fuglefjell. Ottar nr 148:9-15.
- Barth, F. 1965. Economic Spheres in Darfur. Firth, R. (red.) Themes in Economic Anthropology. Oxford.
- Barth, F. 1969. Introduction. I Barth, F. (red): Ethnic Groups and Boundaries. Bergen.
- Bertelsen, R. 1983. Gårdslokalisering i jernalder og historisk tid i Lofoten og Vesterålen, stabilitet eller labilitet. I Olafsson, G. (red.): Hus, gård och bebyggelse. Føredrag från det XVI nordiska arkeologmötet, Island 1982: 22-32.
- Binns, K.S. 1978. Jernalderbosetningen på Kvaløy i Tromsø. Magistergradsavhandling, Universitetet i Tromsø.

- Binns, K.S. 1979. Hovedtendenser og hovedproblemer i utforskningen av Nord-Norges forhistorie fra 1800-tallet og frem til i dag. Stensilserie B - historie. ISV, Universitetet i Tromsø. Nr 14.
- Binns, K.S. (i trykken). De første tegn til jordbruk. Helgelands Historie. Bd. 1.
- Bjørkvik, H. 1965. Leidang. Kulturhistorisk Lexikon for Nordisk Medeltid: 432-442. Malmø.
- Blindheim, Ch. & Tollnes R. 1972. Kaupang. Vikingenes handelsplass.
- Bohannan, P. 1964. The Impact of Money on an African Subsistence Economy. CASA 1964.
- Bohannan, P. & Dalton G. 1962. Markets in Africa. Northwestern University African Studies. Nr. 9. Northwestern University Press.
- Boserup, E. 1973. Jordbruksutveckling och befolkningsvekst. Lund.
- Bratrein, H. D. 1976. Det tradisjonelle kjønnsrollemønster i Nord-Norge. I Drivandes kvinnfolk: 21-38. Tromsø.
- Bratrein, H. D. 1984. Skjøttebåter og leidangsskip i Nord-Norge. I Acta Borealia 1-1984: 27-37.
- Brøgger, A. W. 1931. Nord-Norges bosetningshistorie i Oldtiden. Institutt for sammenlignende kulturforskning. Serie C, II - 4. Oslo.

- Brøgger, A. W. 1940: Jernet og Norges eldste historie. Vid. Akad. Avh. H - F. Kl. nr. 1, 1-25.
- Chapman, R. & Randsborg, K. 1981. Approaches to the archaeology of death. I Chapman, Kinnes and Randsborg (red.): The Archaeology of Death. New Directions in Archaeology. Cambridge.
- Clarke, D.L. 1977. Spatial Information in Archaeology. I Clarke, D. L. (red.): Spatial Archaeology London.
- Dalton R. 1968. Primitive, Archaic and Modern Economies. Essays of Karl Polanyi. Boston.
- Djupedal, R. 1969. Håløygen Ottars ferd til Bjarmeland og England. Det første intervjuet med ein nordmann. Særtrykk av "Håløyglaget 1 - Fredsår og krigstid 1933-42". Oslo.
- Eidnes, H. 1943. Hålogalands Historie. Trondheim.
- Eliassen, J.E. 1983. Fisk og fiskerier i Nord-Norge. Ottar nr. 145: 3-7.
- Farbregd, O. 1980. Perspektiv på Namdalens jernalder. Viking 1979, bd. XLIII: 20-80.
- Finslo, Y. 1984. Overraskende profesjonell jernproduksjon for 2000 år siden. I Forskningsnytt fra Norges almenvitenskapelige forskningsråd. Årgang 29. Nr. 4/1984: 33-42.
- Fjervoll, K. 1961. Korndyrkinga i Hålogaland i gamal tid. 1500- og 1600 åra.

- Fried, M. H. 1967. The Evolution of Political Society. An Essay in Political Anthropology.
- Gjessing, G. 1929. Opphavet til Hålgjardens rike. Hålgjardminne 1929:35-49.
- Gjessing, G. 1930. Mere om opphavet til Hålgjardens rike. Hålgjardminne 1930: 99-109.
- Gjessing, G. 1932. Arktiske helleristninger i Nord-Norge. Institutt for sammenlignende kulturforskning. Serie B: Skrifter XXI.
- Gjessing, G. 1940. Noen nordnorske handelsproblemer i jernalderen. Viking 1939, bd. III: 37-54. Oslo.
- Gjessing, G. 1943. Trænfunnene. Institutt for sammenlignende kulturforskning B, XLI.
- Gulliksen, S. 1979. Hvor nøyaktig er 14C-metoden? I Nydal, Westin m. fl. (red.): Fortiden i søkelyset. 14C-datering gjennom 25 år: 69-80.
- Gunnes, E. 1976. Rikssamling og kristning. Ca. 800-1177. Mykland, K. (red.): Norges historie Bd. 2.
- Granlund, J. 1958. Kulturhistorisk lexikon for nordisk medeltid från vikingatid till reformationstid. Malmø.
- Grønlie, O. T. 1961. Berg og jord blir til. I Moe, K. (red.): Bodin bygdebok Bd. 1: 31-44.
- Hagen, A. 1953. Studier i jernalderens gårdssamfunn. Universitetets Oldsaksamling Skrifter b.4.
- Hagen, A. 1967 og 1983. Norges Oldtid. Oslo.

- Helland, A. 1907. Topografisk-statistisk beskrivelse over Nordlands Amt. I. Kristiania.
- Helland, A. 1908. Topografisk-statistisk beskrivelse over Nordlands Amt IV.
- Helskog, E. 1983. Finnmarks fiske i yngre steinalder. Ottar nr. 145:8-11.
- Hinsch, E. 1956. Yngre steinalders stridsøkskulturer i Norge. Universitetet i Bergen Årbok 1954. Hist. - ant. rekke, nr. 1.
- Hodder, I. 1982. Theoretical archaeology: a reactionary view. I Hodder, I (red.): Symbolic and Structural Archaeology. "New Directions in Archaeology: 1-16. Cambridge.
- Hodder, I. & Orton, C. 1976. Spacial Analysis in Archaeology. Cambridge.
- Holmsen, A. 1971. Norges historie. Fra de eldste tider til eneveldets innførelse i 1660. Oslo- Bergen - Tromsø.
- Holtedal, O. 1953. Norges geologi. Bd. II. Norges geologiske undersøkelser nr. 164.
- Horst, H. 1879. Arkæologiske undersøgelser i Nordlands og Tromsø Amter i 1877. Foreningen til Norske Fortidsmindesmerkers Bevaring, Aarsberetning 1878:1-62. Kristiania.
- Hultgreen, T., Johansen, O. S. & Lie, R.: I trykken (Viking 1984).
- Hunter, D. E. & Whitten, P. 1976. Encyclopedia of Anthropology. New York.

- Hyenstrand, Å. 1979. Ancient Monuments and Prehistoric Society. Stockholm.
- Johansen, A. B. 1974. Forholdet mellom TEORI og DATA. Arkeologi og andre erfaringsvitenskaper. Arkeologiske skrifter - No. 1, 1974. Historisk Museum. Universitetet i Bergen.
- Johansen, O. S. 1976: På spor etter det eldste jordbruket i Nord-Norge. Ottar nr. 89:19-24.
- Johansen, O. S. 1979 a. Jernaldergårder i Nord-Norge. Fladby, R. & Sandnes, J.(red.): På leiting etter den eldste garden.: 95-115.
- Johansen, O. S. 1979 b. De eldste opplysninger om oldfunn og fornminner på Vestvågøya. I Lofotr. Årbok for Vestvågøy historielag: 4-11.
- Johansen, O. S. 1979 c. Early Farming North of the Arctic Circle. I Norwegian Archaeological Review 12 (1): 22-32.
- Johansen, O. S. 1982 a. Det eldste jordbruket i Nord-Norge. En arkeologisk oversikt. I Sjøvold, T. (red.): Introduksjon av jordbruk i Norden. Oslo-Bergen - Tromsø.
- Johansen, O.S. 1982 b. Viking age Farms. Estimating the Number and Population Size. I Norwegian Archaeological Review 15 (1 & 2):45-69.
- Johansen, O. S. 1982 c. Den eldste bosettinga i Borge og Valberg. I Krogtoft (red.): Borge og Valberg bygdebok bd. I. Bodø.

- Johansen, O. S. & Søbstad, T. 1978. De nordnorske tunanleggene fra jernalderen. Viking 1977: 9-56.
- Jørgensen, R. 1983. Spor etter gammel bosetning på Bleik på Andøya. Ottar nr. 141: 46-54.
- Jørgensen, R. 1984. BLEIK. En økonomisk/økologisk studie av grunnlaget for jernaldergården på Andøya i Nordland. Magistergradsavhandling, Universitetet i Tromsø.
- Karlen, W. 1976. Lacustrine sediments and tree-limit variations as indicators of Holocene climatic fluctuations in Lappland, North Sweden-Geografiska annaler Series A, Physical Geography, vol. 58 A (1-2): 1-34.
- Karlen, W. 1979. Glaciervariations in the Svartisen Area, North Norway. Geografiska annaler Series A, Physical Geography, vol. 61 A (1-2): 11-28.
- Keesing, R. M. 1976. Cultural Anthropology: A Contemporary Perspective.
- Kjellstrøm, R. 1983. Staloproblemet i samisk historia. I Sandnes, Kjelland & Østerlie (red.): Folk og ressurser i Nord: 213-236.
- Kleppe, E. J. 1974. Samiske jernalderstudier ved Varangerfjorden. Magistergradsavhandling, Universitetet i Bergen.
- Kleppe, E. J. 1977. Archaeological Material and Ethnic Identification. A study of Lappich Material from Varanger, Norway. Norwegian Archaeological Review Vol. 10(1-2): 32-46.

- KLNM: 1970. Kulturhistorisk Lexikon før Nordisk Medeltid.
Malmø 1965.
- Koht, H. 1908. Om Haalogaland og Haaløyg-ætten. Historisk tidsskrift, 4. rekke, 6. bind, 1. hefte.
- Koht, H. 1930-33. Gråfelden i norsk historie. Historisk tidsskrift, bd. 29. (5. rekke, 8. bind.)
- Koht, H. 1962. Verda og Noreg. Historie frå skilde tider.
Oslo.
- Leach, E. 1968. Ritual. International Encyclopedia of the Social Sciences. Vol. 13. New York.
- Leach, E. 1973. Concluding address. I Renfrew (red.): The Explanation of Culture Change: Models in Prehistory. London.
- Levi-Strauss, C. 1979. Structural Anthropology.
- Lillehammer, A. 1970. Om busetnadshistorie i førhistorisk tid. Ei drøfting av somme kjelder.
Magistergradsavhandling, Universitetet i Bergen
- Lund, H. E. 1965. Håløyske høvdinge-gårder og tunanlegg av Steigentypen fra eldre og yngre jernalder. Norsk tidsskrift for Sprogvidenskap, Bd. XX: 287-325.
- Lunden, K. 1972. Økonomi og samfunn. Synspunkt på økonomisk historie. Oslo - Bergen - Tromsø.

- Lundholm, K. 1970. Jarnålder i Arjeplog. I Simonsen, P & Munch, G. S. (red.): Bonde - Veidemann - Bofast - Ikke bofast i nordisk forhistorie. Tromsø Museums Skrifter Vol XIV: 234-245.
- Løken, T. 1974. Gravminner i Østfold og Vestfold, I/II.
Magistergradsavhandling, Universitetet i Oslo.
- Magnus, B. & Myhre, B. 1972. The Concept "Immigration" in Archaeological Context illustrated by Examples from West Norway and North Noewegian Early Iron Age. Norwegian Archaeological Review Vol 5 (1): 45-61.
- Magnus, B. & Myhre, B. 1976. Norges historie, Bd. I. Forhistorien til ca. 800. Oslo.
- Manker, E. 1961. Lappmarksgravar. Nordiska Museet: Acta Lapponica. XVII. Stockholm - Gøteborg - Uppsala.
- Marstrander, S. Porfyr- og nakkebøyde økser som indikatorer for bosetning og sosiale strukturer i Norges yngre bronsealder. I Marstrander, S. (red.): Foredrag ved det 1. nordiske bronsealder-symposium, Isegran 1977: 57-109.
- Moberg, C.A. & Olsson, U. 1973. Økonomisk historisk början. Malm.
- Moe, D. 1970. A pollen analysis of an occurrence of elm in Beiarn, Nordland County, Northern Norway. Årbok for Universitetet i Bergen. Mat.-Naturv. Serie 1970 No 2.

- Moe, D. 1984. Almens forhistorie på Arstad i Beiarn. Vegetasjonshistoriske studier. Årbok for Beiarn 1984. Bodø.
- Moe, K. 1961. 1800-årene. I Moe, K. (red.): Bodin bygdebok Bd. I: 255-344.
- Moe, K. 1961. Vikingetid. I Moe, K. Bodin bygdebok. Bd. I: 106-109. Bodø.
- Moe, K. & Simonsen, S. 1961. Jord og værlag. I Moe, K. (red.): Bodin Bygdebok. Bd. I: 24-30. Bodø.
- Munch, G. S. 1967. Funnene fra Eiterjord i Beiarn og Vestvatn i Misvær. Viking 1967: 99-121.
- Munch, G. S. 1983. Et hustufteområde fra vikingtid på Arstad, Nordland. I Olafsson, G. (red.): Hus, gård och bebyggelse. Reykjavik.
- Munch, G. S. (Uten dato). Innberetning fra befaring på gården Strand (G.nr. 45). Tromsø Museums Arkiv.
- Munch, J. S. 1960. Innberetning om befaring i Lurøy prestegjeld. Tromsø Museums Arkiv.
- Munch, J. S. 1962. Boplasser med abest-keramikk på Helgelandskysten. Acta Borealia. B. Humaniora. No. 7. Tromsø.
- Munch, J. S. 1965. Jernaldergården. I Ottar nr. 46:18-26.
- Munch, J. S. 1973. Jernaldergården i Nord-Norge. I Simonsen, P. & Munch, G. S. (red.): Bonde - Veidemann - Bofast - Ikke bofast i nordisk forhistorie. Tromsø Museums Skrifter, Vol- XIV.

- Myhre, B. 1975. Gårdshusenes konstruksjon og funksjon i jernalderen. Arkeologiske skrifter, Historisk Museum. Universitetet i Bergen. No. 2: 75-105.
- Myhre, B. 1978. Agrarian Development, Settlement History, and Social Organization in Southwest Norway in the Iron Age. Studies in Scandinavian Prehistory and Early History. Vol. 1: 224-271.
- Møller, J. J. 1978. Isbreene forteller om klimaforandringer. Ottar nr. 102:34-38.
- Nicolaissen, O. 1884. Undersøgelser i Nordlands Amt 1883. Foreningen til Norske fortidsmindesmærkers bevaring. Aarsberetning 1883.
- Nicolaissen, O. 1885. Undersøgelser i Nordlands Amt 1884. Foreningen til Norske fortidsmindesmærkers bevaring. Aarsberetning 1884.
- Nicolaissen, O. 1886. Undersøgelser i Nordlands Amt. Foreningen til Norske fortidsmindesmærkers bevaring. Aarsberetning 1885.
- Nicolaissen, O. 1887. Under søgelser i Nordlands Amt 1886. Foreningen til Norske fortidsmindesmærkers bevaring. Aarsberetning 1886.
- Nicolaissen, O. 1888. Undersøgelser i Nordlands amt. Foreningen til Norske fortidsmindesmærkers bevaring. Aarsberetning 1887.
- Nicolaissen, O. 1889. Undersøgelser i Nordlands og Tromsø Amter i 1888. Foreningen til Norske fortidsmindesmærkers bevaring. Aarsberetning 1888.

- Nicolaissen, O. 1891. Undersøgelser i Nordlands Amt 1890.
Foreningen til Norske fortidsmindermærkers
bevaring. Aarsberetning 1890.
- Nicolaissen, O. 1893. Undersøgelser i Nordlands Amt 1892.
Foreningen til Norske fortidsmindesmærkers
bevaring. Aarsberetning 1892.
- Nicolaissen, O. 1895. Undersøgelser og Udgravninger i Tromsø Amt
1894. Foreningen til Norske
fortidsmindesmærkers bevaring.
Aarsberetning 1894.
- Nicolaissen, O. 1896. Undersøgelser i Tromsø Amt 1895.
Foreningen til Norske fortidsmindesmærkers
bevaring. Aarsberetning 1895.
- Nicolaissen, O. 1897. Undersøgelser og Udgravninger i Nordlands
Amt i 1896. Foreningen til Norske
fortidsmindesmærkers bevaring.
Aarsberetning 1896.
- Nicolaissen, O. 1898. Undersøgelser i Nordlands Amt i 1897.
Foreningen til Norske fortidsmindesmærkers
bevaring. Aarsberetning 1897.
- Nicolaissen, O. 1899. Undersøgelser i Nordlands Amt i 1898.
Foreningen til Norske fortidsmindesmærkers
bevaring. Aarsberetning 1898.
- Nicolaissen, O. 1900. Undersøgelser i Tromsø Amt 1899.
Foreningen til Norske fortidsmindesmærkers
bevaring. Aarsberetning 1899.
- Nicolaissen, O. 1901. Undersøgelser i Nordlands Amt. Foreningen
til Norske fortidsmindesmærkers bevaring.
Aarsberetning 1900.

- Nicolaissen, O. 1902. Undersøgelser i Nordlands Amt. Foreningen til Norske fortidsmindesmærkers bevaring. Aarsberetning 1901.
- Nicolaissen, O. Arkeologiske undersøgelser i Nordland 1902.. Tromsø Museums Årshefter nr. 27.
- Nicolaissen, O. Arkeologiske undersøgelser i Nordlands og Tromsø Amter 1905. Tromsø Museums Årshefter nr. 28.
- Nicolaissen, O. Undersøgelser i Nordlands Amt 1906, 1907, 1908. tromsø Museums Årshefter nr. 29.
- Nicolaissen, O. Undersøgelser i Tromsø og Nordlands Amter 1910, 1911. Tromsø Museums Årshefter nr. 31 & 32.
- Nicolaissen, O. Undersøgelser i Tromsø og Nordlands amter 1910, 1911. Tromsø Museums Årshefter nr. 33.
- Nicolaissen, O. Undersøgelser i Nordlands Amt 1912. Tromsø Museums Årshefter nr. 35-36.
- Nicolaysen, N. 1862-1866. Norske Fornlevninger. Kristiania.
- Nilssen, E. 1983. Klima- og vegetasjonshistoriske undersøkelser i Lofoten. Hovedoppgave, IBG, Universitetet i Tromsø.
- Norsk Meteorologisk Årbok 1972.
- Olsen, B. 1983. Forhistorisk fiske med beinangler. Ottar nr. 145:17-22.

- Olsen, B. 1984. Stabilitet og endring; produksjon og samfunn
Varanger 800 f. Kr. - 1700 e Kr.
Magistergradsavhandling, ISV, Universitetet
i Tromsø.
- Olsen B. (I trykken). Kommentarer til "Samer (lapper), germanere
og finner i historie og førhistorie".
- Odner, K. 1969. Ullshelleren i Valldalen, Røldal. Årbok for
Universitetet i Bergen. Humanistisk
serie. 1969, No. 1.
- Odner, K. 1973. Økonomiske strukturer på Vestlandet i eldre
jernalder. Bergen.
- Odner, K. 1983. Finner og terfinner. Etniske prosesser i de
nordlige Fenno-Skandinavia. Oslo.
Occasional papers in social anthropology.
No. 9.
- Petersen, Th. 1930. Problemer i det nordenfjeldske Norges
bosetningshistorie. Trondheim.
- Polanyi, K. 1944. Societies and Economic Systems. I Dalton, G.
(red.) 1968: Primitive, Archaic and Modern
Economies. Essays of Karl Polanyi: 3-25.
- Polanyi, K. 1957: The Economy as Instituted Process. I Dalton,
G. (red.) 1968: Primitive, Archaic and
Modern Economies: 139:174.
- Renfrew, C. 1972. The Emergence of Civilization. The
Cyclades and the Aegean in the Third
Millenium B.C.

- Renfrew, C. 1973. Monuments, mobilization and social organisation in neolithic Wessex. I Renfrew, C. (red.): The Explanation of Culture Change. Models in Prehistory: 539 - 558. London.
- Renfrew, C. 1977. Space, time and polity. I Friedman and Rowlands (red): The Evolution of Social Systems. S. 89 - 112.
- Reymert, P. K. 1980. Arkeologi, etnisitet og gravskikk i Nord-Troms og Finnmark i tida 800 - 1200. Magistergradsavhandling, ISV, Universitetet i Tromsø.
- Reusch, H. 1927. Norges Geografi. Ved Mohr, A. & Werenskiold, W. Oslo.
- Rolfesen, P. 1973. Har det vært innvandring til Nord-Norge i eldre jernalder? I Simonsen, P. & Munch, G. S. (red.): Bonde - Veidemann - Bofast - Ikke bofast i nordisk forhistorie. Tromsø Museums Skrifter, Vol. XIV.
- Sandnes, J. & Stemshaug, O. (red.). 1980. Norsk stadnavnleksikon. 2. utgåve. Oslo.
- Sahlins, M. D. 1958. Social Stratification i Polynesia. Washington.
- Sahlins, M. D. 1963. Poor man, rich man, big-man, chief: political types in Melanesia and Polynesia. I A339: The Bobbs-merrill reprint series in the social sciences. Særtrykk fra Comparative studies in society and history. Vol. V, Nr. 3. April 1963.

- Sahlins, M. D. 1974. Stone age economics. London.
- Sahlins, M. D. & Service, E. R. 1982. Evolution and Culture. Michigan.
- Selinge, K. G. 1977. Jarnålderens bondekultur i Vasternorrland. I Baudou, E. 6 Selinge, K. G. (red.): Vasternorrlands Forhistoria. Motala.
- Service, E. R. 1962. Primitive social organization. An Evolutionary Perspective. Toronto.
- Service, E. R. 1971. Cultural Evolutionism. Theory in Practice. New York.
- Simonsen, P. 1954. Registrant over fornminner i Bodin. Upublisert manuskript. Tromsø Museums Arkiv.
- Simonsen, P. 1958. Funn og Fortidsminner i Indre Salten. Antikvariske registreringer i Nord-Norge, I.
- Simonsen, P. 1962. Funn og fortidsminner i Gildeskål og Beiarn. Antikvariske registreringer i Nord-Norge. II.
- Simonsen, P. 1979. Juntavadde og Assebakke. To utgravninger på Finnmarksvidda. Acta Borealia. B. Humaniora. No. 17. Tromsø/Oslo/Bergen.
- Simonsen, P. 1982. Veidemann på Nordkalotten. Hefte 4: Jernalder og Middelalder. Stensilserie B. Nr. 21-1892. ISV - Universitetet i Tromsø.

- Simonsen, P. 1983. Gamle fiskesøkk. Ottar, Nr. 145: 17-22.
- Simonsen, P., Vorren, Ø. & Aarseth, B. 1982. Alta-kraftverkene. Kulturhistoriske registreringer og vernetiltak 1981. TROMURA. Kulturhistorie nr. 2. Universitetet i Tromsø, IMV.
- Sjøvold, Th. 1962. The Iron Age Settlement of Arctic Norway, I. Tromsø - Oslo - Bergen.
- Sjøvold, Th. 1971. Åse-anlegget på Angdøya. Et nord-norsk tunanlegg fra jernalderen. Acta Borealia. B. Humaniora. No. 12. Tromsø - Oslo - Bergen.
- Sjøvold, Th. 1973. Jernalderens begynnelse i Nord-Norge. I Simonsen, P. & Munch, G. S. (red.): Bonde - Veidemann - Bofast - Ikke bofast i Nordisk forhistorie. Tromsø Museums Skrifter. Vol XIV: 253 - 264.
- Sjøvold, Th. 1974. The Iron Age Settlement of Arctic Norway. II. Tromsø - Oslo - Bergen.
- Snorre. 1964. Kongesagaer. Oversettelse ved Anne Holtsmak og Didrik Arup Seip. Stavanger.
- Solberg, B. 1976. Jernalder på nordre Sunnmøre. Bosetning, ressursutnyttelse og sosial struktur. Magistergradsavhandling, Universitetet i Bergen.
- Stenvik, L. F. 1980. Samer og nordmenn sett i lys av et uvanlig gravfunn fra Saltenområdet. Viking 1979, Bd. XLIII: 127 - 139.
- Storli, I. (I trykken). Utenfor allfarvei: Erfaringer fra ØK-registrering i Saltdal kommune.

- Strann, K. B. 1984. Sjøfugl om vinteren. Ottar nr. 148: 28 - 33.
- Søbstad, T. 1980. Den sjøsamiske bosetting i Helgøy fram til ca. 1800. Publikasjon nr. 5 fra Helgøyprosjektet. Universitetet i Tromsø/NAVF.
- Sømme, A. 1954. Jordbrukets geografi i Norge. Skrifter fra Norges Handelshøyskole. Nr. 3. 1954. A. Tekstbind.
- Tacitus, C. 1968. Agricola og Germania. Til Norsk ved Trygve Width. Oslo.
- Ucko, P. H. 1969. Ethnography and the archaeological interpretation of funerary remains. World Archaeology 1969, Vol. 1, NR. 2.
- Utne, A. 1969. Mer om Nord-Norges tidlige februk. Ottar nr. 115:9-11.
- Vinsrygg, S. 1972. Studie av gravmateriale frå nordnorsk mero-vingertid. Magistergradsavhandling, Universitetet i Bergen.
- Vorren, K. D. & Nilssen, E. 1982. Det eldste jordbruket i Nord-Norge. En paleoøkonomisk oversikt.
- Vorren, K. D. 1976. Et pollenanalytisk bidrag til spørsmålet om det eldste jordbruket i Nord-Norge. Viking 1975: 171-195.
- Wijkander, K. 1983. Kungshögar och sockenbildning. Studier i Södermanlands administrativa indelning under vikingatid och tidig medeltid. Sörmlandska handlingar 39. Nyköping.

Wik, B. 1983. Tunanlegget på Tjøtta - En økonomisk og demografisk miljøstudie. Gunneria 44.

Wik, B. 1984. Ringformet tunanlegg oppdaget på Løkta. Årbok for Rana 1984: 105-110. Mo.

Wik, B. (I trykken) Jernalderen. Helgelands historie, bd. I.

Winther, Th. 1875. Arkeologiske undersøgelser i Nordland og Troms Amt i 1874. Foreningen til Norske Fortidsmindermerkers bevaring. Aarsberetning, 1874: 93-126.

Winther, Th. 1874-1886. Arkæologiske undersøgelser i Tromsø Amt 1874, Arkæologiske undersøgelser i Nordlands og Tromsø Amter 1875, Arkæologiske undersøgelser i Nordlands og Tromsø Amter 1876. Arkeologiske undersøgelser i Tromsø Stift Bd 2.

Øynes, P. 1964. Sel på norskekysten fra Finnmark til Møre. Fiskets Gang nr. 48: 694-707.

Zachrisson, I. 1984. De samiske metalldepåerna. År 1000 - 1350. Archaeology and Environment 3. University of Umeå. Department of Archaeology.

- E: Graver med gjenstander/lausfunn fra eldre jernalder.
 Y: Graver med gjenstander/lausfunn fra yngre jernalder.
 (:): Graver datert på grunnlag av formtrekk/gravtype.

Gildeskål														
FUNN:														
FORMTREKK/GRAVTYPE														
GRAVENES MÅL:														
DAT:														
GÅRD	SPENNER	PERLER	ANTALL VÅPEN	GULL/SØLV	STEIN-KISTE	STEIN-LEGGING	SKIPS-FORMA	BAUTA	GRØFT	FOT-KJEDE	DIA-METER	LENGDE	UVISS FORM/ANTALL	
Grimstad											6			-
											5			-
											16		1	-
Vigdel			1								7			-
											7			-
											5			-
		x	x								6	3		Y
		x	x	4							7,5		1	Y
Valle											6,5			-
Opsal												8		(E)
Seljeset										x	8			(E)
S.-Finnset										x	?			(E)
										x	?			(E)
			4			x					7			Y
Skavoll													1	-
											3			-

GÅRD	SPENNER	PERLER	ANTALL VÅPEN	GULL/SØLV	STEIN-KISTE	STEIN-LEGGING	SKIPS-FORMA	BAUTA	GRØFT	FOT-KJEDE	DIA-METER	LENGDE	UVISS FORM/ANTALL	
Inndyr											?			-
											?			-
											9			-
											6			-
											3,5			-
Gildeskål												31		(Y)
									x			9,5		(Y)
									x		7			-
Sund											16			(Y)
													2	Y
Gildeskål													3	-
											10			-
Sund											9			-
													1	(Y)
Kjelling, Indre			2								?			-
											?			-
Kjelling, Indre												5		(E)
									x		14			Y
									x		12			(Y)
											7			-
Kjelling, Indre											6			(E)
									x		7			(Y)
Kjelling, Indre			2								8			Y
														-

Gildeskål

GÅRD	SPENNER	PERLER	ANTALL VÅPEN	GULL/ SÖLV	STEIN- KISTE	STEIN- LEGGING	SKIPS- FORMA	BAUTA	GRØFT	FOT- KJEDE	DIA- METER	LENGDE	UVISS FORM/ ANTALL		
Kjelling, Indre												18	2	- (Y)	
Kjelling, Ytre									x		11	41		(Y)	
										8				-	
								x						1	(E)
									x		12			2	(Y)
Øyjord										x	5			(E)	
Skjellvik									x		3			(E)	
Horsdal								x			7	14		(E)	
										x	7				(E)
											10				-
											6				-
											8				-
										x	x		7		
Hustad											6	8		-	
											18				-
											4				-
						x					4				(E)
							x			x	20				(Y)

Gildeskål

GÅRD	SPENNER	PERLER	ANTALL VÅPEN	GULL/ SÖLV	STEIN- KISTE	STEIN- LEGGING	SKIPS- FORMA	BAUTA	GRØFT	FOT- KJEDE	DIA- METER	LENGDE	UVISS FORM/ ANTALL		
Hustad									x		13	8		(Y)	
											9				-
										x	7				(E)
											15				-
											6				(E)
											9				-
				3						x			10		
Lekanger							x				13		1	(Y)	
											9	17		-	
									x		8			-	
Våg			1								5			(Y)	
			1										1	-	
											14			Y	
											8			-	
											6			-	
											4			-	

Gildeskål

GÅRD	SPENNER	PERLER	ANTALL VÅPEN	GULL/ SØLV	STEIN- KISTE	STEIN- LEGGING	SKIPS- FORMA	BAUTA	GRØFT	FOT- KJEDE	DIA- METER	LENGDE	UVISS FORM/ ANTALL	
Våg											8	15		-
								x			16			(E)
												11		-
												12		-
											x	10		(E)
												10		-
												7		-
												5		-
											x	9		(E)
									x			11		(E)
												7		-
											x	9		(E)
												5		-
												5		-
Mårnes											8		-	
											7		-	
											8		-	
											9		-	
											4		-	

Gildeskål

GÅRD	SPENNER	PERLER	ANTALL VÅPEN	GULL/ SØLV	STEIN- KISTE	STEIN- LEGGING	SKIPS- FORMA	BAUTA	GRØFT	FOT- KJEDE	DIA- METER	LENGDE	UVISS FORM/ ANTALL	
												11	2	-
											4			-
											4		-	
											4		-	
											3		-	
												6	2	-
												7		(E)
												6		-
												9		-
												7		-
												3		-
												3		-
						x						6		(E)
												28		(Y)
											30		(Y)	
Sæter													2	-
													1	(E)
													1	(Y)
Sæter											8		-	
Sandvik											19		-	
													1	-

Gildeskål

GÅRD	SPENNER	PERLER	ANTALL VÅPEN	GULL/ SÖLV	STEIN- KISTE	STEIN- LEGGING	SKIPS- FORMA	BAUTA	GRØFT	FOT- KJEDE	DIA- METER	LENGDE	UVISS FORM/ ANTALL	
N-Arneøy								x			14			(E)
			1								8			-
											9			-
S-Arneøy			2										1	Y
	x		2										1	-
													1	Y
			1										1	Y
											10			-
									x	x		11		(E)
										x	8			(E)
										x		6		(E)
												8		(E)
											4			-
											4			-
											4			-
											2			-
											4			-
											3			-
												11		-
											6			-
											4			-
											5			-

Gildeskål

GÅRD	SPENNER	PERLER	ANTALL VÅPEN	GULL/ SÖLV	STEIN- KISTE	STEIN- LEGGING	SKIPS- FORMA	BAUTA	GRØFT	FOT- KJEDE	DIA- METER	LENGDE	UVISS FORM/ ANTALL	
S-Arneøy											5			-
											5			-
										x	10		1	(E)
Fleina											3,5			-
											6			-
											3			-
											3,5		6	-
											6,5			-
										x	7			(E)
											4			-
											4			-
											6			-
											5			-
											4			-
N-Feris		x	1									.20		(Y)
									x		20			(Y)
													3	-
									x				2	(Y)
N-Pugloy											16			-
											5			-
											6			-
											5			-

Gildeskål

GÅRD	SPENNER	PERLER	ANTALL VÅPEN	GULL/ SÖLV	STEIN- KISTE	STEIN- LEGGING	SKIPS- FORMA	BAUTA	GRØFT	FOT- KJEDE	DIA- METER	LENGDE	UVISS FORM/ ANTALL	
H-Fugløy											3	9		-
											12			(E)
											10		-	
						x				x		15	2	(E)
											4		-	
S-Fearis											8		-	
S-Fearis										x	7		(E)	
											5		-	
													1	Y
													2	-

Skjerstad

GÅRD	SPENNER	PERLER	ANTALL VÅPEN	GULL/ SÖLV	STEIN- KISTE	STEIN- LEGGING	SKIPS- FORMA	BAUTA	GRØFT	FOT- KJEDE	DIA- METER	LENGDE	UVISS FORM/ ANTALL	
Ljønes			4								7			Y
			8								10			Y
		X									7			E
			X								6			-
											3,5			E
				3					X			5		-
								X				4,5		E
												7,5		(E)
		X	X	1									9,5	E
										X			16	(Y)
												7		-
										X		12		(Y)
												9		-
												6		-
												?		-
											?		-	
											?		-	
									X		6		(Y)	
	X	X							X		12		Y	
									X		18		E	
									X			32	(Y)	
			2								11		E	
			1								6		-	
												12	E	
											3,5		-	

Skjerstad

GÅRD	SPENNER	PERLER	ANTALL VÅPEN	GULL/ SØLV	STEIN- KISTE	STEIN- LEGGING	SKIPS- FORMA	BAUTA	GRØFT	FOT- KJEDE	DIA- METER	LENGDE	UVISS FORM/ ANTALL	
Ljønes											3,5			-
											2,5			-
									X		7			(Y)
									X		8			(Y)
											5			-
											6			-
											5			-
											13			-
											13			-
											10			-
				X							27			(Y)
	X	X	2	X							15			E
				X				X					17	-
													1	(E)
			2						X		21		1	(E)
												15		(Y)
Sand											7			-
											7			-
											7			-
Enge										7				-

Skjerstad

GÅRD	SPENNER	PERLER	ANTALL VÅPEN	GULL/ SØLV	STEIN- KISTE	STEIN- LEGGING	SKIPS- FORMA	BAUTA	GRØFT	FOT- KJEDE	DIA- METER	LENGDE	UVISS FORM/ ANTALL	
Mohus											6			-
											6			-
											6			-
											6			-
											6			-
Skjerstad											21			(Y)
													1	-

Søltøl

GÅRD	SPENNER	PERLER	ANTALL VÅPEN	GULL/ SÖLV	STEIN- KISTE	STEIN- LEGGING	SKIPS- FORMA	BAUTA	GRÖFT	FOT- KJEDE	DIA- METER	LENGDE	UVISS FORM/ ANTALL
Langset										X	5 5		
Soksenvik											6 3	12 9	

Fauske

GÅRD	SPENNER	PERLER	ANTALL VÅPEN	GULL/ SÖLV	STEIN- KISTE	STEIN- LEGGING	SKIPS- FORMA	BAUTA	GRÖFT	FOT- KJEDE	DIA- METER	LENGDE	UVISS FORM/ ANTALL
Holstad	X												
Venset			1								3		
Nes	X		2	X	X				X		15	19 12 35	
Stenland			1								10	8 13	
									X		19		
									X		9		
Stokland			1 2										
Leivset										X	3 2 2 5		
	X		3				X		X			15 10	f Y Y (Y)

Fauske

GÅRD	SPENNER	PERLER	ANTALL VÅPEN	GULL/ SÖLV	STEIN- KISTE	STEIN- LEGGING	SKIPS- FORMA	BAUTA	GRØFT	FOT- KJEDE	DIA- METER	LENGDE	UVISS FORM/ ANTALL	
Leivset			3								11	15	1 1	- - - (E) -
Moen			1											Y
Finneid			2								12 14 14 4 12 ? ? ?			Y - - - - - - Y
Fauske			1							X		8		(E)
Erikstad			3						X X X X		5-10 ? 8 8 8			Y (Y) (Y) (Y) (Y)

Fauske

GÅRD	SPENNER	PERLER	ANTALL VÅPEN	GULL/ SÖLV	STEIN- KISTE	STEIN- LEGGING	SKIPS- FORMA	BAUTA	GRØFT	FOT- KJEDE	DIA- METER	LENGDE	UVISS FORM/ ANTALL	
Erikstad			2 9 1			X					?		1	Y Y -
Lund								X				?		(E)
Klungaet									X		4			(Y)

Bode

GÅRD	SPENNER	PERLER	ANTALL VÅPEN	GULL/ SØLV	STEIN- KISTE	STEIN- LEGGING	SKIPS- FORMA	BAUTA	GRØFT	FOT- KJEDE	DIA- METER	LENGDE	UVISS FORM/ ANTALL		
Briksvær			1								5			-	
												8			-
												6			-
												6			-
												?		20	-
												10		1	Y
										5		11	-		
Helligvær	X													Y	
Kvi											5			-	
											5			-	
											5			-	
											5			-	
											5			-	
											5			-	
Klævik			3										1	Y	
Fenes											12			-	
													1	-	

Bode

GÅRD	SPENNER	PERLER	ANTALL VÅPEN	GULL/ SØLV	STEIN- KISTE	STEIN- LEGGING	SKIPS- FORMA	BAUTA	GRØFT	FOT- KJEDE	DIA- METER	LENGDE	UVISS FORM/ ANTALL	
Mjelle													3	-
Hulstrand													2	-
													1	-
Valvik			1							X	5			(E)
													1	Y
Skau	X		1	X									7	Y
Klekstad											5			-
										X	?			(E)
										X	?			(E)
				1	X						?			-
													1	Y
											5			-
											?			-
Skjelstad											8			-
Myklebostad											5			-
											9			-
											4			-
											14			-
											10			-
										8				-
			1										1	-

Bode

GÅRD	SPENNER	PERLER	ANTALL VÅPEN	GULL/ SØLV	STEIN- KISTE	STEIN- LEGGING	SKIPS- FORMA	BAUTA	GRØFT	FOT- KJEDE	DIA- METER	LENGDE	UVISS FORM/ ANTALL	
Vågeya													2	-
Løp											8			-
											8			-
											7			-
											8			-
											10			-
											9			-
											5			-
											5			-
											8			-
											12			-
											12			-
							X		X			27		(Y)
							X		X			17		Y
									X		7,5			(Y)
							X					23		(Y)
Løpsmark	X		1								8,5			E
			1						X		?			Y
							X					?		(Y)
											?			-
											?			-
											?			-
											?			-

Bode

GÅRD	SPENNER	PERLER	ANTALL VÅPEN	GULL/ SØLV	STEIN- KISTE	STEIN- LEGGING	SKIPS- FORMA	BAUTA	GRØFT	FOT- KJEDE	DIA- METER	LENGDE	UVISS FORM/ ANTALL	
Vollen			2										1	-
													1	Y
													1	-
Rønvik									X		25		2	(Y)
	X												1	Y
	X	X	3										1	E
			4		X								1	Y
													1	-
			1										1	-
			2										1	Y
Hjortøy		X												-
Hernes													1	-
													1	Y
		X									5		2	Y
														-
											4,5			-
											4			-
											?			-
											8,5			-
											6,5			-

Bode

GÅRD	SPENNER	PERLER	ANTALL VÅPEN	GULL/ SÖLV	STEIN- KISTE	STEIN- LEGGING	SKIPS- FORMA	BAUTA	GRØFT	FOT- KJEDE	DIA- METER	LENGDE	UVISS FORM/ ANTALL		
Hernes			2					X			6,5		1	-	
											14		2	y	
											?			(E)	
											?			-	
											?			-	
											?			-	
				1					X			?			-
								X				?			(E)
												?			(e)
												6			-
Bodegård											4,5			-	
											15			-	
											11			-	
	X	X	1								5			-	
											3			-	
									X		12			y	
									X		12			(Y)	
								X		?			(Y)		
											?		(Y)		
											?		-		

Bode

GÅRD	SPENNER	PERLER	ANTALL VÅPEN	GULL/ SÖLV	STEIN- KISTE	STEIN- LEGGING	SKIPS- FORMA	BAUTA	GRØFT	FOT- KJEDE	DIA- METER	LENGDE	UVISS FORM/ ANTALL	
Bodegård								X			?			(E)
									X		14			(Y)
									X		?			(Y)
									X		?			(Y)
				1							10			-
											?			(Y)
											?			(Y)
											?			(Y)
											?			(Y)
								X				?		(Y)
								X				?		(Y)
								X				?		(Y)
									X			?		(Y)
									X			?		(Y)
Alstad											7			-
Jensvoll			2					X					1	(E)
											6			y
														-

Bode

GÅRD	SPENNER	PERLER	ANTALL VÅPEN	GULL/ SØLV	STEIN- KISTE	STEIN- LEGGING	SKIPS- FORMA	BAUTA	GRØFT	FOT- KJEDE	DIA- METER	LENGDE	UVISS FORM/ ANTALL	
Hunstad										X	?			(E)
											5			-
											5			-
											5			-
Hørkved									X		17	13		(Y)
											?			-
									X		?			-
											11			(Y)
Bertnes			4	X							5			-
			1								7			E
				X								10	1	-
								X			8			E
			2								5,5			-
												10		E
Fenes											3			-
												?		-
			1									?		-
														-
														-
														-
														-
														-

Bode

GÅRD	SPENNER	PERLER	ANTALL VÅPEN	GULL/ SØLV	STEIN- KISTE	STEIN- LEGGING	SKIPS- FORMA	BAUTA	GRØFT	FOT- KJEDE	DIA- METER	LENGDE	UVISS FORM/ ANTALL	
Valle			1								7		1	-
														-
Kvalvåg			1								5			-
Vik									X		12			(Y)
Hopen												5,5		(E)
Leding		X						X			2,5			(E)
									X		18			(Y)
									X		?			(Y)
									X		?			(Y)
Ilstad		X										13		Y
											10			-
			3								6			Y
											7			-
											15			-
											?			-
							X		X					(Y)
														-
			1											Y
			1											Y
											20			-
											20			-
												11		-

Bode

GÅRD	SPEKNER	PERLER	ANTALL VÅPEN	GULL/ SÖLV	STEIN- KISTE	STEIN- LEGGING	SKIPS- FORMA	BAUTA	GRÖFT	FOT- KJEDE	DIA- METER	LENGDE	UVISS FORM/ ANTALL	
Godeynes											5			-
										X	7			(E)
					X						20			-
										X		8		(E)
												35		(Y)
												4,5		-
												4		-
Skålbunes											6,5			-
											4,5			-
											6		1	-
											7			-
											12			-
Godey													1	-
													2	-

Bode

GÅRD	SPEKNER	PERLER	ANTALL VÅPEN	GULL/ SÖLV	STEIN- KISTE	STEIN- LEGGING	SKIPS- FORMA	BAUTA	GRÖFT	FOT- KJEDE	DIA- METER	LENGDE	UVISS FORM/ ANTALL		
Knaplund, N.									X		6,5			(Y)	
									X		5			(Y)	
									X		5			(Y)	
											6,5			-	
											14			-	
											?			-	
											?			-	
											15			-	
													11		-
												3,5			-
Knaplund, S.											2,5			-	
											5,5			-	
											?			-	
											?			-	
											4,5			-	
											4,5			-	
											4,5			-	
										18			-		
										5				-	
													6	(E)	
										X	5			-	

Bode

GÅRD	SPENNER	PERLER	ANTALL VÅPEN	GULL/ SØLV	STEIN- KISTE	STEIN- LEGGING	SKIPS- FORMA	BAUTA	GRÆFT	FOT- KJEDE	DIA- METER	LENGDE	UVISS FORM/ ANTALL	
Straum								X			5			(E)
								X			8			(E)
											8,5			-
				3							7		1	Y
										X	8,5			(E)
									X		13			(Y)
									X		?			(Y)
											4		3	-
													1	-
				1						X	20			(Y)
Seivåg							X		X	X	4	30		(Y)
								X			14			(E)
											6			-
						X					8	9,5		(E)
														(E)

Bode

GÅRD	SPENNER	PERLER	ANTALL VÅPEN	GULL/ SØLV	STEIN- KISTE	STEIN- LEGGING	SKIPS- FORMA	BAUTA	GRÆFT	FOT- KJEDE	DIA- METER	LENGDE	UVISS FORM/ ANTALL	
Seivåg									X		14			-
											7			(Y)
								X		X	12			(E)
				1							?		2	-
Seines			1				?				17	30		(Y)
			3						X		?			Y
			1								?			-
											15			(Y)
							X					?		(Y)
							X		X			13		(Y)
							X		X			11		(Y)
							X		X			42		(Y)
											7			-
										X	6			-
										14			-	
										18			(Y)	
			1										1	Y
			1						X	18				(Y)
							?					32		(Y)
							?					36		(Y)

Bode

GÅRD	SPENNER	PERLER	ANTALL VÅPEN	GULL/ SØLV	STEIN- KISTE	STEIN- LEGGING	SKIPS- FORMA	BAUTA	GRØFT	FOT- KJEDE	DIA- METER	LENGDE	UVISS FORM/ ANTALL	
Ersvik												12		-
Rangset								X					3	(E)
Kodvåg											9 9 7 5	9		(E) - - - -
Tuv											6 6 5 7 6			- - - - -
Mervoll										X X	7 7 4			(E) (E) -
Gillesvåg			3								15		1	- -
Steinsey											-	?		-
Mjones				X					X		11 6		1	(Y) F -

Bode

GÅRD	SPENNER	PERLER	ANTALL VÅPEN	GULL/ SØLV	STEIN- KISTE	STEIN- LEGGING	SKIPS- FORMA	BAUTA	GRØFT	FOT- KJEDE	DIA- METER	LENGDE	UVISS FORM/ ANTALL	
Mjones									X		7 7 7 4 7 7 7 7,5 7,5 8 10 7 10			(Y) - - - (E) - - - - - - (Y) - - (Y) - -
		3			X						15 12 9,5 7 7,5 7,5 8 10 7 10			(Y) - - (Y) - - - - - - (Y) - - (Y) - -
	X		3								5-10 5-10 5-10 5-10 5-10	6 ?		- - - - - - - - - - - - - -

Bode

GÅRD	SPENNER	PERLER	ANTALL VÅPEN	GULL/ SØLV	STEIN- KISTE	STEIN- LEGGING	SKIPS- FORMA	BAUTA	GRØFT	FOT- KJEDE	DIA- METER	LENGDE	UVISS FORM/ ANTALL	
Njenes									X		5-10			-
											11			(Y)
											19			-
											?			-
											6			-
											7			-
											4			-
Vågen												14		-
Holand											6-8			-
											6-8			-
											6-8			-
											6-8			-
											6-8			-
											6-8			-
								X			6-8			(E)
											6-8			-
Naursted			1										1	-
						X						10		(E)
													1	-
													3	-
Strandå			1						X		7			(Y)
									X		7			(Y)

Bode

GÅRD	SPENNER	PERLER	ANTALL VÅPEN	GULL/ SØLV	STEIN- KISTE	STEIN- LEGGING	SKIPS- FORMA	BAUTA	GRØFT	FOT- KJEDE	DIA- METER	LENGDE	UVISS FORM/ ANTALL	
Strandå											8			Y
												23		Y
								X				18		Y
				1							7			Y
											12			(Y)
												15		-
											5,5			-
										X		13		(Y)
				1						X		17		Y
													1	Y
										X		15		Y
													14	(E)
						X							(E)	
						X							(E)	
						X							(E)	
						X							(E)	
													2	(E)
OS											8			E
											7			-
									X				1	(E)
													1	(E)

Bode

GÅRD	SPENNER	PERLER	ANTALL VÅPEN	GULL/ SØLV	STEIN- KISTE	STEIN- LEGGING	SKIPS- FORMA	BAUTA	GRØFT	FOT- KJEDE	DIA- METER	LENGDE	UVISS FORM/ ANTALL	
Alsos						X		X				2,6		(E) (E)
Kjerringøy									X		10		2	(Y) -
Fjære											3,5 6 3 6			- - - - 1 4 -
			1							X	25 5 12		1 4	(Y) - (E) -
											7 3 13	?	1	- - - (E) Y (E) -
											8	9	11	- -

Bode

GÅRD	SPENNER	PERLER	ANTALL VÅPEN	GULL/ SØLV	STEIN- KISTE	STEIN- LEGGING	SKIPS- FORMA	BAUTA	GRØFT	FOT- KJEDE	DIA- METER	LENGDE	UVISS FORM/ ANTALL	
Narvelen				X										
Bode by													4	

